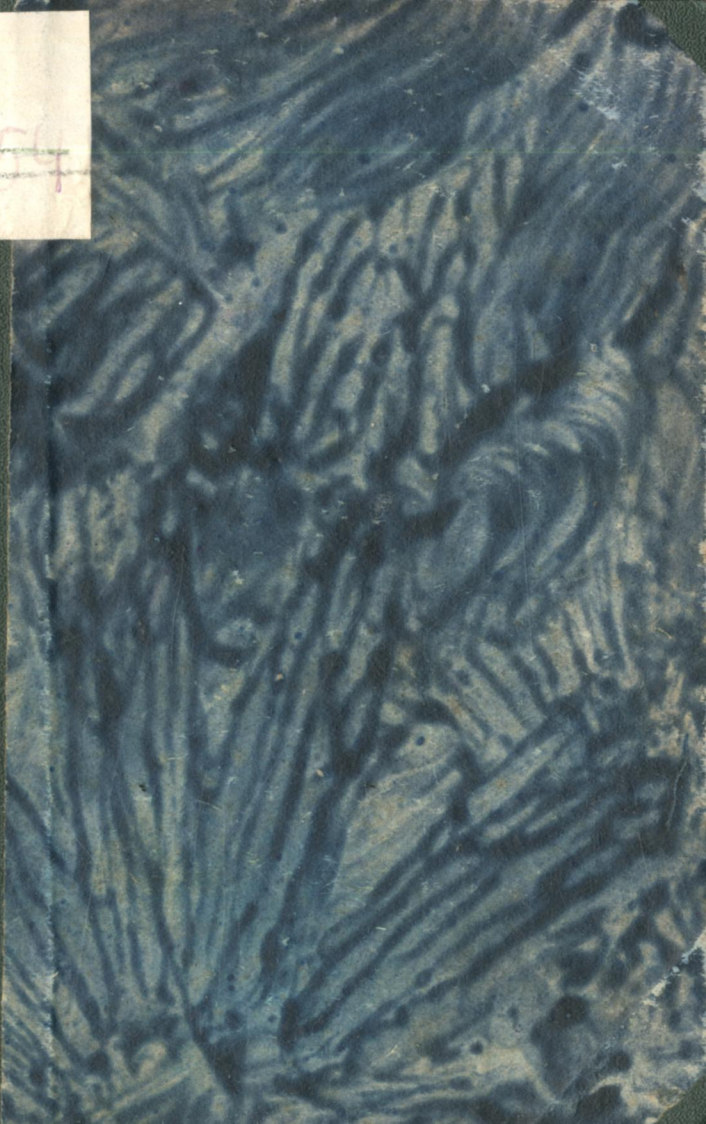

~~2554~~

ЛІПНЬ України ім. В. Стефаника

01322056J

ЛІПНЬ України ім. В. Стефаника

2006

Еміль Вандервельд

~~20.654.~~

Львів. Бібліотека
А. УРСР

Нейтральний і соціялістичний кооперативний рух

Переклад з авторизованого німецького
перекладу Ганни Гержгаймер-Герц

Видання перше

Дніпровського Союзу Споживчих Союзів
України (Дніпросоюз)

КИЇВ—ВІДЕНЬ 1920

Друкарня J. N. Vernay, Wien, Canisiusgasse 8—10

334

2р.

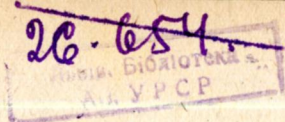
Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И-56839

Ч. інв. 1384 1932 р.

A 27

Д. 5.

Передмова до німецького видання.

Ся невеличка книжка зовсім не уявляє собою історії кооперативного руху; се — історія взаємин між кооперативним і соціалістичним рухом.

Я присвятив французьке видання основникові Вуруїта, кооператорові й соціалістові Едуардові Анселе.

Се було лише справедливо.

Засновання Вуруїта є дійсно визначною датою в історії кооперативного руху.

Коли ґентські соціалісти засновували свій славетний кооператив, був повний розкол між кооперативним рухом і соціалізмом в цілій Європі.

Соціалізм відносився байдуже, щоби не сказати більше, до кооперативу взагалі і особливо до споживчих кооперативів:

Кооперативний рух, опанований міщанськими впливами, віддалявся за те все більше від ідеалу, котрий поставили сьому руху рочдейльські піонери за своїх геройських днів.

Се було „ґеніяльним ходом“ Анселе, що він злучив те, що було відокремлене, і показав своїм твором, що соціалізм може бути кооперативним, а кооператив соціалістичним, і що, не залишаючи рочдейльських засад, можна було утворити

цвітучі кооперативи, які одночасно могли служити могутньою зброєю в пролетарській класовій боротьбі.

Нинішня організація бельгійської робітничої партії будується на отсій тісній злучі кооперативів, партії, як рівнож і фахових спілок. Ми знаходимо в цьому великі вигоди для нашої країни. Ми гадаємо навіть, що було би ідеальним, коли би в усіх країнах всі класово свідомі робітники були одночасно членами кооперативів, фахових спілок і політичної партії і коли би органічні зв'язки сполучали ці три форми пролетарської діяльності.

Чи можна й чи треба тому на наш погляд всюди уживати „бельгійської системи“?

Ми, розуміється, не виставляємо такого жадання.

Ми розуміємо, що, крім перешкод законодавчого роду, і інші причини, ваги котрих ми не недооцінюємо, можуть перешкоджати навязанню таких тісних взаємин між кооперативним і цілим пролетарським рухом.

Одначе нейтральному кооперативу, який будується на засади співробітництва всіх клас, який разом з дром Гансом Мюллером гадає, що „класова боротьба для кооператива уявляє собою елемент розкладу, свого роду противкооперативний динаміт, ми рішучо протиставляємо соціалістичний кооператив, який прилучається до політичної партії і працює для визволення робітників спільно з іншими формами робітничої організації.

За сей погляд на нас ввічливо, але нагло нападали в Німеччині, як рівнож і в Швайцарії та Франції ті, хто бачить щастя кооперації лише в рішучій нейтральности у відношенню до всіх політичних партій.

Я тішуся, що наші німецькі товариші завдяки цьому перекладу можуть мати тепер перед очима всі подробиці питання. Ми сперечались вже спільно про сі питання на зїзді в Копенгаґені 1910-го року.

Наші німецькі приятелі, як Вурм, так і фон Ельм висловилися за нейтральність; Анселе, Бертран і я проти нейтральности.

Одначе ці суперечки зробили на мене вражіння, що наші ріжницї в поглядах були скорше одною видимою, ніж дійсною.

Вурм і фон Ельм не хотіли, щоби кооперативи прилучилися до партії і присвятили їй частину своїх лишків. Ми тримаємося протилежного погляду, принаймні для нашої країни. Одначе це просто питання організації, бо в резолюції копенгаґенського зїзду ми одностайно висловили, що в коопераціях треба поширювати соціалістичний дух, що робітнича класа як найбільше зацікавлена в використанню кооперативної зброї в своїй класовій боротьбі і що „в інтересах робітничої класи потрібно, щоби взаємини між політичними, фаховими й кооперативними організаціями ставали все тіснішими й щирішими, без порушення їх самостійности.“

Якими-ж мають бути сі взаємини?

Яке мірило потрібної для різних груп автономії?

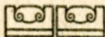
Це питання, які треба ставити згідно з відносинами. Розв'язання їх не може бути однаковим для всіх країн.

Може бути, що в Німеччині ми трималися би іншої думки ніж в Бельгії; одначе ми напевне лишилися би при погляді, котрий заступав Карпелес, коли він, говорячи про Австрію, заявив:

„Кооперативи — добра зброя для пролетаріята. Австрійський робітник ніколи не міг поділити своєї голови на три загородки, одну для політики, другу для своєї фахової спідки і треттю для кооперативу. Він віддає цілу свою голову для соціалізму та його справи.“

Брюссель, січень 1914.

Еміль Вандервельд.

Перший розділ.

Взаємини між соціалізмом і кооперативним рухом в минулім.

Ще не так давно соціалісти всіх напрямів — лише бельгійці уявляли собою виїмку — згоджувалися на тім, що вони відносилися до кооперативів з гордою зневагою.

В Німеччині боронило ще кілька лясальянців продукційні кооперативи, але засуджували споживчі товариства в імені залізного закону заробітної платні. Марксисти з свого боку числилися передовсім з політичною діяльністю і надавали дійсне значіння поруч з нею тільки фаховим спілкам.

У Франції, де більшість продукційних кооперативів ганебно розбилася і лише нечисленні споживчі спілки ледве животіли з допомогою кількох філантропів, гедистів і мальоністи, які впрочім так далеко стояли одні від одних, зійшлися разом в своїх обвинуваченнях „проти пройдисвітів економічної ортодоксії, котрі звели робітників на безплідні манівці кооперації.“¹⁾

Що до нечисленних прихильників Маркса чи Лясалья, які коло 80-их років минулого століття старалися пропагувати науку своїх учителів з Англії, то з їх непримирною погордою до кооперації рівнялося лише внутрішнє полум'я їх віри в близьку революцію.²⁾

¹⁾ Бенуа Мальон. Manuel social.

²⁾ Гаррі Свель. Socialism and Cooperation. Манчестер 1906. Автор цитує відносно цього таке ж саме з промови, яку Бернгард Шоу сказав 1888-го року в економічній секції Британської

При таких напямі ума легко можна собі пояснити, як кооператори старших часів, в роді Шарля Жіда, могли твердити, що соціалісти лише дуже пізно призналися до кооперативів і в теорії нічого не придали до важніших засад, виставлених рочдейльськими піонерами.

Інший теоретик кооперативного руху, Фрей, в своїй книзі *Cooperation at home and abroad*, яка з'явилася 1908 р., сказав приблизно теж саме:

„В своїх останніх організаціях соціалістичні спілки знайшли шлях кооперативного розвитку, котрим ідеться в інших країнах, і тим самим дали новий доказ для істотної одноманітності цього руху.“

З цим присудом можна лише згодитися, оскільки річ іде про окремі соціалістичні кооперативи, першозором яких був „Вуруїт“ в Генті.

Дійсно вірно, що основники „Вуруїта“ прийняли формуловані від 1844-го року піонерами основні засади і — крім інших дрібних змін лише ухвалили, що члени кооперативу мають приступати до робітничої партії а часть лишки треба уживати для соціалістичної пропаганди. Сього було з рештою досить, аби направити кооперативний рух на зовсім нову дорогу.

Але що несоціалістичні кооператори мали би дати, так се те, що самі рочдейльські піонери, а до певної міри і всі прокладачі шляхів кооперативного руху

Асоціації: „Я пригадую, що мене якось прилюдно свтали, скільки часу я потребував би для здійснення соціалізму, коли би я мав власть для сього. Я скромно відповів, що яких два тижні було би зовсім досить для сього. Коли я ще додаю до того, що мене в той час (1880) досить часто поздоровлялося як одного з найрозумніших між соціалістами, то ви можете собі уявити не тільки щирість нашого переконання, але також нерозважність наших практичних ідей.“

або просто були соціалістами або працювали під впливом соціалізму.

Вірно-же, що кооперативний рух, котрий в своїх початках був соціалістичним, поволі відлучився від соціалізму, що деякі хвилі обидва рухи виступали один проти одного, що за останні роки одначе вони знову наблизилися один до одного і нині все більше шукають взаємного зближення.

I. ОВЕН І БЮШЕ.

Леруа-Боліе — для котрого зрештою Шарль Жід, де Буав, Гуліок, словом усі, хто не хоче вважати кооператив зовсім простим торговим підприємством, являються в дійсности соціалістами, які змагаються до повалення сучасного капіталістичного ладу — пише в своїм „Traité d'Economie politique“ про соціалістичне походження кооперації:

„Слово кооперація в тім значінню, в яким його уживається тепер в усіх країнах, зовсім віддалилося від свого природного й первісного зміслу. По своїй етимології воно могло означати лише співробітництво різних людей і різних елементів для спільного твору чи меті. В сім значінню ми й уживали його часто.“

Славетний, але безсилий реформатор Роберт Овен познайомив світ з цим словом, придавши йому инше значіння, котре воно й утримало. Під кооперацією розуміється особливого роду об'єднання, яке спирається більше на особи, ніж на капітали, і має не тільки фінансову, але й моральну мету, бо прямує до відродження й регенерації... За добу від 1820-го до 1850-го року в Англії утворилися по певній теорії цього роду об'єднання, котрі часто проголошували, яку ціль вони собі

ставляють. Під впливом Овена від 1820 до 1830 року повстало кілька кооперативних крамниць — *Cooperative Magazines*; от сей час названо у наших сусідів ентузіастичною добою кооперативного руху; за нею слідувала соціалістична доба від 1830 до 1844-го року, потім від 1844-го року, коли засновано славетне товариство чесних рочдейльських піонерів, — доба, яку названо практичною.

Одночасно з Овеном, з иншим винаходчим духом і иншими інтелектуальними засобами, Фурье звернув увагу на вигоди цього обеднання головно для набуття й збуту засобів споживи.“³⁾

З того видно, що обидва перші теоретики кооперативного руху одночасно були також і двома найбільшими з перших теоретиків соціалізму.

Правда, Жіц оспорує, що Роберт Овен охоче помічав засновання кооперативних крамниць, за рочдейльським взірцем.⁴⁾ Розуміється, каже він, сей соціаліст, котрий одночасно був великим підприємцем, зробив популярним слово кооперація. Крім того, він дав кооперації чудову дефініцію в такім звороті: „Ви мусите стати своїми власними купцями, своїми власними фабрикантами..., щоби бути в стані забезпечити себе товарами найліпшої якості по найнижчій ціні.“ Але Овен, котрий носився з планом, здійснити в своїх гармонійних оселях повну кооперацію в формі комунізму і головно в спільнім володінню землею, часто виявляв свою погорду до кооперативних крамниць (*stores*); кожна спроба частинного здійснення в формі крамниці для продажу здава-

³⁾ Leroy-Beaulieu, *Traité d'Economie politique*, II, Стор. 557 і наслід. Париж, 1896, Ф. Алькан.

⁴⁾ *Les Sociétés coopératives de consommation*, 2-ге видання, стор. 17, Париж, 1910.

лася йому здатною більше до дискредитування його системи, ніж до підготування її майбутнього.

Таким дійсно було почуття Овена, коли двадцять вісім рочдейльських ткачів зробили крок, наслідки котрого мали повести до такого надзвичайного успіху.

Не вважаючи на се історик цих піонерів, Голіок і автор найновішої біографії Роберта Овена, Франк Подмор одностайно признають, що кооперативний рух в Англії виходить безпосередно від Роберта Овена і виявляє в своїх початках чисто соціалістичне змагання.

Ми наводимо спершу Подмора, котрий подає кілька подробиць:

„Наприкінці 1843-го р. звернулася депутація фланельних ткачів у Рочдейлі — осідку діяльного відділу Rational Society, założеного овеністами — до панів індустрії з вимогою підвишки платні; на випадок відмовлення вони мали засновати страйковий фонд зібранням 2-пенсової вкладки тижнево з кожного зайнятого члена. Дійсно підприємці відмовили, і депутації довелося рішати, чи страйкувати чи ні. Всі присутні члени були того погляду, що щось мусить статися. Дехто був за політичний рух — харгію й реформи. Інші бажали відживити знову кооперативні плани минулої доби. Нарешті, побідили соціалісти, провідники котрих, здається, Чарльз Говарт і Вільям Купер, були двома захопленими прихильниками Овена. Вони добились постанови, котра вимагала щотижневого відчислення двох пенсів з кожного члена і ужиття цих грошей для утворення спільного фонду.“⁵⁾

В жовтні 1844-го року зареєстровано товариство під назвою: „Rochdale Society of Equitable Pioneers“ — Рочдейльське товариство чесних піонерів, і з самого

⁵⁾ Подмор, Роберт Овен, II, стор. 583, Лондон, 1906.

початку його основники вразно підносили, що їх метою було не тільки дешево закуповувати засоби споживчі, але також і спричинитися до побіди довершеної кооперації, пророком котрої був Роберт Овен.

Кожний знає славетну заяву, яку вони видали з цього поводу і слова котрої так часто наводиться. Ми обмежуємося пригаданням з неї ось якого знаменитого місця:

„Як тільки це можливе, кооператив має починати упорядковувати продукційні, торгові, просвітні й адміністраційні відносини; або іншими словами: зайнятися уладженням кооперативної оселі, яка сама собою управляє і сама себе утримує, або допомагати іншим кооперативам при уладженню таких осель.“⁶⁾

Тому, здається, нема сумніву, що рух, котрий мав утворити кооперативи з мільонами членів і мільярдовими оборотами, був соціалістичного походження і мав соціалістичні змагання, від яких він згодом одначе відхилився.

Подмор константує се в таких словах:

„Се історичний факт, що се могутне дерево з насіння, так багато розсіяного Овеном. Кооператори самі ніколи не вагалися признати, що вони завдячують сьому великому соціалістові. Всі до одного вважали його за основника свого руху, хоча учитель і не прийняв їх і їх нього ідеалу за часу їх слабих початків тай, як я боюся, не признав би їх також ще й на верху їх успіху.“

Перші споживчі спілки вийшли отже все-ж-таки з соціалістичного лона.

⁶⁾ Голіок, Історія чесних рочдейльських піонерів, німецький переклад Г. Генчке, 25 стор., Липськ, 1888.

У продукційних кооперативів також легко доказати, що рух, який їх викликав, був зпочатку чисто соціалістичним.

Як відомо, прихильник Сан-Симона, Бюше, перший розвинув думку, що продукційний кооператив мігби стати дійсним засобом для визволення робітників.

Вже в 1831-ім році він випрацював установи столярського кооперативу, члени котрого мали принести з собою лише свої знаряддя і основна думка котрого була в суті своїй комуністична. Се об'єднання мало управлятися п'ятьма вибраними членами і стало існувати; кооперативний фонд був невідчужний, неподільний і мав аростати просто шляхом відчислення значної частини доходу. Підприємство це зовсім не мало бути капіталістичним майном поодинокого робітника. Всі заощадження призначалося для поліпшення долі робітників і для поширення кооперативної ідеї. ⁷⁾

Сеї кооператив зовсім не розпочав своєї діяльності. Але трьома роками пізніше, в 1834-ім році, ювелірні (золотарські) робітники, об'єднання котрих лишилося славетним в історії кооперативного руху, прийшли до злуки на менш алтруїстичній основі, хоча вони всеж-таки виявили міцну солідарність.

З свого становища ми мусимо зазначити:

Перше: Бюше так само і десятима роками пізніше рочдейльські шопери зовсім не вимагали втручання держави.

Друге: Бюше обмежував примінення свого проекту ремісниками, „капіталом яких була їх зручність і які уживали ремісничого струменту, а не машин.“ Бо, яко письменник і парижанин, Бюше думав і, як зазначає ⁸⁾

⁷⁾ Office du Travail, Les Associations ouvrières de production 23 стор. Париж, 1897.

⁸⁾ Британський кооперативний рух, 104 стор., Липськ, 1893.

Беатриса Вебб (Поттер), єдино лише про ремісників-художників, і випустив з уваги нові факти нової машинної доби.

Третє; Бюше першим висловив думку — і се мабуць найцікавійше в його поглядах — певного зречення членів від значної частини товариського заробітку і запропонував утворення спільного, невідчужного й неподільного капіталу. Бо цим самим робітництво могло поволі осягнути звороту своїх засобів виробу, і се булоби „соціалізованим, неторговим капіталом, забезпеченим від втручання приватних осіб.

Від 1834 до 1848-го року засновано кілька інших товариств по даному Бюше зразку. Але лише від 1848-го року повстає у Франції, Німеччині й Англії велике число продукційних кооперативів, соціалістичні змагання котрих виявляються в їх організаційних уставах або в програмі їх основників чи провідників.

Істнування руху, з котрим тісно сполучені імена Люї Блянка й Лясалля, робить зайвими інші докази.

Але і в Англії також обєднання виробників, які засновували християнські соціалісти від 1848 до 1852-го року за прикладом ювелірних робітників — більшість котрих одначе скоро знову щезала, — змагалися замінити капіталістичну конкуренцію „братерством робітників.“

„Теоретично,“ писав пізнійше Ваясштарт Ніл: „думка, поширювати котру ми змагалися, уявляла собі робітників яко братів — працю, яко вислід братерства людей, котрі обєдналися для взаємної користі й вигоди, які відкидають тому всяку гадку про конкуренцію між собою, яка не мириться з справедливою формою товариства; і не проповідуючи формально комунізму, ми старалися засновувати промислові підприємства, які мали

бути чисто комуністичними по їх почуттю й цілям, і вкладати решту, по відчисленню звичайної заробітної платні й процентів, доходу так, щоби він служив загальному добробуту тих, хто спричинився до нього своєю працею.“

Тому коли, щоби повторити слова Жіда, соціалісти нічого не додали в основній науці до виставлених першими кооперативами засад, так се пояснюється просто тим, що перші кооператори самі були соціалістами. Анселе при заснованню ґентського Вуруїта мав лише повернути до початків і до традицій перших часів.

У Анселе одначе кооперація не уявляє собою нічого иншого, ніж один з засобів здійснення соціалізму; у основників та перших продукційних і споживчих кооперативів навпаки вона була засобом, який виключав інші. Ні Фурье, ні Роберт Овен не вимагали втручання правительства при заснованню їх осель чи громад (фалянстер). І навіть ювелірні робітники й рощейльські ткачі рішуче ухилялися від усякого втручання держави. Нове суспільство повстане, мовляв, само собою.

Що сей чисто кооперативний погляд прийняла зпочатку значна частина соціалістичного пролетаріату, легко пояснити. Велика індустрія була ще в початку свого розвитку. Правда, вона набула вже деякий розмах в Англії. Тому також і Роберт Овен, котрий вимагав обмеження законом числа годин щоденної праці, був „приятнішим до держави“ ніж Фурье. Загалом одначе ще панували дрібні підприємства, і тому не було нічого безглузлого в думці, що робітники, оскільки вони об'єднувалися чи приймали допомогу філантропів, могли би зібрати досить капіталів для засновання вільних громад.

Інакше положення склалося, коли великокапіталістичний виріб утворив пропасть між робітниками й

підприємцями. Соціалісти — Люї Блянк і Лясаль — почали вимагати втручання держави для підтримання вільних кооперативів: потім зроблено дальший крок і висунуто плян завоювання держави для здійснення суспільної власности на засоби виробу, так що тепер ті, хто ще вірить, ніби-то самої кооперації досить для сього — чисті кооператори, „лише кооператори“ — вербуються поза соціалізмом. Вони відстали на 75 років, сі запізнілі представники старих кооперативних шкіл,

II. ЛЮЇ БЛЯНК І ЛАСАЛЬ.

За часу від 1848-го року до засновання інтернаціоналу соціалісти все ще багато чого сподівалися від робітничої кооперації. Тим часом як в Англії відбувається безвпинний розвій споживчих спілок, не приваблюючи до себе уваги соціальних реформаторів, Люї Блянк у Франції, а вневдовзі потім Лясаль в Німеччині, обидва під прямим чи непрямым впливом Бюше, висовують продукційні кооперативи яко найдоцільвійший засіб для перетворення збудованої на конкуренції капіталістичної суспільности в суспільність будучини, засновану на кооперації, на об'єднанню робітників. Але як перший, так і другий різняться від Бюше в тім, що вони не вірять, ніби-то досить самої вільної кооперації. Сеї думки можна було триматися в 1831-ім році, але її не можна було утримати в 1848-ім або тим більше в 1864-ім році. Люї Блянк перший вимагає втручання держави на користь вільних асоціацій; за ним сю думку присвоює Лясаль і робить її основою свого пляну соціальних поліпшень і протиставляє підтриманий державою продукційний кооператив, заснований Шульце-

Делічем кредитовим чи споживчим спілкам, збудованим на самопомочи,

Відомо, що писання й пропаганда Люї Блянка у Франції і Дясаля в Німеччині та всіх країнах, які були під німецьким впливом, мали значний вплив на відношення соціалістів до питань кооперації. Ми побачимо, що сей вплив усе ще відчувається. Тому незайвим буде дати кілька пояснень до їх кооперативної науки.

а. Люї Блянк.

В 1839-ім році Люї Блянк в серії статей, надрукованих в Revue du Progrès і зібраних пізніше в книзі під заголовком Organisation du Travail — Організація праці, в перший раз розвинув свої погляди про те, що він назвав „соціальною реформою.“

Для здійснення своєї системи „Організації праці“ він пропонував утворення „кооперативних майстерень“ на осьяких основах:

а. Правительство має втручатися в продукцію, регулюючи її, і мати велику власть аби бути в стані виконати свою задачу.

б. Воно має зробити позичку, призначену для заснування кооперативних майстерень в найвизначнійших галузях національної індустрії.

в. Установи майстерень обговорить ся й ухвалить ся народнім зібранням.

г. Всі робітники, які докажуть свою моральну благонадійність, мають право на участь в кооперативних майстернях до внести зібраного первістно капіталу для купівлі майстерного знаряддя (варстатів) для товариства.

г. Тому, що сучасне покоління наслідком неправильного й антисоціального виховання його спонукає до

дослідів і бадьорої праці лише для підвищення платні, треба завести щаблеву ріжницю в платні по розділу урядів; зовсім нове виховання має в цьому відношенню змінити погляди й звички. В кожному випадку заробітна платня має в широкім розмірі задовольняти потреби робітників.

д. В першій році правительство має упорядкувати розділення урядів. По першій році це було би вже зайвим. Робітники мали би час пізнати й оцінити взаємно свою працю і, будучи всі однаково зацікавлені в успіху кооператива, вони могли би призначити провідні сили шляхом вибору.

е. Що року обчислюється чистий дохід і його ділиться на три часті; першу розділяється рівномірно між членами кооператива; другу призначається: 1. на допомогу старим, хорим і слабим; 2. для улекшення кріз, які обтяжують інші промисли, з огляду на те, що метою має бути досягнення солідарности всіх промислів; третю частину, нарешті, уживається для набуття знаряддя праці для тих, хто бажає приступити до кооператива, так, щоби сей останній міг стало зростати.

е. Кожний член кооперативної майстерні має право по своему бажанню розпоряджати плодом своєї праці, але ощадність і безперечна вигода спільного життя безумовно поведуть до утворення з кооперативу для праці добровільного кооперативу для задоволення потреб і улаштування забав.

ж. Капіталістів можна приймати до кооперативу і виплачувати їм процента за вложений ними капітал, але в доході вони приймають участь лише тоді, коли вони являються одночасно й робітниками.⁹⁾

⁹⁾ Люї Блянк, Організація праці. Німецький переклад Роберта Прагера, 90 стор. Берлін 1899.

В сю добу Люї Бланкови не ходило о те лише — як він сам, а по нім і Лясаль пізнійше вимагали, — щоби підтримати вільні кооперативи, а й про те, що би держава засновала в кожній визначнійшій галузи індустрії кооперативну майстерню, і тільки одну єдину, дала їй устав і перший рік регулювала розділення урядів, одним словом, була першим керманичем виробу. Основний акт державної влади мав капіталістичний лад замінити кооперативним ладом. Для осягнення цієї моральної реформи треба було спершу здійснити політичну реформу.

Люї Блянк виразно заявив у своїй передмові до „Організації праці“ в січні 1845-го року:

Аби придбати політичній реформі численних прихильників серед народу, необхідно показати йому звязки, які існують між моральним та матеріальним поліпшенням його долі і зміною влади...

Але коли необхідно зайнятися реформою господарчого життя, то не менше потрібно змагатися й до політичної реформи. Коли перша являється метою, то друга служить засобом. Яка користь з винаходу з допомогою науки засобів до утворення організації й організування праці по вимогам розуму, справедливості, людськості, коли ми не в стані здійснити знайдену засаду і користуватися набутим наукою досвідом. Власть є організована сила. Власть спирається на парламент, суди, козаків, себто на потрібну силу законів, в'язниць і штиків. Не користати з них, яко зі знаряддя, значить протиставити їх собі, яко перешкоду.

Визволення пролетаріату є зрештою важка справа, воно злучене з дуже багатьма питаннями, воно порушує забагато звичок, воно суперечить, більше на зверх ніж в дійсности, за багатьом інтересам, аби можна

було сподіватися, мати змогу перевести його рядом поодиноких змагань і проб. Для цього потрібна вся власть держави. Чого нестало пролетарям для визволення, так це — зняття праці, і завданням держави є здобути їх ім. Коли би ми мали згідно з нашими поглядами пояснити, що таке держава, ми сказали би: держава є банкіром для бідних.¹⁰⁾

Менше ніж по трьох роках опісля видрукування цих рядків „політична реформа“ здійснилася або краще сказати так здавалося, що здійснилася. Автор „Організації праці“ завдяки лютневій революції дістався до правительства. Люї Блянк і Альбер перші набули досвід участі соціялістів в буржуазнім правительстві.

Відомо, що сталося: опозиція Лямартена проти утворення міністерства праці; засновання національних майстерень з признаним потім наміром, дискредитувати їх, яко карикатуру кооперативних майстерень і, аби здавалося, що хочать щось таки дати, утворення Люксембурзької комісії під проводом Люї Блянка в надії, що сей захоплений революціонер пролетаріята вичерпається в промовах і платонічних ухвалах.

Одначе було би несправедливо, сказати, що діяльність Люксембурзької комісії лишилася зовсім неплідною.

Крім того, що вона дала нагоду головним представникам робітничої класи розвинути свої програми реформ, вона сама тако ж має ту заслугу, що по справовданню Відаля виставила програму негайних поліпшень, котра і нині ще варта дійсного зацікавлення.

Ся програма передбачала в семи параграфях утворення міністерства праці з окремою метою підготування соціальної революції і спроквольного та мирного, без

¹⁰⁾ Люї Блянк, Організація праці, німецький переклад Роберта Прагера, стор. 90 і дальше, Берлін, 1899.

наслідних заворушень, скасування пролетаріату. Потім уповноважувалося міністерство поступу випуском державної ренти викупити залізницю й копальні, перетворити французький банк в краєвий банк на користь держави, перебрати до державного управління асекураційні товариства, засновати склади, в яких виробники і промисловці могли би складати свої товари за розписками, які служили би їм потім яко паперові гроші, і, на решті, відкрити торгові дома, які задовольняли би дрібну, а як склади — велику торгівлю. Дохід, який припливав би державі з залізниць, копалень, асекурації й банка, творив-би заступлений міністерством праці „бюджет робітників.“ По відчисленю сум, потрібних на проценти й уплати, лишки мали призначатися: 1. для розгалуження робітничих кооперативів, 2. для засновання сільськогосподарчих осель. Для набуття права, користати з державної допомоги, робітничі кооперативи, а *mutatis mutandis* і сільськогосподарчі оселі, мусіли лучитися на засаді братерської солідарности, так щоби вони були в силі, поволі утворити „спільний невідступаємий і стало зростаючий“ капітал. Тому кожна робітнича асоціація, оскільки вона бажалаб одержати державну допомогу, мусіла би прийняти за основу свого існування ось які установи про розділення прибутку: по відчисленню платні, процентів на капітал, коштів утримання в потрібнім стані матеріялу, четвертину доходу призначається на уплату довгу, четвертину на утримання старих, хорих і слабих, четвертину розділяється як дохід між робітниками і остатня четвертина переходить до запасного фонду.¹¹⁾

З цієї програми здійснено досить мало.

¹¹⁾ Текст цього проєкта уміщено в *Histoire de la Révolution de 1848* Люї Блянка, I, 161 стор., Париж 1870.

Одначе на користь продукційних кооперативів зроблено деякі заходи, які під безпосереднім впливом Люксембурга спричинилися до заснування великого числа цих асоціацій.

Правительственный указ з 5-го червня 1848-го року призначив продукційним кооперативам, які складалися або виключно з робітників або з підприємців і робітників, три мільони франків.

Ся скупа допомога без сумніву принесла би мало плоду, коли би Люксембурзька комісія одночасно не спричинилася безпосередно до заснування робітничих артелей.

Першою такою асоціацією була кравецька спілка.

Скоро по лютневій революції тимчасове правительство видало два укази, які, як здається на перший погляд, стоять в дуже далекому відношенню до предмета, про котрий іде мова: воно скасувало арешт за довги і, друге, притягало всіх громадян до національної гвардії з постановою, що кожному, хто був би за бідним, аби справити собі мундур, постарчається мундир за кошт держави. Наслідком цих правительственных розпоряджень опорожнилася в'язниця в Кліші і для самого Парижа треба було виготовити сто тисяч мундурів.

Тоді Люї Блянкові спало на думку, закласти кравецький кооператив, доручити йому виготовлення сто тисяч мундурів і Кліші перетворити в майстерню.

Утворений таким чином кооператив прийняв згідно з розвинутими в „Організації праці“ теоріями, які зрештою позичено у Бюше, засаді рівності платні і заснування спільного капіталу. Се було успіхом. Дві тисячі робітників уладилися в старій в'язниці. Вони додержали всіх своїх зобовязань, замовлені праці виконали в умовлений час. Позичку в 11.000 франків, видану об'єднаним

робітникам зі сторони кравців, звернено вже по короткім часі. Кооператив сей мав лишні гроші, коли він по виконанню зробленого з містом договора розв'язався, щоби знову злучитися на менш широкій основі.¹³⁾

Потім засновано також і інші асоціації — за якийсь час їх було коло 200. — Трицятьдевяць з них, в тім числі понад 17 таких, які склалися з робітників і підприємців, мали участь в трьохмільоновім фонді в розмірі до 2,500.000 франків. Більшість з них була лише тимчасовим явищем. Райбо знайшов 1855 р. тільки 9 асоціацій, які одержали допомогу з фонду 1848-го року. Але вони давали працю більшому числу помічних сил, ніж вони мали членів товариства. В 1863-ім році, було вже тільки три кооперативи. Один з них, кооператив тернужників, існував ще в 1897-ім році, коли Office du Travail — уряд праці — уладжував анкету про продукційні кооперативи.¹⁴⁾

Нема жадного сумніву, що політичні причини, ворожість правительства, подавлення лінивого повстання, державний переворот, багато спричинилися до розбиття заснованих в 1848-ім році кооперативів.

Але Люї Блянк в однім листі з серпня 1849-го року сам зазначив інші причини, які ранше чи пізніше мусіли повести до сеї невдачі:

„В цих кооперативах,“ писав він: „які засновувалося, щоби без насильних заворушень осягнути усунення конкуренції, конкуренція сама знайшла собі місце. Поруч з домом, який відкрито в кращій частині міста, незабаром уладжено другий кооператив, а там скоро й третій. Поділений тим самим круг замовляючих більше не

¹³⁾ Люї Блянк, Histoire de la Révolution de 1848, I, 149 стор.

¹⁴⁾ Office du Travail de France. Les Associations ouvrières de production, 24 стор., Париж, 1897.

вистарчав для підтримання здатності до життя трьох підприємств; вони падали, тим часом як одно єдине могло розвиватися. Цього наслідку не було би, коли би поділ і уладження кооперативів доручилося здібним людям, замість того, щоби залишати їх нагоді й примхам, коли би всюди виконувалося зарані ухвалені на відповіднім зібранню методичний план. Се факт, що кооперативи можуть триматися лише солідарністю. Їх мусять лучити між собою такі-ж самі взаємини, які існують між поодинокими членами кожного кооператива“.¹⁵⁾

Люї Блянк, вірний своїм першим поглядам, вже по 1848-ім році, вимагав енергійного втручання держави для забезпечення нормального розвою робітничих кооперативів. Спробу, мовляв, погано устроєно, треба все повторити її за більш сприятливих умов. Покишені самим собі, робітничі кооперативи були би безсилами і засудженими на загибель; підтримані державою, солідарні з іншими робітничими кооперативами, вони були би в стані боротися з кризами в індустрії і політиці.

Тим часом минуло багато років, поки розпочалося з новими спробами. Але в кожному випадку поразка 1848-го року не відчужила робітництво від продукційних кооперативів, і в 1863-ім році — в ту хвилю, коли у Франції промощували собі шлях нові кооперативні змагання — погляд Люї Бланка перейнято Лясалем і він став на якийсь час соціалістичним „вірую“ німецького пролетаріята.

б. Лясаль.

Коли 1-го марта 1863-го року Лясаль написав свій славетний лист до організаційного комітета лиць-

¹⁵⁾ Люї Блянк, Histoire de la Revolution de 1848, I, 209—210 стор.

кого зїзду,¹⁶⁾ кооперативний рух в Німеччині, піонером котрого був Шульце-Деліч, уявив собою скорше рух ремісників і дрібних підприємців, ніж робітників. Шульце-Деліч почав у 1849—50 роках заложенням спілок для купівлі сирих матеріалів, утворених кравцями, шевцями й иншими дрібними ремісниками. Потім слідували кредитові спілки, котрі згодом мали стати найчисленнішими і найвизначнішими. Приблизно до 1860-го року ледве чи були споживчі товариства, але починаючи від цього часу вони досить швидко множаться. Лише засновання продукційних товариств Шульце-Деліч відкладав до кращих часів.¹⁷⁾

Змагання цих спілок піднесено спершу на міжнароднім зїзді в Брюсселі 1856, потім на першій зїзді німецьких політико — економістів в Готі 1858-го року. Сей зїзд на внесення Шульце проголосив:

1. „що він признає засаду; що заведення й регулювання асоціацій має провадитися не державою, а виходити з вільної та власної діяльності промисловців і працюючих клас;

2. що він по зроблених в Німеччині, Англії й Франції дослідах і набутім досі досвіді поручає взагалі яко чудовий засіб для самопіднесення неможлих промисловців і працюючих клас утворення:

а) спілок ошадно-позичкових і позичкових кас,

б) асоціацій окремих промислів для спільного набуття сирівців,

¹⁶⁾ Відкрита відповідь центральному комітету для скликання загального німецького робітничого зїзду в Липську. В промовах і писаннях Фердинанда Лясаля, II, 409 і д. стор. Видання Ед. Вернштайна.

¹⁷⁾ Крюгер, *Les sociétés coopératives en Allemagne*, *Revue d'Economie politique*, 967 і д. стор. 1892.

в) споживчих спілок для набуття предметів необхідних для задоволення життєвих потреб;

3. що згідно з набутим досвідом при спілках ощадно-позичкових і асоціаціях для спільного накупку сирих матеріалів практично оправдалися, яко чудовий засіб для утворення потрібного оборотного фонду, засада безумовної солідарної порукки всіх членів за прийнятій спілкою яко такою від третіх осіб капітали і щадничі вкладки;

4. що зрештою порученням окремих родів асоціації зовсім не упереджається дальшого розвою їх і застерігається теж обміркування на будучих з'їздах в иньших напрямках зроблених спроб, коли про них будуть успішні досвіди.

Отже продукційні кооперативи відсувалося на бік; варто згадати про причини, які спонукали Шульце-Деліча до оправдання сеї часті ухвали; передовсім вони мають дійсний історичний інтерес, а потім вони з повною ясностю вказують основні тенденції руху, проти котрих скоро мав піднести Лясаль боевий клич.

„Той факт,“ заявив Шульце-Деліч: „що вони (продукційні кооперативи), не вважаючи на повторно роблені спроби, не посунулися наперед, силоміць накидає нам вивід, що сучасні відносини не сприяють їм, що вони ще не досить зрілі, що причиною сього одначе можна вважати не якийсь щабель моральної й технічної менше-вартности наших робітників, а скорше сучасне положення індустрії й політики; що в дійсности Англія, а почасти також і Франція мають в порівнянню з нами ту вигоду, що вони значно радикальнійше й ранше перевели розв'язання старих, силоміць накинених індустрій форм і усунули приписані корпораціям обмеження; що також і більший розмір свободи робітників в тих країнах

(у Франції принаймні часами), злученнї з вільним правом спілок, значно більше сирняв асоціаційній думці, і що там також і залізна необхідність штовхала їх на сей шлях. Тим часом в Німеччині, де сей рух розпочався пізнійше й непомітно, робітники й ремесники ще з більшою упертостю трималися своєї самотності і досі більше схилилися до асоціації для утворення передумов доходної продукції (набуття капіталів, сирівців і т. д.) ніж для самої продукції, бо вони боялися цим утратити свою незалежність.“¹⁸⁾

Взагалі річ ішла скорше про те, щоби утворенням кредиту й полегшеннями при накупі сирівців забезпечити положення ремісників або допомгти певному числу робітників осягнути самотійности, ніж про заміну індивідуальних підприємств асоціаціями робітників. Для осягнення цього подвійного наслідку закликалося виключно до самопомочи. Всяке втручання держави відкидалося, лишуючися вірним засаді ліберальної школи; *laissez faire*.

Тому не диво також і те, що індивідуалістичні кооперативи за зразком Шульце-Деліча, які здебільшого склалися з ремісників або робітників, котрі сподівалися стати ремісниками, які засновувалося людьми, погляди котрих були однаково далекими як від консервативного, так і від соціалістичного становища, уявляли собою кріпости ліберальної партії, хоча офіційально вони і не займалися зовсім політикою.

Отже можна було передбачати, що з днем, коли виявляється змагання до організації робітництва як класи, розпочату в політичній області боротьбу між лібералами й соціалістами перенесеться також і до господарчої області.

¹⁸⁾ Крюгер, цит. тв., 894 стор.

Так воно і сталося

Відкрита відповідь Лясаль була одночасно обвинуваченням проти ліберальної політики і проголошенням ворожості кооперативам в розумінню Шульце-Деліча.

Піднісши те, що робітнича класа мусить організуватися в політичну партію і передовсім вимагати загального, рівного і безпосереднього виборчого права, Лясаль зайнявся питанням кооперації, віддавши спершу пошану чоловікові, котрий мав стати його найбільшим противником в сій області.

Шульце, мовляв, — ліберал і менчестеровець, Він поділяє всі мрії-ілюзії й передсудки своєї партії. Але по справедливості треба признати, що він єдиний член його партії, котрий щось зробив для народа. Він батько й основник німецької кооперації і має безперечну заслугу піднесення питання про з'єднання робітничої класи.

Лише гаряче признання сеї заслуги не може перешкодити подивитися просто до очей питання, чи шульце-делічевські асоціації, кредитові і ощадно-позичкові, закупівні й споживчі спілки в стані досягти поліпшення положення робітничої класи.

І на се питання Лясаль відповідав рішучим ні, а саме ось в яких причинах:

1. Що до кредитових чи ощадно-позичкових і закупочних спілок, то вони можуть існувати лише для того, хто веде справу на власний рахунок, отоже лише для дрібноремісничого підприємства. Для робітництва в тіснійшій значінню, для занятого в фабричній великій продукції робітника обидва сі роди спілок не існують. Крім того, ці спілки можуть приносити користь все-таки лише якомусь числу людей, котра наслідком розвою нашої індустрії з кождим днем все більше щезає, щодня все меншає.

2. Зостається отже ще розглянути споживчі спілки. Вплив споживчих спілок обходив би ціле робітництво. Але вони так само зовсім не здатні поліпшити положення робітництва, а то з трьох причин, які внутрішньо уявляють одну одну.

а) Робітничому стану наноситься обиду яко виробцеві, а не яко споживачеві. Вже тому се зовсім невірний шлях допомоги, бажати допомогти робітникові, яко споживачеві, замість уділення йому помочи яко виробцеві. Яко споживачі, ми вже й нині стоїмо загалом однаково. Як перед жавдармом, так і перед продавцем всі люде однакові, коли лише вони платять. Правда, що саме тому для робітництва наслідком його обмеженої платоспосібности розвинулася ще побічна шкода, невігода необхідности нанувати для своїх потреб у роздріб і тим самим підпадати під лихварство найдрібнішого крамарства. Від цього помагають і обороняють споживчі спілки, але крім наведеного низче пояснення, як довго може тривати ся допомога і коли вона мусить перестати, сю обмежену поміч, яка саме в стані трохи облегшити сумне положення робітника, не треба зовсім плутати з засобом до того поліпшення положення робітничої класи, до котрого змагається робітництво.

б) Залізний економічний закон, котрий встановляє заробітну платню за нинішніх відносин, за панування попиту й предкладання праці, є в тім, що пересічна заробітна платня лишається завжди зведеною до необхідного утримання життя, котре у якогось народу потрібне для піддержання існування й продовження роду. Робітнича платня неможе надовго падати значно нижче сього необхідного для утримання життя рівня, бо тоді починаються виселення, безшлюбність, здержка від родження дітей і нарешті, викликане злиднями зменшення числа

робітників, котре тим самим ще зменшує предкладання робучих рук і то знову повертає заробітну платню до попереднього стану. Сей стан неможе також і довший час перевишати пересічний рівень, бо збільшення числа населення підвищило би предкладання робучих рук.

в) За сих передумов відповідь на питання, який вплив можуть мати споживчі спілки на положення підлеглої залізному закону робітничої класи дуже проста.

Доки лише поодинокі кола робітників приступають до споживчих спілок, доти не порушується сими останніми загальної заробітної платні і доти отже споживчі спілки приносятимуть приналежним до них робітникам ті полегшення, котрі розглянуто в уступі а. Але як тільки споживчі спілки все більше й більше починають обіймати ціле робітництво, тоді силою згаданого закону приходиться до того, що наслідком злешевленого споживчими спілками утримання життя саме остільки має понизитися й заробітна платня.

Загалу робітництва тим самим споживчі спілки ніколи і ніяк не можуть допомогти, а поодиноким колам робітників вони можуть приносити другорядну поміч лише доти, доки приклад сих робітників ще не знайшов досить широкого наслідування. З тим днем, коли споживчі спілки все більше й більше поширяються і обіймають все численніші маси робітництва, все більше й більше підупадає також і те незначне полегшення, доки воно не спаде до нуля того дня, коли споживчі спілки обійняли би більшість усього робітництва.

Робітнича класа приготувала би собі тому найгіркіші розчарування, коли би вона сподівалася дійсного й сталого поліпшення свого положення від споживчих спілок і інших утворених і розхвалених Шульце-Делічем кооперативів.

Чи треба отже засудити саму засаду асоціації?

Зовсім ні. Але робітники мусять об'єднатися як виробці, а не як споживачі. Вони маюць дбати про те, аби стати власними підприємцями замість того, щоби дозволяти себе виискувати капіталістичним підприємцям:

„Скасування доходу підприємців може відбутися наймиршійшим, найлегальнішим і найпростійшим способом, коли робітництво організується в добровільні асоціації, як свій власний підприємець; осягнути сим і лише сим скасування того уявляє собою єдине справжнє, єдине відповідаюче його справедливим вимогам, єдине необлудне поліпшення положення робітництва.

Але як? Погляньте на залізничці, машинові фабрики, корабельні верфи, бавовняні прядальні, ситцьові ткальні і т. д., згадайте про потрібні для уладження їх мільйони, і спитайте себе, звідки й коли ви маєте дістати потрібні велетенські капітали і як ви тим самим коли будь-уможливите собі великоіндустріальне підприємство на власний рахунок?!

Саме тому ділом й задачею держави є уможливити вам се, пітримуючи й розбиваючи велику справу вільної асоціації взяти її до рук і зробити своїм найсвятійшим обов'язком дати вам засоби й змогу для сеї вашої самоорганізації й самоасоціації.“

І так само не дайте себе обдурити криком тих, хто говорить тут навіть про комунізм чи соціалізм. Ніщо не віддалене більше від так званого соціалізму й комунізму, ніж ся вимога, при здійсненню котрої працюючі кляси зовсім як нині удержують свою індустріальну свободу, індивідуальний спосіб життя й індивідуальну нагороду за працю і нестоять з державою в жадних інших зносинах, крім того, що державою достарчається їм по-

трібний капітал або потрібний кредит для їх асоціації.“¹⁹

Інтервенція держави необхідна отже, не для накиннєня асоціаціям установ — їх свобода мусить зоставатися вповні збереженою, — а для забезпечення їм засобів для їх існування і розвитку. Інтервенується при капіталістичній будові залізниць: чому би не прийти на поміч таким же самим способом робітничим асоціаціям?

Але щоби спонукати державу до сеї інтервенції, треба спершу примусити сучасну державу відчутти вплив робітничої класи; для сеї мети організовані в самостійну партію робітники мусять передовсім завоювати загальне виборче право.

Їм нема чого сподіватися, писав Лясаль, від опозиції, програмою котрої є накинєна силоміць конституція, вже тисячєразів порушувана правительством, від опозиції, котра без почуття політичної честі продовжує переговори з міністром, який відєрито не числиться з парламентаризмом і конституційним правом. Зкористайте з свого коаліційного права і утворіть дійсну народню партію, незалежну як від поступової партії, так і від юнкєрів. Нехай її політичною програмою буде заведення загального, рівного й безпосереднього виборчого права. Ставши раз панами законодавства, ви може те негайнож розпочати соціяльну реформу. А доки ж ви не складатимете більшости, ви мусите просвіщати й освідомлювати себе відносно своїх матеріяльних і моральних інтерєсів.²⁰

Відєрита відновідь Лясаля знайшла великий відгмін. Ліберальні політико-єкономисти не барилися в своєю

¹⁹) Фердинанд Лясаль, цит. тв., 431 стор.

²⁰) Фердинанд Лясаль, цит. тв. 413 і д. стор.

відповідю на неї. Шульце-Деліч надрукував „катехизм робітників“, котрий поруч з загальними місцями з пануючої політичної економії містив в собі в значній мірі обосновану критику плянів реформ його противника. Лясаль, відповів досить запальною полемічною брошурою — „Пан Бастіа — Шульце фоя Деліч“ —, в котрій він засипав сарказмами й образами того, кого він перед двома роками назвав батьком німецького кооперативного руху.

Ми не спиняємося на сій полеміці, зацікавлення котрою здебільшого вже утасло.

Викликаний Шульце-Делічем рух лишився взагалі тим, чим він був за свого початку: дрібноміщанським рухом. Кредитові й закупочні спілки правда розвивалися добре, але в порівнянню з робітничо-кооперативним рухом успіхи їх можна назвати скорше убогими. Тепер (1911 р.) числить Загальний Союз Німецьких Кооперативів, так званий Шульце-Делічевський Союз, небільше 270.437 членів, з котрих ледве 30 відсотків індустріальні робітники, тим часом як Центральний Союз в Гамбурзі, до котрого прилучилися політично нейтральні кооперативи, які одначе в своїй більшості складаються з соціалістів, числить 1,171.765 членів — здебільшого робітників.

Відкрита відповідь Лясаля являється в історії німецького соціалізму фактом найбільшого значіння, бо днем його видрукування датовано рух робітників, котрий шляхом Загальної німецької спілки робітників мав повести до заснування німецької соціалдемократії. Поскільки Лясаль звертав одначе увагу робітників на політичну діяльність, котрій він надавав головне значіння, він в значній мірі причинився до відчуження їх від кооперативної діяльності, коли також і не від фаховоспіл-

кової. Для чого не було закладати кооперативи, коли Залізний закон заробітної платні за панування капіталістичної продукції неминуче зводив платню до рівня необхідного для утримання життя? Лише завоювання політичної влади розпочало би нову добу, примусило би державу, служити соціальної реформі і повело би до повної перемоги соціалізму.

На погляд Лясаля втручення держави на користь робітничих асоціацій зовсім не є соціалізмом, а означає лише перший крок в напрямі до соціалізму.

Се він підносить і в „Бастія-Шульце фон Деліч-і“.

„Поділ праці“, ²¹⁾ каже він: „означає вже сам собою спільну працю, суспільне об'єднання для виробу. Те, що він сам собою уявляє, треба лише до нього прикласти. Потрібно отже тільки в усій продукції скасувати індивідуальні злишки, з котрих впливає представлено вище полішення виробів продукції підприємцеві й передача йому всього продукційного лишку понад утриманням життя робітників, і вести й без того спільну працю суспільства спільними завдатками його, а дохід виробу розділяти між усіма, хто до нього причинився, по мірі праці кожного . . . .

Переходовим засобом до цього — найлегшим і найменш переходовим засобом — служать продукційні асоціації робітників з державним кредитом . . . . Се найлегший переходовий засіб, кажу я; се ще, як я те підніс вже в моїй „Робітничій читанці“, зовсім не „розв'язання соціального питання“, котре потребуватиме покоління, але се органічне, невпинне, спонукує до

²¹⁾ Фердинанд Лясаль, Пан Бастія-Шульце фон Деліч або Капітал та праця. (Промови й писання Фердинанда Лясаля, III, 219—220 стор.) Берлін, 1893.

всякого більшого розвою і породжає його в себе гірчичне зерно.“

Уділений асоціаціям державний кредит був отже для Лясаля зовсім не останньою точкою, а лише вихідним пунктом, не метою, а засобом.

Про вартість цього засобу багато сперечалися протягом десяти років по видрукуванню „Відкритої Відповіді;“ і коли в 1875-ім році тоді вже об'єднана німецька соціалдемократія виставила славетну готську програму, про продукційні робітничі асоціації згадувалося лише остільки, оскільки се було потрібним, аби уможливити примушення лясалиянців.

Але ще багато років мало поминути, ранше, ніж німецький пролетаріат покинув своє упередження проти споживчих спілок. Більше не вірилося в продукційні кооперативи, але вірилося в Залізний Закон платі. І ми побачимо, що погляди Маркса на кооперативний рух так же мало, як і погляди Лясаля, здатні були сприяти розмаху кооперативного руху, котрий дискредитовано в очах соціалістичних робітників пропагандою Шульце-Деліча. Треба було успіху бельгійських кооперативів, як рівнож несподіваного розвою сприяючих кооперативному руху обставин, щоби досвід і наука практики перемогли опір теорії. Одначе справедливність вимагає додати, що від тої доби німецька соціалдемократія знову швидко навздогнала утрачений час.

* * *

Протягом доби від 1848-го року до утворення інтернаціоналу соціалісти придавали значіння лише продукційним кооперативам, і то тільки тоді, й постільки коли й оскільки держава при заснуванню їх доповнює недостачу засобів й ініціативи у робітників.

Споживчих спілок не узнається або й засуджується їх. Коли Люї Блянк обмежився ще тим, що не згадував про них, то Лясаль проголошує, що вони не в стані загалом і настало піднести рівень життя пролетаріату.

Ми скоро побачимо, що Маркс з меншою теоретичною упертостю поділяв сей погляд. Але він пішов дальше і дійшов до того, що відносився з повним недовір'ям до продукційних кооперативів і проголосив себе противником лясальянської системи кооперативів з державним кредитом.

Але перед тим, як він зайняв становище до сього питання, Люї Блянк і Лясаль стрінулися, коли вони оголосили свій плян соціальної реформи, з гострим супротивленням в соціалістичних колах.

В Німеччині, де Лясаль закликав, піддержати асоціації, не накидаючи їм орг'анічних установ, Родбертус змагався доказати — і се обосновання не було для нього тяжким —, що подібні асоціації в капіталістичнім ладі наслідком їх конкуренції неминуче набувалиби капіталістичного характеру.

Навпаки у Франції, де Люї Блянк бажав зробити державний кредит залежним від прийяття певних засад орг'анізації й розділення, Прудон закидав сій системі, що вона шкодить індивідуальній свободі робітників, під притокою рівності й братерства визискує найдіяльніших членів, має намір правительственними указами накинути силоміць саможертву й покору.

Вже в 1851-ім році Прудон найгострійшими словами напав на такзвані люксембурзькі асоціації.²²⁾

З більшим спокоем і річевостю Прудон вернувся до сього в своїм останнім творі „La capacité politique

²²⁾ L'Idée générale de la Révolution au XIX siècle. 2-e видання, 96 стор. Париж, 1854.

des classes ouvrières“, який з'явився по його смерті в 1865-ім році.

„Розуміється“, писав він: „асоціація, поскільки її вірно розглядається, є добра й братерська справа; бо-рони, боже, щоби я її безчестив в очах народа! Але сама асоціація — без провідної ідеї права — все-ж-таки уявляє собою випадкове сполучення, збудоване лише на чисто фізіологічнім і своєкориснім почуттю; вільний договір, який можна на бажання розв'язати; обмежена група, про яку можна сказати, що її члени асоціювалися для себе самих і тому асоційовані проти кожного... Що важно, наприклад, для робітничих кооперативів по люксембурзькій системі? Витіснити капіталістичні асоціації об'єднанням робітників з допомогою держави, себто: стало ворогувати з вільною індустрією й вільною торгівлею і вести з ними війну централізацією торгівлі, згуртуванням працюючих і перевагою капіталів.

Замість 100 чи 200 тисяч промисловців у Парижі будоби не більше, ніж приблизно сто великих асоціацій для різних галузей індустрії й торгівлі, до яких би загоналося й в яких би трималося в ярмі робітниче населення з державних причин братерства, як се тепер здається, робиться з державних причин капіталізму. Що виграли би від цього свобода, народний добробут, цивілізація? Нічого.“

Проти цього державного асоціаціонізму Прудон підносив засаду взаємності (мютюалізм), се значить в питанню кооперації асоціювати людей лише так далеко, як того вимагають нужди продукції, риночна вартість виробів, потреба споживання, забезпечення виробців.

Коли річ іде про велику продукцію в текстильній і металевій індустрії, в гірництві й будові кораблів,

тоді, розуміється, тут є основа для асоціації. Ні одна людина не сперечається більше. Коли мова йде потім про одно з великих підприємств, які носять характер державного підприємства, як залізниця, кредитові банки, корабельні верфи, тоді так само нема й питання, що поруки за добре й дешеве виконання на рахунок держави не можуть дати ні великі монопольні товариства, ні підгримаві державою громади. Отсю поруку можуть дати лише вільні кооперативи, які зобов'язані у відношенню до загалу договором взаємності, а між собою загальним договором асоціації. Коли ж розмова йде про тисячі ремісничих підприємств і про праці, котрих так багато в містах і навіть на селах, „я не бачу більше необхідности асоціації, тим менше, що користь, яку можна собі від неї обіцяти, вже досягнуто цілою системою взаємности, взаємні забезпечення, взаємний кредит, регуляцію ринку і т. д. . . я тверджу далі, що як тільки утворено ці гарантії, більше забезпечення в переговорах з поодиноким підприємцем ніж з товариством. . .“²³⁾

Індивідуалізм Прудона прямував отже проти соціалізму або державного асоціалізму Люї Бляека. Ми покажемо тепер, що комунізм Маркса прийшов до того ж становища, хоча й з інших причин.

III. КАРЛО МАРКС.

Карло Маркс ніколи, як підтвердив Бернштайн,²⁴⁾ не займався докладно питанням кооперативів, і се заведання вже досить поконує, яку незначну вартість надавав він їй з соціалістичного становища.

²³⁾ Прудон, *De la Capacité politique des classes ouvrières*, 167 і л. стор. Париж, 1865.

²⁴⁾ Едуард Бернштайн, *Передумови соціалізму і завдання соціалдемократії*. 96 стор., Штутгарт, 1899.

Дійсно для Маркса, котрий бачив перед собою надзвичайний розвій англійської великої індустрії, не було сумніву, що пролетаріят не може стати господарем своїх засобів виробу ні шляхом вільних кооперативів, ні шляхом кооперативів з державним кредитом, як того бажали Люї Блянк і Лясаль. Самопоміч і державна допомога не могли більше задовольнити сього. Треба було би заволодіти державою, засновати загальну диктатуру пролетаріята, щоби покласти кінець капіталістичному ладу.

І марксівська метода є також передовсім і головню політичною. Метою її є завойовання робітниками політичної влади. А поруч з цим вона падає деяке значіння лише фахдово-спілковому руху, яко безпосередній формі класової боротьби. Кооперація взагалі має лише практичну, і то дуже обмежену, вартість. Для Маркса фактично дійсними являються лише загальні засоби.

Се він ясно підносить у „Вісімнадцятім брюмері Люї Бонапарта“, надрукованім 1852-го року. Тут він з великою погордою говорить про соціалізм в розумінню Люї Блянка і такими словами описує діяльність французького пролетаріята по червневій поразці, яка змусила його, по вислову Маркса, уступитися на задній план революційної сцени:

„Почасти він кидається на доктринерські експерименти, розмінні банки і робітничі асоціації, отже в рух, в котрім він зрікається перетворення старого світа своїми власними великими загальними засобами, а скорше змагається досягти свого визволення за спиною суспільства, приватним способом, внутрі своїх обмежених умов існування; отже неминуче терпить невдачу.“²⁵⁾

²⁵⁾ Карло Маркс, Вісімнадцате брюмера Люї Бонапарта, 15 стор., Гамбург, 1907.

Пізнійше Маркс трохи змінив свою думку про кооперативну асоціацію. Ця зміна виявляється між іншим в резолюціях, які Генеральна рада, в котрій переважав вплив Маркса, пропонувала першим з'їздам інтернаціоналу (в Женеві й Льозанні).

Його вірний прихильник Еккаріус, підносив, що кооперативний рух мусить поширитися, коли він бажає щось значити для соціалізма; треба мов усячити собі, що кооперація могла би виявити значні наслідки лише оскільки би перетворилося цілу суспільність, вирвалося державну власть від капіталістів та поміщиків і завойовалося робітниками. Але се, мовляв зовсім не може бути причиною, без усякого зацікавлення відноситися до кооперативів і особливо до продукційних кооперативів.

Резолюція, прийнята по сім підтвердженням Марксом звіті, твердила:

„Ми радимо робітникам, займатися більше кооперативним виробом, ніж кооперативними крамницями. Останні доторкаються лише поверхні нинішнього економічного ладу, перші зачіпають його основи. Аби запобігти перетворенню кооперативних товариств в звичайні міщанські товариства на вірі, всі зайняті ними робітники, чи вони являються акціонерними чи мають діставати рівний уділ. Лише як тимчасовий засіб можна признати, щоби акціонери одержували помірний процент.“

Одночасно в 1865-ім році Марксом написано ось яке місце в 3-ім томі „Капітала“, котре відноситься до того ж питання:

„Кооперативні фабрики самих робітників уявляють собою внутрі старої форми перший прорив старої форми, хоча вони зовсім природно всюди в своїй дійсній організації повторюють всі вади існуючої системи і не-

можуть не повторювати їх. Але протилежність між капиталом і працею в них усунуто, хоча спершу лише в тій формі, що робітники, яко асоціація, являються власним капіталістом, себто уживають засобів виробу для використання власної праці. Вони показують, як на певнім щаблю розвою матеріяльних продукційних сил і відповідних до нього суспільних продукційних форм природним шляхом з одного способу продукції розвивається й утворюється новий спосіб продукції. Без впливаючої з капіталістичного способу продукції фабричної системи не могла би розвинутиись кооперативна фабрика; таксамо вона не могла би розвинутиись і без впливаючої з капіталістичного способу продукції кредитової системи. Остання, оскільки вона утворює головну основу для лагідного перетворення приватних капіталістичних підприємств в капіталістичні акційні товариства, дає так же само і засоби для споквольного поширення кооперативних підприємств в більшому національних розмірах. Капіталістичні акційні підприємства треба так же само, як і кооперативні фабрики, вважати за переходові форми з капіталістичного способу продукції до асоційованого, тільки що в перших протилежність усунуто негативно, а в других позитивно.“²⁰⁾

В усім цім річ іде лише про продукційні кооперативи. Про споживчі кооперативи згадується лише, щоби представити їх другорядне значіння; у відношенню до них Маркс виявляє себе ледве чи менше ворожим ніж Лясаль.

Але чим більше набирається пізнійше невдачі продукційних кооперативів, тим все скептичнішим стає він також у відношенню й до них і висловлюється наразі

²⁰⁾ Карло Маркс, Капітал, 3-ій том, 427 стор., 2-ге видання.

виразно проти лясальнянського погляду на кредитовані чи субвенціоновані продукційні кооперативи.

Відомо, що, будучи компромісом між марксистами і лясальнянцями для утворення соціалістичної єдності в Німеччині, Готська програма 1875-го року заявляла відносно продукційних кооперативів ось що:

„Соціалістична робітничка партія вимагає для проложення шляху до розв'язання соціального питання заведення соціалістичних продукційних кооперативів з допомогою держави під демократичною контролею працюючого народу. Продукційні кооперативи для індустрії і хліборобства треба закладати в такім розмірі, щоби з них повстала соціалістична організація цілої партії.“

Се значило, як сказав Бернштайн, придати лясальнянським вимогам „іміносібілістичну“, неможливу, нездійсненну форму.²⁷⁾

Маркс знаходить, що і сього було ще забагато. В своїм славетнім листі до Вільгелма Браке з 5-го мая 1875-го року, він по гострій критиці інших точок нової програми звертався проти хиткого вислову „соціальне питання“, зашитував, чи продукційні кооперативи треба поставити також під демократичну контролю селян і був здивований, що ніби то відчулося необхідність знову відсвіжити старий погляд Бюше: „продукційні кооперативи з державною допомогою.“

Тому не диво, що соціалдемократія, коли марксівецька школа вкінці набула переваги в Німеччині, ставала наслідком сього все здержливішою у відношенню до продукційних кооперативів. Вона утримувала упередження Лясаля проти сноживчих кооперативів, з крім того рішуче поборювала у робітників ту віру, що про-

²⁷⁾ Вернштайн, цит. тв., 96 стор.

дукційні кооперативи одні „ніби-то в стані вплинути на капіталістичні продукційні відносини, піднести класове положення робітників, усунути чи й лише зм'якшити політичну й суспільну класову боротьбу робітників.“²⁸

Всюди там, де ставав помітним вплив Маркса, він виявлявся спершу в підупадаючому — скажемо — не кооперативів, а кооперативізма.

Головно у Франції, де по розв'язанню інтернаціоналу і по поразці Коммуни досить численна група пролетарів учінилася за кооперативний ідеал 1848-го року, колективісти, які походили з маркєвської школи, почали свою пропаганду проведенням по всім правилам нападом проти „кооператорів“.

* * *

В 1876-ім році французький робітничий з'їзд в Парижі проголосив, „що основний принцип відродження робітників вступив з-за хмар утопії і уявляє собою асоціацію“, і з'їзд сей підносить далі, що „штаня визволення робітників знайде своє розв'язання в засаді кооперативної асоціації.“²⁹

На другім з'їзді (в Ліоні 1778) більшість вислови-лась в тім же самім дусі і прийняла ось яку ухвалу:

З уваги на те, що наємна праця є лише переходовим щаблем між кріпацтвом і неозначеним ладом, камери синдикатів мають негайно прийнятися за утворення споживчих, кредитових і продукційних кооперативів, які одначе треба піддержати дійсною контролею.

²⁸) Протокол німецького партійного з'їзда в Берліні 14—21 падолиста 1872 р. 220 стор.

²⁹) Л. Блюж. Les congrès ouvrières et socialistes français 1876—1885, 13 стор. Париж, 1901.

відсутність котрої являється причиною попередньої певдачі.“³⁰⁾

Сю ухвалу живо критикувала колективістична меншість зїзда, в імені котрої паризький делегат, Дюпір перечитав заяву, з котрої ми наводимо сліуюче місце, уложене очевидячки під впливом марксівської науки :

„Новітня суспільність розпадається на дві кляси, визискуваних і визискувачів; тих, хто працює, не володіючи нічим, і тих, хто володіє всім, не працюючи. Звідки походить сей лад? З протилежності інтересів Як можна тут осягти допомоги? Заміщенням загальної суперечности засадою загальної солідарности. Як раз це спробували вже кооператори. Але досвід останніх років показує лише поразки кооперативної думки; і теоретично кооперація зовсім не виявляє засобів, потрібних до розв'язання соціальної проблеми. Узагальнена кооперація повела би зовсім не до повного визволення робітників, а до визиску робітників певними категоріями кооперативів або деякими поодинокими особами. Є лише одно дійсне розв'язання: постанова, щоби земля, сирівці, приватні знаряддя, які уявляють собою основу матеріального існування суспільства, неважалося за приватне майно, а щоби вони лишалися невідчужною спільною власністю . . . .“

Ся наука, яку ще відкинуто на ліонськїм зїзді, мала побідити в наслідуючїм році на третїм соціалістичнїм робітничїм зїзді (в Марсейлі 1879-го року).

По довших дебатах, протягом котрих позитивіст Финанс і гедїсти одностайно поборювали кооперативну теорію, зїзд висловився за громадське володіння засо-

³⁰⁾ Л. Блум. Цит. тв., 26 і д. стор.

бани народу і прийняв що до питання про кооперацію ось яку ухвалу:

„Приймаючи на увагу, що, як виясняється з промов різних бесідників,

1. робітник не може тримати в рівновазі свій бюджет своєю заробітною платнею,

2. що він наслідком неможливости жадних заощаджень не може викупом досягти соціальної мети: володінна знаряддями своєї праці.

3. що продукційні й споживчі кооперативи можуть в слабій мірі поліпшити лише долю малого числа упривилейованих.

Зїзд проголошує:

що при всім тім сей рід асоціацій може зробити службу яко засіб пропаганди для поширення колективістичних і революційних поглядів, метою котрих є обєднання засобів праці в руках робітників, і тому як і всі вишні роди асоціацій його можна припустити з тою цілю, аби як найшвидче досягти розв'язання соціальної проблеми найенергійнішим і революційним рухом.“³¹⁾

Зазначимо, що на сім марсейльськїм зїзді утворено французьку соціалістичну партію під назвою федерації соціалістичної робітничої партії Франції.

Так підходимо до останньої фази розвою, прямуючого в останнім півстолїттю до того, аби розлучити кооперативний і соціалістичний рух, ба навіть поставити їх в суперечність один проти одного, їх однаковість є зпочатку у Овена, Бюше, рочдейльських піонерів, котрі бажають шляхом кооперації здійснити соціалізм. Розлучення починається, коли Люї Блянк, Лясаль, а в Англії

³¹⁾ Л. Блюм, Цит. тв. 36 стор.

християнські соціалісти, нехтували чи ставили на задній план споживчі кооперативи з їх основами і всі свої надії покладали на продукційні кооперативи. Розкіл стає у Франції, як і в Німеччині, більшим від тої хвилі, коли недовіря до продукційних кооперативів лучиться зпогордою до споживчих спілок. Всюди, де є організація соціалізму яко партії, піднесення колективістичних засад сполучено з осудженням або принаймні з недооціненням кооперативного руху. Признається, правда, з великими застереженнями, що кооперативи можуть принести робітникам деякі матеріальні вигоди, але взагалі відношення до них байдуже, і може бути, що з ними поводилося би ще гірше, коли би не бажалося шанувати приналежних до них робітників.

Але тим часом, як на суходолі (континенті) кооперативні думки відступали до пітьми, сей рух і особливо споживчо кооперативний рух невпинно зростає в країні свого походження. Великий поступ зроблено головню від 1860-го року. Закупочне товариство (Wholesale Society) в Мянчестері основано 1864-го, в Глазгові 1868-го року. Все більше виявлялося, що гуртовозакупочні товариства сполучених споживчих спілок мають без порівняння більше значіння, також і для продукції, ніж самі продукційні кооперативи. Коротко кажучи, наставала хвиля, коли соціалісти континента з огляду на досягнені англійським кооперативним рухом успіхи мусіли зайнятися тим, як відновити звязки між кооперативним рухом і загальним рухом робітників.

Геніяльним ділом Едуарда Анселе було те, що він одним з перших зрозумів се, і тому засновання Вуруїта в 1881-ім році в історії кооперативного руху мабуть має таке ж бажане значіння, які засновання рочдейльських піонерів.

Другий розділ.

Взаємини між соціалізмом і кооперативним рухом в сучасности.

При заснованню Вуруїта бельгійські робітники, котрі завжди мало дбали про теоретичні суперечки, ледве чи передбачали, що утворений Анселе, Ван-Бевереном та їх приятелями Гентський кооператив з капиталом в кілька сот франків призначений був коло двадцяти років пізніше викликати справжню революцію у відношенню міжнародного соціалізму до кооперативного руху.

Соціалістична партія, у котрої ще не було жадної національної організації, потребувала допомогвих джерел. Гентському робітничому населенню, заробітні платні котрого були дуже низькими, був потрібний дешевий хліб. Для задоволення сеї подвійної потреби засновано „Вуруїт“.

З кооперативного становища нове товариство зрештою не різнилося помітно від рочдейського зразку, котрий, як відомо, означався трьома правилами:

- а) продажом по рипковій Ціні і за готівку;
- б) поверненням забагато перебраних грошей членам помірно з їх накупом;
- в) рівністю всіх членів в управлінню кооперативом і повна свобода вступу і виступлення.

Одначе цей кооператив приймав членами лише прихильників соціалістичної програми, котрі ipso facto ставали членами робітничої партії; і хоча він з одного боку не давав жадних процентів на акційний капитал,

зато з другого боку — і се було найважнішою вприную —, замість повороту своїм членам цілої суми забагато перебраних грошей присвячував значну частину на спільні цілі: на справу солідарности й освіти, для підтримання харчами чи грішми на випадок страйку, для допомоги партії при пропаганді чи виборчій боротьбі.

Уладжений так кооператив прийняв зовсім инший характер, ніж попередні. Він звертався вже не до всіх споживачів без різниці клас і поглядів, а лише до соціалістів. Він ставив своєю цілю не тільки постарчання своїм членам товарів по дешевим цінам, але основною його метою були також здобуття помічних засобів для пропаганди, допомога пролетаріату в його боротьбі або, щоби ужити слова Едуарда Анселе, бомбардування буржуазної суспільности бараболями й чотирьофунтовими бохунцями хліба.

Подібне підприємство, яке до звичайних труднощів кооператива долучає всі перешкоди й гальмування, котрими стримується класовий рух, здавалося а ргіогі обіцяло менше успіху, ніж нейтральний кооператив. Але виявилось навпаки. Доти нейтральні бельгійські кооперативи лише ще животіли, тепер під впливом соціалізму вони прийняли сильний розлам. Вуруїт став зразком для кооператорів цілої Бельгії. Інші кооперативи, передовсім *Maison du Peuple* в Брюсселі й *Progrès* в Жолімонті засновано на тих же самих засадах, і по останній статистиці 31 грудня 1910 р. існувало 210 бельгійських соціалістичних кооперативів, котрі мали 45-мільоновий оборот і числили разом 157.000 членів. ¹⁾

¹⁾ Щоби на конкретнім прикладі дати представлення про значіння видатків, котрі роблять великі бельгійські кооперативи для цілей соціалістичної пропаганди й солідарности, наводимо витяг з останніх балансів *Maison du Peuple* в Брюсселі.

Дебет.	1910/11 франків	1909/10 франків
Допомога хорим	20.727·50	23.999·32
Медичні ліки	108.081·42	96.288·41
Пропаганда	68.003·49	68.505·78
Амортизація нерухомостей, рухомостей і матеріалів	90.000·00	90.000·00
Сальдо для розділення	434.177·27	425.209·06
Разом	720·989 68	704.002·57

Кредит	1910/11 франків	1909/10 франків
Льшок з пекарень	516.965·43	517.902·72
„ ріжних товарів	86.872·65	67.455·59
„ продажу угілля	41.117·65	38.448·35
„ готових убрань	51.109·79	47.212 03
„ народного дому (каварні)	8 130·07	5 895 57
„ різниць	6.860·27	12.676·43
„ кіноматографів	9.933·57	14 411·88
Разом	720.989·43	704.002·57

Розділення лишків.	1910/11 франків	1909/10 франків
Вклади до запасного фонду	10.000·00	10.000·00
Уділ персоналу	18.024·72	17.600 08
Розділення в пекарнях	315.152 55	310.108·98
6 відсотків в бакалійних крамницях	48 000·00	44·000 00
5 „ в крамницях готового убрання	21.000·00	21.000·00
5 сотиків за міх угілля	16.500 00	16.000·00
2 відсотки в різницях	5.500·00	6 500·00
Разом	434.177·27	425 209 06

Розуміється, не всі соціалістичні кооперативи приносять помірно з їх значінням такі жертви, як *Maison du Peuple* в Брюсселі. Взагалі за гідними уваги виїмками, дрібні спілки підпадають більше впливу торгових поглядів ніж великі. Але всі причиняються до соціалістичної пропаганди принаймні остільки, що вони випла-

чують партії членські вкладки своїх членів і дають до вільного розпорядження фахових спілок і політичних груп свої помешкання. Таким чином значна частина 90.000 франків, котрі *Maison du Peuple* призначив 1909 і 1910 року на амортизацію своїх нерухомостей, уявляє собою посередню допомогу робітничій партії.

Без сумніву успіх бельгійських кооперативів по зразку Вуруїта багато причинився до повороту, котрий відбувся в соціалістичних колах на користь кооперації наприкінці минулого століття.

Підтвердження цього ми знаходимо зокрема у Бернштайна. В 1899-ім році він писав:

„Я пригадую собі ще, з яким почуттям теоретичної жалості прислухався я в 1881-ім році до свого приятеля Люї Бертрана з Брюсселя, коли він на зїзді в Хурі почав говорити про кооперативи. Як міг інакше такий розумний чоловік ще чогось надіятися від сього засобу. Коли я потім 1883-го року познайомився з гентським Вуруїтом, пекарня так-сяк була ще ясна для мене, і те, що крім того продавалося дещо білизни, черевиків і т. д. з рештою не шкодило. Але, як мені провідники Вуруїта почали оповідати про свої дальші плани, я знову подумав: ви, сіромахи, та ж ви зруйнуєтеся. Але вони не зруйнувалися, але спокійно, з ясним зором працювали по лінії найменшого опору і випрацювали пристосовану до відносин своєї країни форму кооператива, яка виявила себе дуже цінною для робітничого руху Бельгії і дала міцне ядро, коло котрого могли кристалізуватися розтворені доти елементи сього руху.“²⁾

Правда, бельгійські кооперативи, коли їх приклад почав впливати на соціалістів інших країн, відставали

²⁾ Бернштайн, Передумови Соціалізму, 107 стор., Штутгарт, 1899.

та й тепер ще далеко відстають від розвою, котрий хоча би лише помірно можна було порівняти в розвиненням англійських кооперативів і гуртовозакупочних товариств. Але тим самим, що вони, замість ухилення від політичного руху або навіть змагання проти нього, підтримували сей рух, вони значно більше, ніж англійські кооперативи, спричинилися до примирення соціалістів з кооперативним рухом.

У Франції спершу фламандські робітники, які переселилися до північного департаменту, були серед основників соціалістичних кооперативів в Лілі й Рубе. Інші кооперативи того ж самого роду засновано в Парижі. Вони належали якийсь час до Union coopérative (кооперативного союзу), утвореного на нейтральній основі Шарлем Жідом, де Буавом, Шарлем Робертом і иншими. В 1895 р. вони одначе відокремилися, щоби утворити Bourse coopérative des sociétés socialistes de consommation (кооперативну биржу соціалістичних споживчих спілок).

В Німеччині, як і в Німецькій Австрії, по 1890-ім році почали, також за прикладом Бельгії, деякі соціалісти, котрі відвідали Вуруїт або перечитали невеличку книжку Аделі Гергардт про соціалістичні кооперативи Бельгії,^{*)} закладати споживчі спілки. Початок був тяжкий. Упередження, яких трималися Маркс і Лясаль проти споживчих спілок, мали ще дуже міцний вплив в соціалістичних колах. Потрібно було років, доки соціалдемократія у відношенню до кооперативного руху заняла прихильне становище, котре від маґдебурзького з'їзду 1910 року знайшло собі місце в виразній підмозі.

*) Адель Гергардт, Споживча кооперація і соціалдемократія, Нюрнберг, 1895.

Нині соціалісти всіх країн признають, що робітники зацікавлені в заснованню кооперативів. І дійсно, питання, які взаємини мають об'єднувати кооперативний і соціалістичний рух, знаходиться всюди на порядку деннім.

Має кооператив бути нейтральним і має він звертатися до всіх споживачів без різниці класи і політичних поглядів? Чи він має бути соціалістичним і в більше або менше тіснім звязку прилучитися до загального руху пролетаріята в боротьбі за його визволення? Як перший, так і другий висновок знаходить прихильників навіть серед самих соціалістів. Ми покажемо це, розглядаючи положення цього питання в трьох звірцевих країнах: Англії, Франції й Німеччині.

І. АНГЛІЯ.

Англія є одною з небагатьох країн, в котрій досі утрималася кооперативна єдність, не вважаючи на ухильні змагання, які стають замітними в кооперативних колах від кізькох років. Всі кооперативи хоч до деякого значіння прилучилися до гуртовозакупочного (wholesale) товариства в Манчестері або Гласг'ові і до кооперативного союзу, важнійша діяльність котрого, як відомо, є в „підтриманню й поширенню засад творячих життя кооперативного руху.“

Прихильники кооперативної нейтральности й не обминають також ніколи указати на Англію, яко на приклад кооператорам континента Європи, котрі більше чи менше поресякнуті соціалістичним квасилом.

Одначе питання тільки в тім, чи сей приклад дійсно такий переконуючий, як би бажалося вірити.

Ніхто не думає, заперечувати досягнених англійським кооперативним рухом наслідків — в його 2½ мільйонів членів і з 1 мільярдів франків обороту.

Але навіть нейтралісти мусять признати, що торгове змагання, думку про погою за дивідендами в сім кооперативним русі, матеріальні успіхи котрого такі визначні, доведено до крайности.

Шарль Жід говорить, між иншим, про се ось що :

„Оповідують про характеристичну рису дитини численної англійської робітничої родини: ся дитина, повернувши якось зі школи, несподівано знайшла дома нову сестру. На свій нескромний запит, звідки вона взялася, дитина одержала звичайну відповідь, що її мама купила сестрицю у купця, що викликало влучний докір, чому її не куплено в кооперативі, бо тоді осягнулося ще її великого заощадження.“

Розуміється, яко приклад виховавчої діяльності кооператива ще чимало не дописує. Безперечно цей звик у тисяч родин всіх країн викликає занадто велику любов до дивідендів, чи, як фамільярно кажуть Англіїці, до дівіз. Буває навіть, що члени багатьох кооперативів вимагають штучного підвищення товарних ціи виключно для того, щоб приготувати собі радість, мати змогу одержати 20, 25 і навіть 30 відсотків заощаджень наприкінці року. І те, що кооператив таким способом виховує з робітників охотників за дивідендами, зовсім невелика заслуга, котру оказала сим кооперація моральному і соціальному поступу. ⁴⁾

Треба одначе додати, що в самій Англії від кількох років помічається уперті змагання, поборювати

⁴⁾ Ш. Жід, *Coopératives jaunes et Coopératives rouges*, Sтор., Париж, 1906.

це крамарство і знову прилучити кооперативну організацію до загального робітничого руху.

Нераз на щорічних з'їздах кооперативного союзу ставилося внесення, які вимагали забезпечення кооперативам їх представництво в палаті громад. В засаді вимогу парламентарного заступництва прийнято одностайно на з'їзді в Пертсі; однак зібрання, здавалося, не уявляло собі ясно справжньої далекосягlosti сего внесення. Цю справу передано комісії, і по кількарізних відкладаннях відбулася докладна дискусія на з'їзді в Ньюпорті 1908-го року. Нарешті, внесення відкинуто, хоча його боронив один з найвпливовіших діячів союзу, пан Туедль, голова парламентарного комітету і заступник голови Wholesale в Манчестері.

Не вважаючи на цю поразку, питання триває далі, і для уяснення собі його життєвого значіння для будучини англійського кооперативного руху треба перечитати цікаву анкету про кооперацію й соціалізм в Англії, уладжену Барро і Альфасою.

Як зазначають ініціатори дослідження, внесення Туедля домагається ніби-то лише посилання кількох заступників кооперативного руху до нижньої палати для оборони там його інтересів; але не треба жадного глибокого знайомства з парламентарним життям, аби знати, що, лишаючися ізольованими, представники кооперативів зоставуться без впливу, бо вони не уявлятимуть ні більшості, ні такої меншості, з якою треба числитися.

Тримаючися міцно дотеперішного становища, можна би було без сумніву твердити, що непорушної засади політичної нейтральности не покинеться. Але як зберігти й оборонити цей принцип в парламенті? Навіть коли би зпочатку кожний згодувався з правилом, практика скоро порушить його, і незабаром доведеться би побачити

сполучення представників кооперативів з тою чи іншою політичною партією.

Але тоді питання перенесеться до іншої області; коли з'їзд відкинув безпосереднє заступництво, він од-ночасно мовчки відхилив сполучення з одною партією, сполучення, про котре внесення не згадувало, але котре лежало в намірі всіх, хто підтримував внесення: сполучення кооперативної партії з робітничою партією.

Причини, котрі спонукали кооператорів соціалістичного напрямку покинути строгу речейську нейтральність, ми находимо дуже влучно розвинутими в даних прихильниками ньюпортезького внесення, панамі Баро й Альфассою. відповідях на анкету.

Лише пан Грей, генеральний секретарь кооперативного союзу, єдиний з них заявив, що його прихильна для кооперативного заступництва гадка будеється зовсім не на соціалізмі, а на безпосереднім висновку з його досвіду, яко секретаря парламентарного комітету кооперативного союзу. Всі інші приятелі внесення, котрі дали відповідь на анкету, основували його з соціалістичного становища.

Пан Туедль, між иншим, пише:

„Серед кооператорів є значна і стало зростаюча партія, до котрої належу також і я, котра тримається того погляду, що для такого визначного й могутнього руху, як наш, неможливо держатися осторонь від політичного життя нації.

Протягом останніх десяти років проклала собі шлях велика й значна зміна в почуттях робітничої класи у відношенню до політики і до того впливу, котрий вона виявляє на життя й інтереси робітництва. Робітнича класа втратила всяке довірря до обох історичних партій, котрі підлягають впливу інтересів капіталістів, інте-

ресів поміщиків і всяких різних ворожих добробуту робітництва течій і використовуються ними. На діяльності її спробі ірландської партії вона довідалася, яку надзвичайну владу може мати в своїх руках мала суцільна група депутатів, які стоять самі осторонь і незалежно від кожної політичної партії; вони працюють для досягнення її ідеала і з усієї сили бажають успіху. Гадати, що кооперації вдасться, уживаючи дотеперішніх засобів, досягти контролю над капиталом і землею, — пуста мрія.

Протягом шестидесяти років свого існування кооперація виконала подиву гідні діла, але вона набирає капіталу лише 39 мільйонів фунтів, менше, ніж те, що налічує багато капіталістичних фірм. Кооперативна школа, до котрої я належу, є тому тої думки, що при дотеперішніх методах тисячелітнє царство зостанеться занадто далеким від нас і що треба ужити впливу нашої могутньої організації для перетворення політичних установ нашої країни згідно з кооперативними інтересами її ідеалами.

Співбойовниче крило робітничого руху, Трейдюніонізм, виступив уже на політичну арену; він зайняв становище і здобув вплив, чим в значній мірі оправдалося віщування прихильників цієї діяльності. Протягом цих кількох років політичної діяльності він більше досягнув для робітників, ніж а ціле своє попереднє існування.

Нема жадної соціальної теорії, яка зробила би такий великий поступ серед всіх класів суспільного загалу, як соціалізм. Робітничий клас, на котру стало чигає голод, велике число урядників, життя котрих являє собою постійну боротьбу за утримання себе на поверхні, вважають його за єдиний лік для їх терпіння, тим часом, як чесні й щирі мислителі в усіх верствах

народу починають помічати, що соціалізм є єдиним заборолом проти поважних й зростаючих небезпек індивідуалізму; кооперативний же рух навпаки ще не дуже-то зазнав впливу соціалізма.

Традиційний кооператор, який з недовір'ям розглядає політичну діяльність, яко скруту небезпеку для своїх грошей, зі страхом і неохотою вважає соціалізм за справжню небезпеку не тільки для своїх грошей, але й для свого руху.

Одночасно існує зростаюче число кооператорів, котрі прихильно і з надією відносяться до соціалізма, яко до закономірного й неминучого розвитку кооперативних принципів. Вони вважають соціалізм за побідний рух, соціалізовану державу за останній вінець кооперативної будови; дійсно, коли би ми могли принустити, що загал чи дуже велика більшість народу в нашій країні здобулося би для кооперативного руху з Wholesale яко відділом для індустрії й промисловості, тоді соціалізм був би напередодні свого здійснення.

Трейдюніонізм означає отже найдоцільнішу робітничу організацію для поборення підприємця.

Кооперативний рух означає організацію споживачів для того, щоби заощадити непотрібних витратків і підвищити продуктивність людської праці.

Соціалізм уявляє собою систему суспільної організації, котра підряджує інтерес поодинокі людини інтересу загалу, система, при котрій вповні й по господарськи організується індустрію і рівномірно розділяється її виробу. Саме тому соціалізм, здійснений раз в будучім розвитку суспільства — витіснить трейдюніонізм і кооперацію, котрі обсе уявляють з себе лише відтінки або передвістників його великих засад.

Взаємні відносини цих трьох великих, простуючих до суспільного поступу сил, уявляють собою взаємини трьох великих армій, виряджених різною зброєю, але одностайних в боротьбі проти спільного ворога.“⁵⁾

Ми повністю передали сей символ віри, бо він висловлює, як нам здається, пересічний погляд англійських кооператорів, які під більшим чи меншим впливом соціалізму бажають повести кооперативний рух новим шляхом.

Одначе зовсім не можна скривати, що їх погляди, хоча вони й досягли також успіхів, далеко ще не здобули більшости кооператорів.

Як се твердить противник політичної діяльності кооперативів, віцепрезидент міжнародного кооперативного союзу, М. А. Вільямс, широкі маси членів кооперативів дуже нерухливі і занадто консервативні, для переходу до колективізму.⁶⁾ Крім того багато осіб з їх числа належить до буржуазних партій, зокрема до ліберальної партії. З тим днем, коли наслідком байдужности або недбалости поміркованих елементів на кооперативнім з'їзді знайдеться більшість за прилучення до робітничої партії, повстане небезпека загроження кооперативної єдности і загнання руху до нових суперечок і сутичок.

Одначе можна передбачати, що поступова частина кооператорів продовжатиме процаганду і що некуче питання участі кооперативів в політичній діяльності розв'яжеться в прихильнім до того дусі, або відокремленням консервативних елементів, або, що правдоподібніше — як се було в трейд-юніонами — компромісом між обома напрямми.

⁵⁾ Варро й Альфассе, *Coopération et socialisme en Angleterre*, 21 стор., Париж, 1909.

⁶⁾ Варро й Альфасса, цит. тв., 52 стор.

Кооперативний рух прямує тепер, як се зазначає також і Кейр Гарді в своїй відповіді на анкету, тим же самим шляхом політичного розвою, котрий випробував перед восьма чи десятьма роками фаховоспілковий рух. Розуміється його перетворення відбуватиметься поволі, але навіть ті, хто боїться цього, не заперечують, що воно належить до можливостей будучини.

Ознакою часу являється те, що в країні рочдейльських піонерів, в обітованій землі кооперативного нейтралізму, генеральна секретарка жіночих кооперативних організацій, Маргарета Левелі, встановивши, „що в англійських кооперативних колах бажання дивідендів служить досить міцною перешкодою для повного й найчистішого виявлення кооперативного руху“, дала панам Берро й Альфассі ось яку знаменну відповідь:

„Чудова однастайність робочого руху в Бельгії здається мені взірцем, котрому треба наслідувати в інших країнах. Там соціалізм надав провідного духа, кооперативний постачав воєнних засобів, фаховоспілковий рух воєнну зброю, а товариства взаємности допомагають раненим. Подібна згода в Англії перевищила би все, що було досі. Мені здається, що ми маємо змагатися до цього ідеалу,

1. перетворюючи наші кооперативні будови в захисти для робітничих організацій,
2. поширюючи просвітні підприємства, і
3. спонукуючи до вибору кооператорів до мійських управлінь і до парламенту.“

II. ФРАНЦІЯ.

Як відомо, у Франції існують дві кооперативні школи. які уживають різних метод. Старшу, Union

coopérative, заснували де Боуав, Шарль Робер, Шарль Жід і інші в німській окрузі, звідси походить її назва Ecole Nîmoise — німська школа; друга, Bourse de Coopératives socialistes, повстала з Bourse des Coopératives ouvrières et socialistes, походить з 1895-го року. Звичайно її означають, яко Ecole de Saint-Claude, сан-клюдську школу, бо ініціативу до її заснування подав сан-клюдський соціалістичний кооператив в Юрі; сан-клюдський соціалістичний кооператив заложено на тій же самій основі, як і бельгійські соціалістичні кооперативи, так що отже приклад Вуруїта почав примиряти французьких соціалістів з кооперативним рухом.

Щоби переконатися в цім, досить перечитати статтю в збірнику Cri du Peuple (1884—1886), котру написав в той час Жюль Гед (Guesde) про кооперативний рух. Для нього продукційні кооперативи були найбільшим дурисвітством 19-го століття, а про споживчі кооперативи він думав, що вони, оскільки вони стануть коли будь загальними, не матимуть жадного иншого успіху, крім того, що зменшенням коштів для підтримання життя починається до пошення в тій же самій мірі й заробітної платні.

Одначе згадуючи про бельгійські кооперативи, успіх котрих почав виявлятися, Гед додав:

„Це ще не значить, що вимково за певних відносин і в певних руках кооперативи можуть прислужитися робітникам. Щоби переконатися в противнім, треба лише приглянутися до того, яку користь дістав з цього флямандській соціалізм. Але як же і чому повстав цей наслідок? Тому, що під впливом марксистів, як Анселе і Ван-Беревен торгові цілі підприємства уступили місце цілям пропаганди. Дешевший хліб був лише засобом для організації і поширення ідей.“

Гедісти все ще заступають ці погляди.

Четверть століття опісля видрукування цієї статті Гед на копенгагенській зїзді (1910) вступав ще ті-ж самі думки, а в проекті ухвали соціалістичної Франції Сени й Оази — засланім Ляфаргом до Humanité (27 січня 1910) — проголошувалося так само, „що кооперативи, оскільки вони лишаються незалежними й автономними, зменшенням коштів утримання життя проти своєї волі можуть повести до пониження заробітної платні...; вони можуть стати органами суспільного перетворення лише, коли вони всіми своїми засобами помагатимуть фаховим спілкам і соціалістичній партії.“

Опановані подібними поглядами, соціалісти північного департаменту, серед котрих було багато переселенців флямайдців, заснували коло 1898-го року за зразком Вуруїта соціалістичні кооперативи в Лілі й Рубе. Скоро за тим же самим взірцем утворилися й інші кооперативи, зокрема сан-клюдський і паризький кооператив. Протягом короткого часу вони належали до Union coopérative, але незабаром відокремилися від неї, і таким чином 1895-го року засновано Bourse des sociétés coopératives, котра згодом стала біржею соціалістичних кооперативів.

Нині Union coopérative числить коло 490 спілок, Bourse — 365.

Обидві ці організації — суперниці, між котрими бували в певні хвили гострі тертя, все-ж-таки мають ту спільну рису, що вони покликаються на рочдейльський кооператив, що обидві вони тримаються його першої гаси, розділення забагато перебраного гроша помірно закупкам і змагаються, хоча й різними засобами усуспільнити вироб і обмін.⁷⁾

⁷⁾ Див. Шарль Жід, Coopération jaunes et Coopération rouges, 27 ід. стор. Париж, 1906.

Але тим часом, як спілки, приваєжні до Union coopérative, відкриті кожному без ріжниць віри чи кляси, Bourse замкнута — або була принаймні замкнутою до останнього часу — для всіх несоціалістичних спілок. Тоді як Union — кооперативна унія — з кооперації робить засіб перетворення по змозі всіх споживачів, соціалісти Биржі твердять, що цей засіб мусить бути боевою зброєю в руках робітничої кляси для визволення робітництва з капіталістичного панування. Тим часом, як кооперативи німецької школи осягнені лишки дають до розпорядження кожного поодинокого члена і підносять, що політику не треба заводити до кооператива, кооператори сан-клюдської школи обовязково призначають лишки на уладження соціалних творів, котрі служать діяльності організованих на основі клясової боротьби робітників; їх установи, їх конституція ставить їм в обовязок, призначати частину сих лишків окремії пропаганді робітничої кляси, соціалістичній пропаганді.

Це — теорія.

На практиці багато червоних кооперативів ледве чи менш індивідуалістичні, ледве чи менш опановані крамарським духом, ніж інші, але коли вони дійсно те, що вони себе удають, так їх неоднаковість походить з ось якої основної ріжниць: кооперативи німецької школи нейтральні, збудовані на засаді співробітництва кляс, кооперативи ж сан-клюдської школи — за зразком бельгійських кооперативів — соціалістичні і тримаються засади клясової боротьби.

Здається, що обидва сі погляди протилежні і що соціалісти мусять залишити своє становище, коли бажать зайняти становище нейтральної кооперації.

Тим часом це не уявляє собою думки більшости французької соціалістичної партії. Від якось часу „ре-

формісти“, як Фурньєр, Геліє, Тома згідно з революціонерами й анархістами з *Bataille syndicaliste* висловлюються за кооперативну єдність і зближення, коли не з'єднання *Bourse і Union coopérative*.

З огляду на цю мету вони не вагаються також і твердити, що соціалістичний кооператив мусить стати нейтральним, порвати зносини, які лучать його з партією, і непорушно припечатати договір єдності, „задовольняючися кооперативним ідеалом і не привносячи жадних поглядів, чужих його суті.“⁸⁾

Зокрема в брошурі Фурньєра *L'Unité coopérative*, видрукованій 1910 року в *Documents du Socialisme*⁹⁾, знаходяться найважніші докази в оборону цієї нової тактики.

Фурньєр спершу зазначає, що у Франції існує понад 2500 споживчих товариств, тим часом як в існуючих двох федераціях об'єднано їх ледве чи більше 800. Коли вони утворять одну федерацію, то ця остання, яко притягаюча точка, скоро зфедерує ізольовані, злізе конкуруючі товариства і з усією силою поведе до кооперації маси, які досі ще не пристали до неї.

Бо „що розлучає ворожих сестер?“ — Ніщо, відповідає старша; лише недостача волі і примхи другої. — Нас відокремлює засада. Соціалісти не можуть співробітничати з своїми класовими противниками ні в кооперативах, ні деінде.

„В сім ядро питання. Велика проблема повстас перед совістю кожного соціаліста, котрий вірить в самовартність кооперації. Коли ми бажаємо мати кооперативний рух, ми мусимо зректися того, щоби зробити його

⁸⁾ Юмон в *Revue Socialiste*, 15-го лютого 1911.

⁹⁾ *Les Documents du Socialisme*, що виходять під проводом А. Тома в Парижі.

соціалістичним по теорії класової боротьби, бо класової кооперації не можна здійснити. Яко соціалісти, котрі лашаються вірними класовій боротьбі, ми мусимо перестати бути кооператорами. Може би і існував засіб для розв'язання цього питання: треба було би зрєктися класової боротьби. Тоді можна було би в повній свободі духа працювати і для соціалізму і для кооперації.

Тому, що це розв'язання найрозумніше, єдине, яке відповідає вказівкам науки, себто фактам, ми напевне до сього й прийдемо.⁴⁰⁾

Хоча, додає до сього Фурньєр, соціалістичні кооператори і тримаються тепер своїх поглядів, то все-ж вони жертвують ними ради необхідних потреб справи. Розуміється вони означають членів кооперативів Унії й далі яко „буржуазних“ або „жовтих“, одначе вони обєднані з останніми в Міжнароднім кооперативнім союзі і залишають свій строгий спосіб думання у зносінах з закордонними нейтральними кооперативами. Крім того, засадничі різниці між німецькою і сан-клюдською школами значно менші, ніж можна би було подумати на перший погляд. Їх мета в основі своїй та-ж сама: усупільнення засобів виробу й обміну, заведення демократії в господарчій області, як це вже сталося в області політичній. Лише в двох пунктах вони не згоджуються: в уживанню лишків і в політичній нейтральности; одначе і ці пункти уявляють собою в дійсности лише одні, бо коли би „Біржа“ подібно „Унії“ притримувалася політичної нейтральности, тоді більше не можливий або навіть і не мислимий був би жадний спір про ужиття лишків. Нейтральність являється тому центральним пунктом в спорах між Уцією й Біржею, і Унія побідить Біржу, відкритий

⁴⁰⁾ Фурньєр, цит. тв. 4 стор.

кооператив подолає замкнутий, бо по словам Ганса Мюллера „в марксівській теорії класової боротьби для споживчо-кооперативного руху і в споживчокооперативнім русі для класової боротьби нема жадного місця“, бо вона уявляє собою „свого роду противокооперативний динаміт“. Лише нейтральні кооперативи, які доступні кожному без різниці віри, поглядів і клас, можуть об'єднати всіх споживачів і так здійснити свою властиву ціль: спроквольне усупільнення торгових, промислових і сільськогосподарчих органів для скасування капіталістичного доходу.

Фур'єр протиставляє отже кооперації, яку вважається за один з чинних засобів в класовій боротьбі пролетаріята, кооперацію „яко-таку“, кооперацію, яка визначила собі мету, уявляючу собою важну частину соціалізму наслідком властивої їй внутрішньої сили, котра змагається соціалізувати все, що лежить в окрузі її діяльності; і коли французькі соціалісти, котрі признаються до кооперативної нейтральности, не зовсім поділяють становище Фур'єра що до класової боротьби, то все-ж вони згоджуються з ним в погляді, що кооперація по природі своїй соціалістична і що без труднощів можна проголосити її за відкриту для всіх: вона лишається потім не менше соціалістичним рухом, бо вона змагається вивласнити стало зростаюче число капіталістичних підприємств на користь споживачів.

З цього становища нейтралісти, щоби об'легчити порозуміння з Унією, внесли на з'їзді „Биржі“ в Кале 1911-го року, пропозицію, усунути з установ Биржі все, що надавало їй специфічно соціалістичний характер. Альберт Тома пішов навіть так далеко, що вимагав счеркнення слова „соціалістичний“ в назви Биржі. На се не пристали. З'їзд запротестував навіть проти сього

внесення, котре мало ту ваду, що було занадто логічним. Одначе вважаючи на уперту опозицію гедістської меншости, ухвалено припустити нейтральні кооперативи до Bourse, котра стала таким чином Bourse des coopératives ouvrières et socialistes. Ба, навіть пішли ще дальше, усунули з установ зобовязання признання основних засад міжнародного соціалізму і прийняли ухвалу, котра заявляла, що треба зовсім заховувати автономію кооперативного руху, і що ніяка заможність не не сміє гальмувати його розвою.

У Франції неваперечно існує змагання до здійснення кооперативної єдности, одначе як раз соціалістичний кооперативний рух покриває майже всі кошти зближення обох шкіл. З днем, коли би вкінць побідили погляди Фурн'ера, були би лише нейтральні кооперативи, а Bourse des coopératives ouvrières et socialistes могла би щезнути: кооперативна єдність зовсім би її поглинула.⁴¹⁾

III. НІМЕЧЧИНА.

В Німеччині, як у Франції, існують дві кооперативні федерації: Загальний Союз, заснований Шульце-

⁴¹⁾ 10, 11 й 12-го червня 1910-го року в Парижі засідали Union coopérative і Bourse, котрі ухвалили запропонувати відповідно своїм зібранням скасувати існуючі організації, щоб замінити їх новою організацією, яка має називатися Fédération Nationale des coopératives et consommation, organe d'émancipation des travailleurs (Національна федерація споживчих кооперативів, орган визволення робітників). До сеї федерації не прийматиметься капіталістичних чи торговельних товариств, а також кооперативів, котрі зобовязують своїх членів вступати до політичної чи релігійної організації.

Примітка перекладчиці. За сей час відбулося об'єднання обох кооперативних союзів на спільнім кооперативнім конгресі в Турі (29 до 31-го грудня 1912-го року).

Делічем 1859-го року, і Центральний Союз Німецьких Споживчих Спілок, заснований 1903-го року, скоро опісля події, яку в історії німецького кооперативного руху названо „крайцнахським переворотом“ (у вересні 1902 р.)

Відомо, як стався сей переворот. В Саксонії, Гамбурзі і в інших частинах імперії утворилися численні робітничі кооперативи майже з соціалістичними змаганнями. Зпочатку вони прилучилися до Загального Союзу, в котрім вони опинилися разом з великим числом кредитових, продукційних і закупочних спілок, які склалися здебільшого з ремесників, дрібних землеволодільців і зокрема з дрібних крамарів. Працювати спільно серед таких неоднакових груп було тяжко. Повставали сутячки. Вони набули гострого характеру, коли 1894 року 47 кооперативів заснували в Гамбурзі гуртовозакупочне товариство, в котрім дрібні міщане з Загального Союзу зобачили дуже неприємну для себе конкуренцію. На крайцнахським з'їзді 1902-го року більшість, недовго думаючи, ухвалила просто виключити гамбурзьку федерацію і 98 приставших до неї кооперативів. Обурені сею ухвалою, численні повітові спілки заявили про свою солідарність з виключеними кооперативами і заснували спільно з ними в 1903-ім році Центральний Союз.

Не вважаючи на протитежність своїх змагань, яку досить ясно ілюструє сей розкід, Загальний Союз і Центральний Союз мають спільну рису, те, що вони проголошують себе політично нейтральними. Але тим часом як Загальний Союз, в котрім все більше панують дрібноміщанські елементи, котрі унаслідували ворожі почуття свого основника до соціалдемократії, Центральний Союз, члени котрого складаються до 85 відсотків

з наємних робітників, числить дуже багато соціалдемократів серед своїх провідників.

Як тільки кооперативний рух в Німеччині почав ставати масовим рухом, необхідно мусило повстати питання про ближчі взаємини між соціалізмом і кооперативним рухом. Ми покажемо, як соціалдемократія змінила своє традиційне відношення до споживчих спілок і поволі від байдужості, щоби не сказати ворожості, перейшла до прихильної нейтральності, а потім і до ясно висловленої похвали. І Центральний Союз, здається, також в тій мірі, в якій соціалістичні елементи стають в нім все численнішими, зрікається переведення строкої нейтральності, триматися котрої вважає не потрібним чимало з його провідників.

На соціалдемократичнім з'їзді в Берліні (14—21 листопада 1892) німецькі соціалісти в перший раз від часів Маркса й Ласалля зайнялися проблемою кооперації.

По докладі Ауера зібрання прийняло ось яку ухвалу :

„В питанню кооперації партія, як і досі, тримається такого становища :

Вона може схвалити заснування кооперативів лише там, де вони мають на меті соціальне уможливлення існування товаришів-жертв політичної чи фаховоспілкової боротьби і служитимуть для облегчення агітації, для визволення їх з усіх зовнішніх впливів противників. Але в усіх цих випадках партійні товариші мусять робити питання про підлогу залежним від того, чи є до розпорядження досить засобів для здорової фінансової основи і забезпечення фахововмілого проведу й управління, ранше, ніж покликати до життя кооперативи.

Інакше партійні товариші мають виступати проти заснування кооперативів і особливо поборювати віру,

ніби кооперативи в стані вплинути на капіталістичні продукційні відносини, піднести клясове положення робітників, усунути або хочаби зм'якшити політичну й факховоспількову клясову боротьбу робітників.“

Треба признати, що тяжко принести скромнішу роль кооперативам і ледве чи можна було зробити більше заходів перестороги проти них.

При читанню промови Ауера і звіту про дебати з приводу неї помічається до тогож, що ся ухвала відноситься в дійсности до продукційних кооперативів. Бель заявив се крім того виразно на ганноверськім партійнім зїзді. Споживчим спілкам не надавалося стільки значіння, щоби займатися ними.

Від 1895-го року одначе споживчі спілки в Саксонії й Тюринґені почали набувати великого розмаху. Утворено більше число окружних союзів. В 1894-ім році засновано Гуртовозакупночне Товариство, і, коли в 1899-ім році на ганноверськім зїзді знову здійснюлася дискусія про питання кооперації, на сей раз говорилося виключно про споживчі спілки, значіння котрих не можна було не признати і успіху котрих не можна було заперечувати.

Тим часом дебати в Ганновері лише несподівано і з приводу одного особливого спірного пункту звернули до сього питання.

Бернштайн як раз видрукував свої „среси“. Він указував на високу вартість факховоспількового й кооперативного руху. Він поборював погляд, що соціалістична діяльність передовсім політична діяльність, праця соціал-демократії мусить простувати лише до завоювання політичної власти, щоби експропріацією експропріаторів зробити загал суспільства володільцем засобів виробу. Він підносяв навпаки, що робітничий рух мусить рівно-

мірно зміцнити свою владу, в економічній області кооперативами й фаховими спілками, в політичній області шляхом збільшення числа соціалістичних депутатів до різних законодавчих тіл. Він узагальнив свій погляд в стільки дискутованій і критикованій формулі: „Для мене рух—усе, остання мета—ніщо“. Зокрема він надавав велике значіння для розширення соціальної влади пролетаріята кооперативам. Він бачив у них один з найліпших засобів нині вже в рамках капіталістичного суспільства все більше здійснювати соціалізм.

Сей погляд гостро поборювалося Бебелем і великою більшістю партії. По чотирьох днях запальних, а часто й прикрих спорів партійних з'їзд прийняв ухвалу, котра підносила, що партія продовжає, як і досі, триматися засади класової боротьби, що вона вважає за історичне завдання робітничої класи завоювання політичної влади, щоби з її поміччю й з допомогою загалу здійснити загальне усуспільнення засобів продукції і заведення соціалістичного способу виробу й обміну.

Належне місце щодо кооперативів звучило :

„Партія відноситься нейтрально до заснування господарчих кооперативів, вона вважає заснування таких кооперативів, коли є потрібні до того передумови, за здатні до досягнення поліпшень в господарчій положенню їх членів, вона бачить також в заснуванні й таких кооперативів, як і кожній організації робітників для оборони й підтримання їх інтересів, придатний засіб до виховання робітничої класи для самостійного провадження своїх справ, але вона зовсім не надає їм рішучого значіння при визволенню робітничої класи з кайданів наємного рабства“.

Взагалі партійний з'їзд зайняв щодо питання про кооперацію те становище, яке заступав Кавецький два

роки перед тим в своїх листах до віденської „Робітничої Газети“ - *Arbeiterzeitung*, котрі зібрано потім в брошурі під заголовком „Споживчі спілки й робітничий рух“.¹²⁾ Лише виховуючій вартості він надавав більше значіння, ніж те зробив Кауцький.

Правда, Бернштайна подолано, але від Берліна до ГанOVERA думка партії про кооперативи помітно змінилася. Їй довелося протягом дальших років зазнати ще більшого повороту.

Від 1899 до 1910-го року робітничі споживчі спілки в Німеччині переходять вартій уваги розвій. Гуртово-закупочне товариство в Гамбурзі швидко розвивається. Загальний оборот, котрий 1895-го року рівнявся 1,878.000 марок, доходить десятима роками пізніше до 38,780.000. а 31 грудня 1910-го року досягає висоти 88,669.000 марок.

І тим часом, як Загальний Союз з 300.721 членами в 1902-ім і 262.522 членами в 1910-ім році лишався майже постійним, у місцевих кооперативів число членів зросло, у прилучених до Центрального Союзу спілок з 575.449 в 1903-ім до 1,181.360 в 1910. до 1,324.722 в 1911-ім році.

Сполучені в Центральнім Союзі спілки обіймають наслідком цього у все зростаючій числі більшість членів німецьких кооперативів. Загальний оборот сих спілок, котрий рівнявся в 1903-ім 176.456.549 марок, зріс 1910-го року до 432.866.402 марок; останнє число включає в собі і власний виріб у висоті 66,061.921 марок.¹³⁾

¹²⁾ Віденська Робітнича Бібліотека, 1897.

¹³⁾ Точні числа можна знайти в Щорічнику Центрального Союзу, дев'ятий річник, 1911 р., 1 том, Гамбург, 1911, і в звіті з діяльності Правління Центрального Союзу за 1911 рік.

Нігде розвій кооперативного руху не постував так бистро наперед. Він тримав крок разом з надавичайним розвитком німецької індустрії.

Чимало з цих кооперативів Центрального Союзу вважається за найвизначніші в Європі. Дев'ять з них числило в 1910-ім році понад 20.000 членів.

Се були :

Осідок :	Назва товариства :	число членів :	оборот :
			в марках :
Берлін	Споживчий кооператив	27.957	4,162.097
Дрезден	Вперед	28.478	10,276.618
Ессен	Згода	22.188	6,094.000
Гамбург	Продукція	49.355	13,107.169
Гамбург	Нове Товариство	35.000	8,915.991
Липськ	Плягвіц	45.111	18,636.559
Мюнхен	Севдлінг	21.117	5,311.199
Штутгарт	Щадничо-споживча спілка	27.757	8,310 418
Кельн над Райном	Надія	20.022	4,564.594

Ми вже згадували, що ці великі асоціації складаються в своїй величезній більшості з індустриальних робітників і що ці робітники здебільшого соціалдемократи. Ся персональна унія між соціалдемократією і Центральним Союзом служить уже доказом, що німецькі соціалісти завняли в питанню кооперації, як колись було з фаховими спілками, инше становище, котре зовсім не згоджується з колишніми невірою й недооціненням.

Коли копенгагенський міжнародний соціалістичний з'їзд 1910-го року обговорював питання кооперації, німецькі делегати як з правого, так і з лівого крила були не останніми в числі тих, хто признавав, що кооперативи можуть бути підпорою робітничого руху, а вернувши до Німеччини, вони одпостайно голосували на магдебурзьким партійнім з'їзді за ось яку ухвалу :

„При обговоренню господарчих кооперативів соціалдемократична партія має на увазі передовсім споживчі спілки.

Споживчі спілки уявляють собою організації для досягнення господарчих вигод, покільки вони підвищують закупочну силу своїх членів простим посередництвом в набуттю їм, яко споживачам, найважніших необхідних для щоденної потреби предметів.

Загальне здороження харчів і найнеобхідніших потрібних предметів, котре являється передовсім наслідком аграрної цілової й господарчої політики Німеччини, указало широким масам в зростаючій мірі на користність сьогò об'єднання.

Чим більше маси приступають до споживчих спілок і там задовольють свої потреби, тим більше зростає продуктивність сих організацій в господарчій області. Чим більше члени споживчих спілок стають чотожними з членами соціалдемократичної партії і вільних фахових спілок, тим ліпше можуть вони виконувати цінну соціальну працю утворенням взірцевих, встановлених по догоді з фаховими спілками відносин щодо платні і умов праці для своїх служачих. Заведенням запасного і допомогового фонда для своїх членів, впливом на умови праці робітників тих підприємств, покупцями у котрих являються кооперативи, переходом до власного виробу і вихованням робітників для самостійного провадження своїх справ споживчі кооперативи можуть стати дійсним помічним засобом в класовій боротьбі.

Споживчі спілки виконують свої задачі самостійно й незалежно. Разом з зростаючим господарчим значінням їх і загостренням класових протилежностей зростає і ворожість до них в буржуазних колах; по-

становами виняткових законів і приченливими поліційними заходами влади і буржуазні партії стараються загальмувати їх розвій. Ті-ж самі кола ранше допоручали заснування споживчих спілок яко одно з найвизначніших засобів для розв'язання соціального питання.

Соціалдемократична партія заступає інтереси споживчих кооперативів в пресі та в парламентарних тілах проти нападів їх противників. Се заступлення за споживчі спілки відповідає класовим інтересам пролетаріята, бо кооперативна діяльність є дійсним доповненням політичної й фаховоспілкової боротьби за піднесення положення робітничої класи.

Партійний зїзд пильно закликає товаришок і товаришів працювати в сім напрямі і підтримувати споживчі спілки, які провадяться в дусі новітнього робітничого духу.

Звідсі видно, що відношення соціалдемократії до кооперативного руху протягом двадцяти років зовсім змінилося. Вона цілком покинула погляди Лясаля, вона переглянула, зревідувала оєуд Маркса щодо кооперативного руху.

На берлінським партійним зїзді 1892-го року вона займалася лише продукційними кооперативами і тільки для того, щоби охоронити робітників від усякої ілюзії в сім відношенню. В Магдебурзі навпаки вона проголошує, що лише споживчі спілки мають дійсне значіння, вказує на те, що „кооперація є дійсним доповненням політичної й фаховоспілкової боротьби для піднесення положення робітничої класи.“

Перевернення поняття кооперативних цінностей обумовлено надзвичайним поступом споживчих спілок і поданням ними доказом, що навіть зі становища виробу

вони мають більше значіння й ліпшу будучину, ніж так звані продукційні кооперативи. Знову практика революціонувала теорію. Одначе нема також сумніву, що й теоретичне признання сього факту, офіційальне зайняття на маґдебурзькім партайтаґу нового становища у відношенню до кооперативного руху міцно впливає тим на дальший розвій.

Се признав також по маґдебурзькім партайтаґу і др. Штавдінґер, котрий зовсім не соціаліст, в органі Центрального Союзу, „Споживчо кооперативний огляд“:¹⁴⁾

„Ми зрікаємося докладнійшої критики сеї ухвали і заявляємо лиш ось що: В кожному випадку ся ухвала, від котрої ми сподіваємося найліпшого для кооперації і котру ми тому як найрадіснійше вітаємо, уявляє собою порубежний кінець в історичнім розвою партії. Вперше споживчу кооперацію офіційально признано й схвалено партією, яка ще перед кількома десятиліттями не знала для неї нічого крім глуму й насмішки та й потім ще часто знаходила можливим поводитися з нею принаймні зневажливо. В головах і волі відбулася справжня революція, про котру найвідважліїші заступники кооперативної засади ще перед десятиліттям не сміли зовсім і мріяти, революція, котра мусить нас наповнити найживійшою радістю й найліпшими надіями на будучий розвій.

Бо коли дійсно ухвала не зостанеться словами, а за ними наслідуватиме діло, то можна сподіватися двох річей: мусить наступити ще могутнійший зовнішній приплив кооперативів і мусить щезнути дивідендний дух, котрий робив неможливим господарче зміцнення й дальший розвій також і більшости заснованих і проваджених робітниками кооперативів. Справжнє соціалістичне ядро

¹⁴⁾ Річник 1910, 210 стор.

кооперації, котре досі не вважаючи на наші постійні й сполучені довголітні змагання все ще непаче зародок ледве виглядала з шкарлупи, мусить, нарешті, цілком розірвати сю шкарлупу і взагалі вирости так могутно, як се сталося воно ось від яких десяти літ в нашій практично найзразковійшій кооперативі „Продукції“ в Гамбурзі.

Можна передбачати, що в країні з такою соціалістичною дисципліною, як Німеччина, даної всім соціал-демократам ради приступати до споживчих спілок послухає також більшість членів партії і що за сих передумов прокладатимуть собі шлях все тісніші взаємини між кооперативним, політичним і фаховоспілковим рухом.

Тепер не тільки що соціалізм наближається до кооперативного руху, але й кооперація змагається підтримувати звязки з соціалізмом.

Але формально кооперативи Центрального Союзу лишаються нейтральними. Закон вимагає від них сеї нейтральности, та коли би й не було сего, так, здається, соціалдемократи одностайно заявляють, що між споживчими кооперативами й партією мусить істнувати якась перегородка.

Зокрема фон Ельм виложив спонукаючі їх до того причини в Копенгаґені, ба вже перед Копенгаґеном в улаштованій журналом *Mouvement socialiste* (в серпні 1910 р.) анкеті про кооперативний рух і соціалізм.

„Поминавши те, казав фон Ельм: що законодавство забороняє кооперативам займатися політикою, було би повним запереченням їх природи, коли би хто бакав вимагати від них агітації за яку-будь партію. Купівля сала чи гороху так само соціалістична, як і консервативна. Предложений загальному зібранню правлінням кооператива баланс не можна розглядати з погляду програми

політичної партії. Кооперативи можуть зайняти становище проти заходів закону, котрі втручаються або грозять втручитися до їх інтересів. Се вже часто бувало. Вони, наприклад, завжди енергійно боролися проти податку з обороту й відділень. А коли вони за останній час не провадили ¹⁵⁾ жадної агітації проти підвищення податку й цпа, котре зачепало також інтереси й організованих споживачів, так се ставалося тому, що вони вважали сю агітацію за непотрібне повторення агітації підприїнятої партією й фаховими спілками. Вони берегли на всіх своїх зїздах найстрогшої нейтральности у відношенню до всіх партій. І в будучині вони триматимуться сеї нейтральности не зі страху, образити почуття деяких буржуазних елементів, а для того, щоби запобігти розколу руху і втрати значної частини свого можливого впливу на продукцію. Коли соціалістична партія жадає мати право закладати приналежні до неї організації, вона мусить признати се право також і иншим партіям. В Англії, Швейцарії, Німеччині доси щасливо оминалося подібне розщеплення кооперативного руху по політичним чи релігійним поглядам. Кілька зроблених християнськими соціалістами спроб сього розбилися. Але в инших країнах, як Франція, Бельгія, Голандія, Ітадія, кооперативний рух дуже розщеплений; тому там лише з великими труднощами розвивається організація гуртового накупу і продукції.“

Ми ще не хочемо тепер говорити про те, чи вірні наведені Ельмом основи і чи являється, між иншим, прилучення великого числа бельгійських і французьких кооперативів до соціалістичної партії причиною їх слабої федералізації. Зостається незаперечний факт: німецькі

¹⁵⁾ Що їм гостро закидалося в соціалістичних колах.

соціалісти в своїй більшості від радикалів, як Вурм, до ревізіоністів, як Ельм, згоджуються в тім, що кооперативний рух мусить лишитися політично нейтральним.

Тільки сю нейтральність можна розуміти по різному, і, щоби переконатися в сім, треба лише простежити полеміку, котру що хвилі ведеться між партійними органами з *Neue Zeit* („Новий Час“) і *Vorwärts* („Вперед“) на чолі і офіційним органом Центрального Союзу, *Konsumgenossenschaftliche Rundschau*—„Споживчо-кооперативний Огляд“.

Наприклад, цілий ряд соціалістів по так енергійно переведеній соціалдемократією боротьбі проти посередних податків (1909) нарікала на повну байдужість „Споживчокооперативного Огляду“ до питання, котре передовсім зачіпав інтерес організованих споживачів. Редакція „Споживчокооперативного Огляду“ відповідала їм ось як:

„Що агітація в соціалдемократичнім дусі, зведення рахунків з ‚податковим блоком‘ і приготування виборів не являються завданням органів і преси Центрального Союзу, про се нема ріжниць думок в рядах членів союзу. Втручання до податкової боротьби в тім роді, як сього бажають „Вперед“ і „Липська Народна Газета“, залишено просто тому, що се завело би нас до самої гуші партійно-політичної боротьби. Сим ще зовсім не сказано, що й зі становища споживчокооперативної організації також неможна чимало закинути проти нових податків.

Се становище „гіпернейтральности“ провідників кооперативного руху знаходить собі далекойдуче пояснення в основах кооперативної тактики, в боязни, накликати на себе кару закона, котрий вразно забороняє кооперативам політичну діяльність, боячися збільшити і без того велику ворожість буржуазних партій

проти Центрального Союзу. Але не може бути також і сумніву в тім, що воно у різних редакторів „Споживчо-кооперативного Огляду“ впливає з наміру, протиставляти марксизму рочдейльський погляд кооператизма, кооператизма, котрий сам собі довіле і власною силою здійснює кооперативне здобуття виробу й обміну.¹⁶⁾

Се одначе лише поодинокі погляди, котрі не мають жадної надії, набути переваги в колах, де соціалістичний вплив панує чи обіцяє стати ще міцнішим, тепер, коли соціалдемократія зайняла прихильніше становище в кооперативнім питанню.

Противники Центрального Союзу зовсім не обмають себе в сім. Не вважаючи на офіційальні протести „Споживчокооперативного Огляду“, вони уперто при кожній нараді нападають на справжні змагання „соціалдемократичних кооперативів“, і дійсно в більшості випадків не можна було би поважно заперечувати, що нейтральність місцевих кооперативів більше здається, ніж є нею фактично.¹⁷⁾

Правда, кооперативи, яко такі, не займаються зовсім політикою. Вони не проголошують себе соціалістичними та й не можуть цього зробити. Одначе вони складаються в своїй величезній більшості з соціалістичних робітників. Вони управляються часто членами партії, вони займаються почасти практичним соціалізмом тим, що вони утворюють помічний і запомоговий фонд,

¹⁶⁾ Фляйснер, Кооперативи й робітничий рух, 49 стор.

¹⁷⁾ Численні витяги з консервативних і клерикальних часописей, котрі обвинувачують кооперативи Центрального Союзу в соціалістичних змаганнях, можна знайти в Щорічнику цього союзу. Див. зокрема Щорічник Центрального Союзу за 1911 р., I том, 142 і 3. стор., виданий генеральним секретарем Центрального Союзу Гайнрихом Кавфманом. Спиростовання сих статей Кавфманом впливає не дуже переконуюче.

для піддержання своїх членів при страйках і випові-
женнях, заключають в договори відносно праці й тарифів
для своїх служачих з вільними фаховими спілками,
впливають на умови праці в підприємствах своїх достав-
ників і виховують робітників для незалежного ведення
підприємств. Багато місцевостей призначають навіть за-
ступників, котрі стало переговорюють з фаховими спіл-
ками і партією про питання, які мають інтерес для
партії, фахових спілок і кооперативів.

Тепер здається, ніби можна підписати от-сей при-
суд органа християнсько-соціяльних фахових спілок „За-
хіднонімецької Робітничої Часописи“, котрий з звичаєвими
протестами видруковано в Щорічнику Центрального
Союзу Німецьких Споживчих Спілок за 1911-ий рік:

„Нині місцеві провідники багатьох споживчих спілок
являються товаришами, а правління кооперативів прина-
лежних до так званого Центрального Союзу Німецьких
Споживчих Спілок є фактично соціалдемократичне. Доки
як у ‚вільних фахових спілок‘ і у політичній партії єдність
в кооперативній області ще не пішла так далеко, ще не
можна заявити: „Центральний Союз і соціалдемократична
партія се те ж саме“. Сьому заважає ще кілька прина-
лежних до Союзу Прирейнських Споживчих Спілок, котрі
не бажалося би так безпосередно залякувати, сьому
перешкоджає мабуть також і кооперативний закон, ко-
трий міг би робити труднощі своєю вимогою виключення
політичних змагань. Але сьомий кооперативний зїзд,
в червні минулого року в Мюнхені, знову значно збли-
зів обидві організації прийняттям тарифового договору
з соціалдемократичними фаховими спілками. І соціал-
демократична партія напевне скоро також представить
рахунок за те, що її преса знову нильно пропагує ко-
оперативи Центрального Союзу“.

Проти подібних тверджень протестує, само собою розуміється, Центральний Союз. Але факти говорять голоснішше, ніж протести, і соціалістичні кооператори, як Фляйснер, котрий боронив маґдебурську ухвалу, також зовсім не инакше, ніж їх противники, висловлюються про будучий напрям кооперативного руху.

Фляйснер зазначає, що споживчі спілки стали великими робітничими кооперативами. Проти них з усіх боків ведеться надзвичайно гостру боротьбу. Середній стан, буржуазні партії і правительство відносяться до них ворожо. Вони уявляють з себе наслідком сього організації, яка має всі причини повернути до них, хто бажає допомогти їй в сій боротьбі. Матеріяльні і політичні інтереси Центрального Союзу тотожні з інтересами соціалдемократії — його матеріяльні інтереси тому, що соціалдемократія працює для розцвіту всіх організацій, які приносять вигоди робітничій класі, його політичні інтереси з тої причини, що буржуазні партії в парламентарних тілах, як і в пресі, стараються боротися з споживчими спілками, чи то виключними законами чи фіскальними заходами. Лише соціалдемократія без застережень і зовсім послідовно заступає становище кооперативів. Тому цілком природно отже, що наступають все тісніші взаємини між кооперативними й політичними організаціями пролетаріята.

Подібно до кооперативів Німеччини проголошують себе політично нейтральними кооперативи австрійського Центрального Союзу і споживчі спілки швайцарської Унії, котрі дуже міцні зокрема в німецькій Швайцарії, однак в Швайцарії се робиться добровільно, а в Австрії тому, що сього вимагає закон.

На міжнароднім соціалістичнім з'їзді в Коленгагені 1910-го року докладчик з приводу ухвали в коопера-

тивним питанню, австрійський делегат Карпелес, відповів фон Ельмові ось що:

„Коли товариш фон Ельм сказав, що ж, мовляв, бельгійська система дала, то я вказую на австрійський рух, котрий, не вважаючи на свою молодість, може вже похвалитися. Лише від того дня, коли політична партія проголосила, що кожний партійний товариш має бути членом споживчої спілки, розвинулися ці кооперативи. А проте австрійські споживчі спілки приступі для кожного. Але в партійнім представництві засідає делегат споживчих спілок і навпаки. Приписи закону у нас такі-ж, як і в Німеччині; та вони не перешкоджають нам за виборів виконувати свій обовязок, також і з допомогливими вкладами партії. Ми виховуємо наших членів так, щоби вони не гонялися більше за дивідендами. Але виховуємо їх в соціялістичній дусі. Тому ми не вимагаємо вкладок від спілок, але духово ми зовсім одностайні. Се служить основою нашого поступу.“

Треба лише перечитати Щорічник австрійського Центрального Союзу, щоби знати, що прилучені до нього федерації під виглядом нейтральности мають чисто соціялістичні змагання.¹⁸⁾ Навпаки в Швайцарії, де соціялістичний рух розвивався помалійше ніж кооперативний, Унія споживчих спілок до останніх років була одною з цитаделей нейтралізма. В Базелю генеральний секретар Унії др. Ганс Мюллер надрукував 1907-го року свою брошуру, про котру ми говоритимемо ще далі, про засаду нейтральности споживчокооперативного руху.¹⁹⁾

¹⁸⁾ Див. Звіт секретаря союзу в Щорічнику Центрального Союзу Австрійських Споживчих Спілок, 1910, стор. 17 і д. Відень, 1911.

¹⁹⁾ Класова теорія й засада нейтральности споживчокооперативного руху. Басель 1907.

Проголошуючи себе соціалістом, він одначе гостро поборював „класову політику соціалдемократії“, підносив, що засада класової боротьби означає для кооперації „елементи розкладу, свого роду противокооперативний динаміт.“

Брошура дра Ганса Мюллера при своїм виході викликала запальну полеміку. Одначе здається, піби-го від того часу погляди змінилися. Соціалістичний депутат з Нейшатдля К. Нен в січні 1912-го року писав нам ось що :

„Викликані брошурою дра Ганса Мюллера спори відносно становище споживчих кооперативів в класовій боротьбі тепер замовкли.

Провідники кооперативного руху від кількох років не відважуються більше твердити, що сей рух нейтральний, що він мусить стояти оддаль від класової боротьби, бо товарове лихварство і спричинена ним дорожнеча змусили їх зайняти ясне становище проти капіталізму. Часопись *La Cooperation*, котра була досить безбарвним листком, бо видавці її боялися пошкодити своїй засаді нейтральности, стала в руках нашого товариша соціаліста Пронье боевим орґаном. Часто ся часопись так само нападає на капіталістів, як і наші соціалістичні газети. Кооперативи ведуть в своїй області все загальнішу класову боротьбу, і члени їх стають все свідомійшими сього. Правда провідники не признають того ще прилюдно, що являється їй зайвим, і ми їй не нападаємо також за се на них, бо нас задовольняють факти.“

Резюмуємо: коли розглянутися в європеїській кооперативній русі, можна пізнати, що бельгійська система (включення робітничих кооперативів до соціалістичної партії) уявляє собою скорше ввімку. В більшости крайн

кооперативи розвинулися без зацікавлення сим з боку соціалістів чи принаймні соціалістичних партій, а коли вони своїми успіхами звернули на себе увагу соціалістів, було неможливо включити кооперативи до політичної партії пролетаріята, не міняючи в корні самої організації й не викликаючи одночасно жалюгідних розколів серед кооператорів.

Але хоча „бельгійська система“ ніде крім різних міст Франції, Італії й Нідерланд не побідила, все-таки бельгійські ідеї глибоко впливали на становище соціалістів в питанню кооперативів і навіть на розвій кооперативів в інших країнах.

Докладчик кооперативної комісії Карпелес признав се також і на копенгагенському зїзді:

„Хоча ми не могли перенести бельгійського прикладу до Австрії, ми не вагаємося признати високі заслуги бельгійців і товариші Бертрам і Анселе можуть з задоволенням нині бачити, що міжнародний зїзд обговорює кооперативне питання, зва котрого їх роками висміювалося.“

Час насмішок і сарказмів дійсно поминув, старі упередження впали. Тепер в соціалістичних колах взагалі признається значіння споживчих кооперативів. Всі того погляду, що обовязком членів є приналежати одночасно до свого кооперативу, своєї фахової спілки й своєї політичної партії. Неминуче повстає тому в усіх країнах, де соціалізм досягає значіння, питання про взаємини між кооперативним, фаховоспілковим і політичним рухом.

Про рід сих взаємини навіть в самих соціалістичних колах істнують одначе два протилежні погляди.

Одні з більшим чи меншим застереженням за нейтралістичне розуміння Фурньєра, дра Ганса Мюллера

і провідників „Споживчокооперативного Огляду“. Інші навпаки, під впливом прикладу й досвіду бельгійських соціалістів, заступають погляд, що кооперативи мусять триматися становища класової боротьби, проїнятися соціалістичним духом і, хоча й заховуючи свою автономію, все-ж-таки працювати в порозумінню з фаховими спілками й партією для визволення пролетаріята від капіталістичного панування.

Для обох сих напрямів була нагода знайти підтвердження або заперечення на двох великих міжнародних зібраннях в 1910 ім році: на міжнароднім соціалістичнім зїзді в Копенгагені й на зїзді Міжнародного Кооперативного Союзу в Гамбурзі.

IV. КОПЕНГАГЕНСЬКИЙ ЗІЗД.

На внесення бельгійських соціалістів кооперативне питання поставлено на порядок денний копенгагенського зїзду. По досвіду четверти століття соціалістичні кооператори, довіряючи досягненим ними успіхам, гадали, що вони можуть вимагати від міжнародного соціалізму признання вартости їх змагань і може бути, щоби між соціалістичними партіями і кооперативами встановлялося все тісніші органічні звязки і щоби там, де законодавство се дозволяє, вони дійсно пристали до партії і уживали частину своїх лишків на цілі пропаганди, виховання і класового визволення робітничої класи.

Відносно першого пункту: признання досягнутих успіхів, усі були одностунні, так що Анселе в задоволеннє міг сказати: „Онісця гнилих яблук тепер для бельгійських соціалістичних кооператорів надійдуть цвіти. Дякую вам.“ Але що до другого пункту, відносно форми

внесення зараз же почалася боротьба між прихильниками бельгійської системи й нейтралістами.

Сеї спір не був з рештою вільним від плутанини. Коли нейтралістична більшість французької секції з одного боку і Бельгійці, Голяндці, французька меншість з другого боку боронили дві гостро протилежні засади, то Німці, Австрійці, а з ними Італійці, Чехи, Скандинавці і т. д. поглядами заступали скорше проміжні щаблі, сполучення котрих на одній припустній для бельгійців примітивній формулі було неможливе. Але по довгих переговорах більшість французької секції нарешті згодилася з сею формулою. Таким чином скорше всього усувалося змогу бачити в ній просте засудження представленої сею більшістю засади. Одначе ледве чи можна твердити, що копенгагенська ухвала легко сполучима з поглядами наших французьких товаришів.

Не заходячи так далеко, щоби разом з Фурн'єром твердити, що кооперативний рух уявляє собою заперечення самої клясової боротьби, Геліе, Тома й інші промовці французької секції заступали той погляд, що кооперація по своїй природі соціалістична, змагається з власного почину принаймні почасти здійснити усунування засобів виробу й обміну, що наслідком сього не потрібно надавати їй соціалістичну етикетку-налішку, і небезпечно бажати її підрядження соціалістичній партії. Розуміється, намі товариші так же само, як і кожний инший дуже бажали добрих взаємин між політичною й кооперативною організацією пролетаріята. Але як в Штуттґарті вони всіма силами поборювали погляд, котрий вимагав „органічних“ звязків між фаховими спілками й партією, та й тепер вони гадали, що повстане небезпека досягнути протилежних наслідків, коли жадати прискорення річей і не проголосити ясно повну не-

залежність політичного й кооперативного руху. Те поліме тангере, котре накинута соціялістичній партії Загальна Федерація Праці (Confédération générale du travail), треба мовляв зберегти в інтересах кооперативної єдності також і тут.

Сеї погляд, як його поборювалося також і в Штуттґарті, енергійно оспорювалося бельгійськими й голяндськими соціялістами.

Вони признавали одначе, що становище французької секції поясняється, а може тепер і оправдується напрямом ума робітничої класи Франції.

Але коли оборонці сепаратистичної засади забажали проголосити свою тактику загальною формулою, встановити систему щільної перегородки між кооперативами й партією, яко їдеал, підносили при сім, ніби соціялісти інших країн лише тому не роблять так, як вони, що знаходяться на відсталій стадії пролетарського розвою, то прихильники соціялістичних кооперативів мусли би з необхідности поставити їм опір. І нарешті останні й виграли також сю гру.

При початку дискусії можна було думати, що Бельгійці, Австрійці, Німці заступають гостро відокремлені напрями. Бельгійці висловлювалися за прилучення кооперативів до партії. Австрійці з Карпелесом бажали, щоби між кооперативами і партією принаймні наступали все тісніші взаємини. Навпаки, Німці, погляд котрих з подивугідною витривалістю заступав фон Ельм, висловилися за кооперативну нейтральність. Навіть і тоді казали вони, коли би німецьке законодавство не заборонило кооперативам займатися політикою, не прийняли би бельгійської резолюції.

Тим часом скоро переконалися, що фон Ельм і Німці взагалі зовсім инакше уявляють собі нейтральність.

„Ми зрештою тої думки“, заявив фон Ельм, що кооперативи треба зробити як тільки можна прислужини робітничому руху, і коли робітники бажають цього, вони їй можуть се також. Наприклад, в Гамбурзі „Продукція“ робить для робітничого руху й робітників принаймні стільки-ж, як кооперативи в інших державах. Ми зовсім не хочемо, розуміється, понижати бельгійських заслуг, але зїзд не мав би приймати жадних ухвал обовязкових для поодиноких країв в подрібних питаннях. Треба створити провідні вказівки для осягнення спільної мети.“

Як можна вже, крім того, бачити з присвяченого Німеччині розділу, більшість кооперативів Центрального Союзу провадиться соціялістами, складається в своїй великій більшості з соціялістичних робітників, в багатьох місцевостях висилає представників до комітету, котрі там радяться з представниками фахових спілок і партії про кооперативні інтереси, утворює з себе класовий рух, котрий всі противники вільної кооперації вважають за рух соціялістичний.

За таких відносин фон Ельм мав право сказати, що „нейтральність“ зовсім не відповідний вислів, він робить можливими непорозуміння. Але тоді й те, що відокремлювало його від Бельгійців, було питанням друго-рядного значіння, котре припускає різні розв'язання згідно з обставинами. Про засади ж взагалі панувала згода, і сю єдність висловлено в такій ухвалі, одноголосно прийнятій зїздом:

„З уваги на те, що споживчі спілки не тільки що можуть приносити безпосередні матеріяльні вигоди своїм членам, але й покликані:

господарчо зміцнювати робітничу класу і поліпшувати життя її виключенням посередничої торгівлі й власним виробом для організованого споживання,

виховувати робітників для самостійного провадження їх справ і тим самим приготувати демократи-зацію й соціалізацію суспільства,

звід проголошує,

що кооперативний рух, хоча він і не може ніколи сам досягнути визволення робітників, все-ж може бути дійсною зброєю в класовій боротьбі, котру робітництво веде за здобуття своєї безпосередньої мети, завоювання політичної й економічної влади з ціллю усуспільнення всіх засобів виробу й обміну і що робітнича класа найсильніше заінтересована в уживанню сеї зброї.

Звід спонукає тому всіх партійних товаришів і всіх фахово організованих робітників ставати й лишатися членами споживчокооперативного руху і працювати в споживчих спілках в соціалістичнім дусі, щоби не припустити того, аби споживчі спілки з цінного засобу організації й виховання робітничої класи могли стати засобом ослаблення духу соціалістичної солідарности й дисципліни. Звід зобов'язує тому партійних товаришів, спричинятися в своїх споживчих кооперативах до того,

щоби лишки уживалося не виключно для повернення їх назад членам, а також і для утворення фондів, котрі уможливили би споживчим спілкам, самим або за посередництвом їх союзів і гуртово-закупочних товариств перейти до кооперативного виробу і піклуватися про виховання й освіту своїх членів як рівнож потім і про допомогу їм;

щоби умови платні й праці їх служущих регулювалося в порозумінню в кожному відношенню ввідрічево і щоби при закупі товарів приймалося належний огляд на умовини, за яких їх вироблено.

Кооперативній організації кожної країни полишається встановляти, чи мають і в якій мірі мають кооперативи допомогати політичному й фаховоспільковому руху безпосередно з своїх засобів.

З уваги на те, що служби, котрі може виконувати кооперативний рух робітничій класі, будуть тим більші, чим міцніший й одностайніший він сам, зїзд заявляє, що кооперативи кожної країни, які тримаються сеї ухвали, мають утворити один суцільний союз.

Зїзд проголошує, нарешті, що в інтересах робітничої класи в її боротьбі проти капіталізму потрібно, щоби взаємини між політичними, фаховоспільковими й кооперативними організаціями ставали все щирішими й тіснішими, без того, щоби сим порушувалося їх самостійність.“

Ся ухвала подібна до багатьох інших революцій міжнародніх зїздів. Вона створила порозуміння між соціялістами різних національностей, підносячи те, що їх обєднує. Але вона оминула те, що їх відокремлює, і опісля Копенгагена могли, наприклад, Белгійці й Французи, як і доти, провадити відносно взаємини між кооперативним рухом і партією зовсім протилежну тактику.

Все-ж-таки варто зазначити, що одноголосно висловлено :

1. що кооперація сама по собі не вистарчає,
2. що одна вона не в стані здійснити поставленої собі соціялізмом мети, завоювання політичної й економічної влади з ціллю спільного заволодіння засобів виробу,
3. що робітничя класа має найбільший інтерес, щоби кооперативи, фахові спілки й політична партія, не залишаючи своєї власної автономії та своєї власної єдності, обєднувалися все тіснішими взаєминами,

І ся тісна злука ріжних форм пролетарської більшості звертається проти науки про нейтральність лише-кооператорів.

V. ГАМБУРЗЬКИЙ ЗІЗД.

Кілька днів по копенгагенським зїзді відбувся в Гамбурзі від 5 до 7-го вересня 1910-го року восьмий зїзд Міжнародного Кооперативного Союзу. Генеральний секретарь союзу, др. Ганс Мюллер мав як раз нагоду в своїм докладі про положення міжнародного кооперативного руху висловити свій особистий погляд на кооперацію.²⁰⁾

По короткім статистичнім огляді др. Ганс Мюллер заявив, що споживчі спілки всіх країн виявляють три спільні провідні напрями: перший веде до все міцнішого вироблення суцільного міжнароднього типу, другий показує виступлення все нових задач і цілей: зайнявшися спершу продажем засобів споживи, споживчі спілки переходять до виробу, будують мешкальні доми для членів, доставляють їм ліки, неклуються плеканням хорих, засновують доми для одужуючих, літні оселі, уладжують просвітні курси, відчити; третє спільне змагання є федералізм: вони все тісніше обєднуються національно й інтернаціонально і виявляють таким способом все зростаючий вплив в господарчій області значінням і напрямом свого накупу.

Потім, переходячи до взаємин між кооперативами й державою, др. Ганс Мюллер згадав, що споживчі спілки не сміють утримуватися від впливу на існуючі закони, поскільки це лежить в їх інтересі. Здається правдоподібним, що споживчі спілки саме в будучині

²⁰⁾ Протокол засідань восьмого зїзда Міжнародного Кооперативного Союзу в Гамбурзі. Доклад про розвій споживчо-кооперативного руху. 97 й д. стор. Лондон, 1911.

ще більше, ніж в минулім, потребуватимуть політичною діяльністю боротися за удержання свого положення. Признаючи неможливість розбити їх в господарчій області, їх противники все більше змагаються спинити їх розвій реакційним законодавством. Противники кооперативного руху стараються перенести палаючу довкола споживчих спілок боротьбу в область політики. Доведеться пійти за ними. Але з цього не випливає, що споживчоспілковий рух мусів би набути характеру певної політичної партії і прийняти власну політичну програму. А з другого боку кооперативи і кооперативні союзи не мають пристати до якоїсь партії, стати залежними, наприклад, від соціалдемократії. Навпаки, вони мусять зберегти свою незалежність у відношенню до всіх партій і приймати свої ухвали лише на основі кооперативних засад, не дозволяючи впливати на себе стоячим осторонь, поза кооперативним рухом організаціям.

Др. Мюллер, між иншим, сказав ось що: „Споживчокооперативний рух допомагає утворити економічні передумови для соціальної культури людського покоління, культури, позбавленої негідної людей боротьби людини проти людини. Але саме тому ми не можемо й не сміємо перековувати його в зброю для партійної, класової й національної боротьби, яка потрясає сучасне суспільство. Коли би ми це зробили, ми не тільки позбавили би її того, що являється її великим культурноісторичним значінням, але й занесли би до неї зародок розкладу й внутрішніх сварок.“²¹⁾

Цей доклад, котрий зачепив так багато спірних питань, обговорено лише дуже поверхово. Записаним промовцям для піднесення їх уваг уділено слово лише по п'яти

²¹⁾ Див. Протокіл, 115 стор.

хвилини. Присутні соціалісти й зокрема Флайснер, котрий мав бути докладником маґдебурської ухвали, також обмежилися лише особливими застереженнями. Нарешті, зїзд прийняв резолюцію, котра в своїх головних пунктах, хоча й трохи вагаючися, згоджується з копенгаґенською ухвалою.

Ось найважніші місця її:

„В тій мірі, як споживачі лучається в споживчі кооперативи, створюється організація закупочної сили доходу з праці, яка дає працюючим клясам змогу в широких розмірі організувати також самим свою працю кооперативно і мати заняття у власних продукційних підприємствах.

Викликану споживчими кооперативами організацію закупочної сили згідно з досвідом можна провадити з тривалим успіхом лише тоді, коли міцно притримується основних засад демократичного самоуправління, оплати праці, необмеженого числа членів, пристосування продажних цін до звичайних місцевих біжучих цін і повернення заощадженого наслідком цього лишка членам помірно з накупом. Далі треба їм поручити, мати на увазі утворення необмежено зростаючого й неподільного кооперативного майна і дати членам нагоду вкладати свої заощадження до кооперативу.²²⁾

Утворені споживчими кооперативами союзи для гуртового заупу і для виробу масових предметів, гуртово закупочні товариства, здатні не тільки що користним способом допомогати діяльності й поширенню споживчої кооперації, але й успішно перенести ужиття споживчокооперативних засад також і до області народнього й світового господарства.

²²⁾ Див. Протокіл, 229, 230 стор.

Завдяки розвою своїх торгових і продукційних підприємств кооперативи всякого роду набули змогу, в зростаючій розмірі давати заняття робучим силам. Обовязком їх є забезпечувати служачим і робітникам, котрі у них працюють, взірцеві умови платні й праці, як рівнож і відкрито признавати їх коаліційне право.

Майже одночасні копенгагенська й гамбурзька резолюції дозволяють пізнати шлях, котрий перейдено від тої доби, як наслідком заснування, успіху й прикладу Вуріта, соціялісти вернулися до кооперативного руху. Коли вони під впливом лясал'янських теорій з погордою стояли осторонь від кооперативного руху, провідним рухом, за виїмкою кооперативного союзу в Англії, знаходився в руках ліберальних буржуїв як де-Буав, Шарль Робер, Крюгер Вансітарт Нїль, котрі бажали „революційним утопіям“ протипоставити кооперативний союз з наміром тим самим успішніше поборювати їх. Вони бачили лік в розділенню лишку і вважали кооперацію майже лише за противагу й перешкоду соціалдемократичному робітничому руху.

На другім зїзді Міжнародного Кооперативного Союзу (Париж 1896) Шарль Робер в своїм докладі про проект уставу союзу висловився в подібнім же дусі:

„Кооперація, як її бажас пронаїувати союз, змагається до угворення дрібних мастків, збиранням досягнутих споживчими спілками заощаджень до користання установ для всякого рода опіки, і передовсім до збудовання великого числа незалежних і цвітучих робітничих продукційних кооперативів та до поширення кредита на користь подібних кооперативів і поодиноких промисловців. Для нас важний при сїм загальний рух піднесення, визволення й поступу, котрий одночасно служить окремим інтересам робітників, як також і інтересам цілої суспільности. Цей рід розуміння й уживання

кооперації абсолютно непримиримий з системою, яка складалася би з заснування й завоювання споживчих спілок для того, щоби з їх лишків або капіталістичних запасів в їх кредит робити воєнну скарбницю колективізму й революції.“²³)

Потрібні були ще роки, доки кооперативний союз наслідком зникапня і відокремлення індивідуалістичних кооперативів позбавлений дрібнопоміщанського кретинізму і перетворений завдяки вступу соціалістичних кооператорів, в своїй великій більшості став триматися того погляду, що „кооперативний рух треба вважати за великий протикапіталістичний соціально-реформаційний рух.“

Сю формулу, котру ми беремо з Щорічника міжнародного кооперативного руху, виданого Центральним Комітетом Союзу, признається нині як соціалістичними кооператорами, так і їх нейтралістичними противниками в роді др. Ганса Мюллера.

В одній розвідці, котру сей останній надрукував 1910-го року ²⁴) в доручення Центрального Комітету, між иншим можна перечитати ось що :

„Внутрішнього й духового споріднення між інтернаціональним робітничим рухом та інтернаціональним кооперативним рухом, як він втілений в нашій союзі, не можна отже заперечувати. Тому не може також більше бути зовсім і мови про засадниче протиставлення кооперативного інтернаціоналу проти інтернаціоналу соціалістичних робітників, як се зпочатку мали намір зробити Нійль і де Буаяв . . . . В певнім значінню можна навіть твердити, що кооперативний рух в своїх методах

²³) Щорічник міжнародного кооперативного руху, перший річник, 87 стор. Лондон 1910.

²⁴) Там же, др. Ганс Мюллер, Міжнародний кооперативний рух в його історичнім розвитку. 129 і д. стор.

ще революційнійшій, ніж найрадикальнійшій політичній революціонері, бо останні в найкращім випадку можуть викинути за борт лише пережиті правні й адміністраційні установи, але ніколи не змінюють економічної структури суспільства, вже тому, що її не можна перетворити засобами політичної влади. Кооперативний рух навпаки економічними організаціями, які він закладає, сприяє перетворенню капіталістичного способу продукції в кооперативний і революціонує сам основу, на котрій будуються існуючі соціальні й політичні інституції. Він заміняє капіталістично господарюче підприємство спільно господарчим кооперативом. Нехай собі ся діяльність і поступає наперед без галасу й цілком легально, все ж таки вона причиняється до перенесення суспільства на засадниче інше, ніж капіталізм, економічну основу,“

Яка се віддаль від антисоціалістичного ідеалу основників союзу!

Але коли др. Ганс Мюллер та нейтралістичні провідники союзу і не бажають, як їх попередники, протиставляти кооперативного руху проти соціалізму, коли вони признають протилежне, його перемога над індивідуалістичними кооперативами була в певній мірі перемогою кооперативного соціалізму, то вони все ж підносять, що кооперативний рух мусить зберегти свою незалежність у відношенню до робітничого руху, заявляють, ніби клясовосвідомий кооперативний рух уявляє собою вигадку, і змагаються проти наміру соціалістичних партій прилучити до себе кооперативний рух і користатися ним як „третьім корпусом своєї армії в клясовій боротьбі.“

В сих різних пунктах, ми мусимо це піднести, нейтральний кооперативний рух знаходиться в суперечности з соціалістичним кооперативним рухом.

Третій розділ.

Взаємини між соціалізмом і кооперативним рухом в будучині.

Щоби дослідити, які взаємини мають існувати між кооперативним рухом і соціалізмом, щоби вияснити далі, яку соціалістичну вартість може мати кооперативний рух, ми мусимо спершу встановити, що розуміється під „кооперативом“.

Означення юридичного роду, які ми знаходимо про сю справу в законах, не можуть нас багато-чому навчити в сім відношенню.

Бельгійський закон про торговельні товариства говорить, наприклад, що „кооператив складається з членів, число котрих і їх вкладки підлягають змінам і котрі не можуть передавати свого уділу третій особі.“

Отже що в очах законодавства означає кооператив в протилежність супроти акційного товариства, так це те, що перший увяляє собою товариство осіб, уділи котрих непередаємі, тим часом як друге є товариством капіталів, котрі, яко акції, можуть переходити з рук до рук.

Одначе під сим юридичним означенням розуміються об'єднання дуже різного роду, як в будові, так і поставленій ними собі цілі.

Не згадуючи про підприємства, котрі не мають в собі нічого кооперативного, крім назви, і увяляють собою в дійсности капіталістичні товариства, можна взагалі поділити кооперативи на три групи: кредитові, продукційні й споживчі кооперативи.

Як указує їх назва, кредитові кооперативи ставлять собі метою набуття кредиту на можливо найліпших умовах для селян, ремісників, торговців, які бажають позбутися тяжких і навіть лихварських умов приватних осіб і фінансових товариств. Полібні обеднання можуть, розуміється, виконати велику службу. Одначе вони складаються взагалі з дрібних буржуїв. Вони змагаються, зберігти чи здобути собі індивідуальне володіння своїми засобами виробу чи обміну. Тому з нашого особистого погляду не мають жадного інтересу.

Щодо колективних кредитових товариств, кооперативних банків, як вони існують, наприклад, в Англії, Франції, Німеччині, то їх головна чи виключна мета в кредитуванню продуктивних та споживчих кооперативів. З соціалістичного погляду їх вартість залежить від вартості, яку можна приписати цим останнім.

І. ПРОДУКЦІЙНІ КООПЕРАТИВИ.

Бернар Лявернь вірно зазначає, що звучний вираз „продукційні товариства“ дуже спірний. Він твердить, здається, що лише кооперативи сього роду продукують, виробляють, перетворюють сирі матеріяли або неготові продукти, напівфабрикати в готові вироби, тим часом, як споживчі кооперативи, чи товариства для розподілення обмежуються розподіленням товарів поміж споживачами. Ми знаємо одначе, що нема нічого більш невірнього. Аджеж одною з перших ознак споживчих спілок повітного типу є те, що вони виробляють на своїх власних фабриках чи на фабриках своїх гуртово-закупочних товариств велику й постійно зростаючу частину продуктів, які вони продають своїм членам. В Німеччині, наприклад, досягла в 1911 році власна продукція спілок

Центрального Союзу до 81 мільйонів марок при загальному обороті в 506 мільйонів. В Англії продукція двох гуртово-закупочних товариств далеко перевишає своїм значінням виріб всіх самостійних продукційних кооперативів. Споживчі спілки відрізняє в дійсності від продукційних кооперативів не самий факт виробу. Споживчі спілки, продукують вони чи ні, уявляють з себе об'єднання споживачів, і в них переважають інтереси споживачів. Продукційні товариства навпаки складаються з виробців, чи продуцентів. Щоби запобігти всякого непорозуміння, то є ліпше або було би ліпше — коли иншу назву не освячено звичкою, — називати їх не продукційними кооперативами, а кооперативами продуцентів.

Якась частина кооперативів продуцентів складається з підприємців — селян, власників і землі навіть родових дворян, — котрі об'єднуються під кооперативною випискою не для того, щоби самим продукувати, а щоби заставляти наємних робітників, виробляти цукор, алкоголь, масло й сир. Инші навпаки утворено робітниками, котрі бажать визволитися з виписку підприємців. Як одні, так і другі мають одначе ту спільну рису, що вони стараються, не усунути дохід, як се роблять споживчі спілки, а ділити його по якомусь способу розділення, який дуже чіслиться з індивідуальними інтересами.

Не треба зовсім і згадувати, що утворені капіталістами чи поміщиками продукційні кооперативи з соціалістичного погляду не мають жадного иншого інтересу, ніж що вони в певнім значінню представляють собою процес індустріальної концентрації; як Кауцький пояснив се в своїм „Аграрнім питанню“ (книжка) вони уявляють собою шлях до капіталізму, а не до соціалізму.

Щодо робітничих кооперативів, то вони були, як ми се бачили, єдиними, які знайшли милість у Маркса

й Лясаля. Від тої доби надії сі мусіли значно підупасти.

На перший погляд здається, що спілки продуцентів з соціалістичного становища являються більше інтересними, ніж споживчі спілки.

В кругу своєї діяльності й поскільки вони не займають ніяких помічних сил, вони скасовують наемну працю, забезпечують своїм членам певний вислід їх праці, забирають собі всю їх чинність. Для споживчих спілок навпаки члени мають інтерес лише, яко покупці і лише яко покупці певного числа продуктів, инша їх діяльність лишається в службі капіталізму. В дійсности-ж одначе робітничі кооперативи продуцентів, артелі, лише в зовсім незначній мірі сповнили покладані на них надії.

Треба признатися, що взагалі нема нічого облуднішого, ніж історія сих робітничих кооперативів, які основувалося в невістарчаючим капіталом, які майже завжди терплять недостачу області збуту, на чолі яких часто стоять люде, які володіють лише незначними здібностями чи авторитетом, яких безперестанно поборюють їх товариші.

Перечитайте тільки, що між иншим написала про се Беатриса Вебб-Поттер в своїй книзі про британський кооперативний рух.

Усюди, де створюється спілки продуцентів, не прилучаючи їх до споживчо-кооперативних організацій, повстають тіж самі труднощі й однакові невдачі. Ми говоримо з власного досвіду. В бельгійській робітничій партії, в котрій так тісно сполучено політичні й господарчі інтереси робітничої кляси, взагалі лише виїмково дають привід до труднощів прилучені до партії споживчі спілки. Навпаки рідке засідання правління обходиться без вимоги піддержки правління для осягнення грошової допомоги инших груп якомубудь легковажно заснованому

продукційному товариству, котре стоїть щільно перед банкрутством. Сі річчї зайшли так далеко, що партія мусіла проголосити, що кооперативи продуцентів, які засновувалося бч без її згоди, не можуть більше числити на її допомогу. З другого боку федерація соціалістичних кооперативів в своїм звіті за 1911-ий рік виказує ось що:

„Не вважаючи на ухвалу кооперативного зїзду 1907-го року, яка заявляла, що починаючи від теперішнього часу жадний продукційний кооператив не дістане допомоги від робітничої партії, коли його не признано спершу на зїздах федерації кооперативів, безперестанно утворюються продукційні кооперативи без згоди або проти волі федерації. Ми вважаємо потрібним, щоби робітнича партія поробяла заходи, аби стримати повстання нездатних до життя кооперативів і подавати свою охорону лише таким кооперативам, які повстали не з нападного руху, а з розважного дослідження індустриального, торговельного й фінансового положення. Ми не хочемо гальмувати жадної ініціативи, але бажаємо допоручувати й підтримувати лише ті продукційні кооперативи, котрі дійсно докажуть, що вони мають область збуту в споживчих кооперативах і в стані найбільшу частину потрібного для їх розвою капіталу знайти в фахово-спілкових організаціях або в споживчо-кооперативнім русі. Сим кооперативам ми забезпечуємо нашу допомогу, хоча на основі набутого у Франції, Англії й Німеччині досвіду ми тримаємося тої думки, що продукційні кооперативи мають будучину лише поскільки вони уявляють собою складову частину гуртово-закупочного товариства.“²⁵⁾

Ті, хто не вважаючи на все, і далі заявляють себе прихильниками незалежних від організованого споживання

²⁵⁾ Звіт 27-ому зїзду бельгійської робітничої партії, відбуту 7—8-го квітня 1912-року. 92 стор., Брюссель, 1912.

кооперативів виробців, скажуть без сумніву, що се ще на будуче нічого не доказує, коли сі кооперативи не набули досі жадного розмаху. І споживчі спілки також терпіли поразки, доки почалася доба їх теперішнього розвою. І коли багато кооперативів продуцентів розбилося або інші лише злищено животіють, так все-ж-таки чимало їх пододало всі перешкоди і знаходяться тепер в положенню значного розвою.

Згоджуємося; але як тільки кооперативи виробців добре розвиваються, їм загрожують інші небезпеки. І сі небезпеки тим поважнійші, що вони одночасно уявляють собою природний наслідок їх розвою. — Бо як тільки об'єднані робітники бачать, що їх кооператив приносить їм лишки, постарчає їм цінні вигоди (співволодіння капиталом, збільшення сього капиталу доходом з підприємства), вони потрібують соціалістичної свідомости, яка змагається проти всякого глуму над собою, щоби признати, що новим робітникам, які прилучаються до перших основників, треба признати рівні права, як і сим останнім. В значній більшості випадків сього не виконується. Кооператив старається замкнутися. Нових осіб приймається лише, яко наємні помічні сили. Кооператив перетворюється в товариство дрібних підприємців, дрібних капіталістів, про яких разом з Прудоном можна сказати, що вони „тому, що вони об'єднуються лише для себе, об'єдналися проти кожного иншого“.

Чи треба отже з того факта, що історія кооперативів продуцентів створила лише ряд поразок або помилок, ще більше жалюгідних, ніж самі поразки, зробити вивід, що робітнича класа мусить просто зректися сього роду заснувань?

Ми не йдемо так далеко. Коли робітничі кооперативи продуцентів з недостачі капиталу, областей збуту

й відповідного проводу часто розбиваються, коли вони з другого боку, поскільки вони розвиваються, хиляться до перетворення в капіталістичві підприємства, то, не вважаючи на се, можливо запобігти сьому лиху чи сим небезпекам, вдобуваючи їм капіталів, забезпечуючи клієнтів, даючи провідникам вистарчаюче уповноваження і борюючи їх проти найгрізнійшої небезпеки, капіталістичного виродження. Для сеї мети одначе їх треба прилучити до загальної організації робітничої кляси і зокрема до споживчих кооперативів та гуртовозакупочних товариств.

Припустимо, що якесь число каменярів чи ткачів бажать утворити кооператив продуцентів. Вони мають до свого власного розпорядження лише убогі заощадження, котрі не вистарчають, щоби здобути потрібний основний капітал та дорогі уладження, яких вимагає тепер раціональне провадження ткальні чи каменоломні. Потім вони ледве чи сміють числитися з можливістю дістати буржуазну клієнтуру. Положення провідника, поскільки вибірається товариш по праці, стало непевне й загрожується сварками товаришів.

Все міниться одначе, коли втручаються инші робітничі об'єднання, коли споживчі кооперативи чи гуртовозакупочне товариство вкладають капітали, забезпечують сталу клієнтуру, і дають заступаючому їх правлінню незалежність у відношенню до служачих, котрі могли би инакше причинити їм труднощі.

Завдяки сьому втручанню заснування стає здатним до життя. Вона має надію на кращий розвій, і в сім випадку взаємини, котрі вона навязує з иншими робітничими організаціями, її акціонерами, узявають собою забезпечення проти яких будь еґотистичних нахилів об'єднаних виробців.

Коли ж се стається, коли робітнича кооперація продуцентів знаходиться в руках організованих споживачів, котрі, наприклад, володіють більшістю акцій, тоді можна, того доброго, також спигатися, чому споживчі спілки чи федерації не підприємляють самі в тіснім звязку з їх власними заснуваннями уладження, скажемо, каменоломні чи ткальні?!

Відповідь проста: підприємства сього роду не можуть складатися лише з клієнтів споживчих кооперативів. Вони мусять знайти частину своїх клієнтів поза ними. Постільки може бути користним, полишити їм певну незалежність і дати працюючим там більшу частину доходу, ніж загально дається робітникам занятим в продукції в споживчих спілках чи в гуртовозакупочних товариствах.

Зрештою треба признатися, що ми навіть за сих передумов досить скептично відносимося до надій, які покладається на кооперативи продуцентів.

Від кількох років ґентські соціялісти, котрі досягли таких чудових успіхів в області споживчих кооперативів, роблять великі змагання до заснування робітничих фабрик. У них є вже ткаляня, яка добре розвивається. В 1912-ім році вони перебрали льонно-прядільню. Вони закінчили в сім році будови для бавовно-прядільні. Вони мріють про конкуренцію робітників з капіталістичними підприємствами в усіх галузях текстильної індустрії. А тому, що їх минуле говорить за них, ми не сумніваємося в їх успіху. Але в якій мірі і з яким наслідком?

Зазначимо спершу, що нові соціялістичні фабрики в Ґенті зовсім не уявляють собою кооперативів в чистійшій значінню. Щоби мати змогу їх заснувати, довелося за досить тяжких умов звернутися до приватних капіталістів, Розуміється, Вуруїт утримує більшість акцій, інші знаходяться в руках робітничої класи. Але довелось

прийняти форму акційного товариства. Акції „Обеднання Ткачів“ прынущено на біржу. Перша ліпша особа, коли вона купує їх, може стати акціонером товариства, яке також прылучено до робітничої партії.

Сі відносини викликали, розуміється, критику. Одначе справедливо треба прызнати, що Анселе і його прыятелі не могли инакше поступити і вони поробили всі бажані заходи, щоби Вуруїт стало тримав перевагу.

Але передовсім треба спитати, яких вигід може робітнича кляса сподіватися від сього пропикання Вуруїта з допомогою його відділень до області продукції.

Відповідь спершу твердить, що соціялісти провадженням ткальні та своїх пряділень докажуть, що можна осягнути доходу і тоді також, коли по людськи поводитьься з своїми робітниками, підноситься платню й вкорочується час праці.

В кожному випадку вірно, що наемні робітники „обеднаних ткачів“ вже тепер мають вищу платню і коротший час праці, ніж їх товариші в капіталістичних підприємствах. Одначе різниця невелика, і можна передбачати, що не вважаючи на найкращу волю, вона не може стати дуже великою: соціялістичні фабрики зостаються так само під законами конкуренції і мають конкурентами капіталістичні підприємства, які щодо уладження підприємства і набуття сирих матеріялів стоять краще, ніж вони.

До сього додається, що ґентські робітники завдяки володінню фабриками встані ліпше судити, чого вони можуть жадати від інших, капіталістичних підприємств.

Розуміється; але з другого боку може статися, що соціялістичні фабрики самі прыйдуть до неможливости, прызнати вимоги робітників. Подібна гіпотеза тим скорше може здійснитися, що капіталіста в якимнебудь випадку

можуть пійти на тимчасові жертви, викликаючи штучне падіння цін, щоби притиснути своїх конкурентів з Вуруїта.

Ми не можемо тому, доки не доказано протилежного, утриматися від гадки, що для загалу пролетаріята можна було би легше досягти визначніших успіхів, коли би індустріяльний ум такого Анселе присвятив себе розвою бельгійських гуртовозакупочних товариств, федерації соціялістичних кооперативів, ніж пускатися до особливо трудних підприємств робітничих фабрик.

Як би там не було, певне одно, а саме: що в теперішнім часі робітничі кооперативи продуцентів мають лише другорядне значіння. Їх все більше перегоняють споживчі спілки та їх гуртовозакупочні товариства в обороті, та навігь і в самім виробі. Не треба тому дивуватися, що копєнгагенський та гамбурзький зїзди майже мовчки обійшли кооперативи продуцентів і зайнялися лише споживчо-кооперативним рухом.

II. СПОЖИВЧІ КООПЕРАТИВИ.

Коли продукційні кооперативи взагалі втратили майже всяку ласку в соціялістичних колах, то споживчі спілки не стримають більше там жадного противника. Щоб знайти сліди колишнього напрямку ума, який був недовірчивим чи ворожим до них, треба перейти границі властивого соціялізму і звернутися до анархистів чи революційних синдикалістів, як Христ. Корнеліссен або Жорж Сорель.

Ранше, ніж викладати, які взаємини мають існувати між кооперативним рухом і соціялізмом, ми розберемо спершу їх критичні закиди. Вони допоможуть нам освітити сю область.

I. Соціалістичні протикооператори.

а. Корнеліссен.

Корнеліссен виявляє себе в своїй книзі *En marche vers la société nouvelle*²⁶⁾ рішуче вороже настроєним проти всіх форм робітничої кооперації. Кооперація, на його гадку, не зачепає відносин капіталістичної продукції й власности в їх певних основах. Навпаки, вона згоджується з удержанням товарової торгівлі і веде до об'єднання упривилейованих споживачів, котрі таким чином бачать поліпшення свого положення, хоча вони лишаються в капіталістичнім ладу. Потім кооперація забірає у робітничого руху здібних провідників: вони перетворюються в торговців, кругозір яких не здіймається понад їх пекарню чи поверхню їх крамниці. Нарешті й передовсім споживчі спілки приступні лише частині робітничої класи: велика маса сільських робітників, тисячі робітників, які терплять під трековою (Trucksystem) системою платні засобами споживи, численні пролетарі, які живуть з руки та до рота, забідні, щоби утворити кооперативи, лишаються поза кооперативним рухом. Сей рух веде неминуче до розколу робітничої класи, до відокремлення між четвертим і п'ятим станом.

* * *

Ми не гадаємо, щоби можна було утримати перше з сих трох обвинувачень.

Споживчий кооператив, як його розуміли рочдейльські піонери, будується на зовсім иншій основі ніж капіталістичний спосіб продукції. Ми згодом ще вернемося до цього. Тепер ми обмежимося встановленням, що

²⁶⁾ 181 стор.

замість того, щоби складатися з акціонерів, котрі ділять дохід помірно з вкладеним капиталом, він об'єднує споживачів, які розділяють собі забагато перебрані гроші помірно з їх споживанням.

Щодо зробленого кооперативному руху закиду, ніби він відбирає у робітничого руху здібних людей, то те-ж саме можна сказати про обопільний рух взаємності, про фаховоспілковий рух, про діяльність в громаді й парламенті, ба про все, що змагається спеціалізувати робітничих провідників на виконання певної задачі.

Подібна спеціалізація може, розуміється, мати важкі наслідки. Не тільки поділ ручної праці може принести з собою певне покалічення індивідуума. Ми знаємо також і директорів кооперативів, які під кінець думають лише про своє підприємство, секретарі фахових спілок, які настало, перетворюються в повних бюрократів, громадських і інших політиків, кругозір яких не простягається поза їх громаду чи корпорацію, до котрої вони належать. Однак, не вважаючи на се, вони виконують службу в обмеженім кругу своєї діяльності, і тому, що буває й „кооперативний кретинізм“, як існує „фаховоспілковий“ чи „парламентарний кретинізм“, се зовсім не причина, зрікатися всякої практичної діяльності. Соціалістичним вихованням, постійним і тісним співробітництвом всіх форм пролетарської боротьби запобігається від спеціалізації; а коли з другого боку все тіснішим союзом сполучається кооперативний рух з соціалістичним, тоді сьому останньому послужить на користь всякий розвій, котрого зазнає перший.

Лишається ще останій найважнійший аргумент, найтяжчий закид.

Чи вірне твердження, що споживчі кооперативи приступні лише частині робітничої класи і що вони зма-

гаються розколоті пролетаріят? Се було би неоспорним для кооперативів, як також і для фахових спілок, коли би вступ до сих об'єднань, залежав від умов, які в стані виповнити лише упривилейовані особи.

Одначе се не так у кооперативів за рочдейльським взірцем: у них вступає, хто хоче; вступ не залежить від жадної попередньої вкладки, від жадного причинку до кооперативного капіталу.

Ми вказуємо, наприклад, на бельгійські соціалістичні кооперативи, і те-ж саме можна сказати про соціалістичні кооперативи взагалі.

Досить заплатити при вступі внесове в розмірі від 25 сантимів до 1 франка, при чім видається кожному новому члену його членську книжку. При поверненню заощаджень робиться незначне відчислення, піврічно висотою в кілька (в Брюселі в 10) франків піврічно, щоби приписати до уділу, котрий мусить мати кожний член. Так кожний стає товаришем-учасником кооператива, не потрібуючи глибоко сягати до своєї кишені, а крім того сей уділ в кооперативнім капіталі не дає жадного права на капіталістичний дохід.

Чи можна опісля сього твердити, що кооперативний рух веде до створення об'єднань упривилейованих?

Корнеліссен вазначає неоспорний факт, коли він каже, що найбільшійші взагалі лишаються поза кооперативним рухом. Чи не те-ж саме й з фаховоспілковим рухом? Коли в боязни перед розколом пролетаріяту треба би було зректися всіх форм пролетарської організації, яка не поширює свого впливу також і на найбільшійших, що ж лишилося би тоді, спытаємо ми, від сучасного робітничого руху?

Все, що можна і треба вимагати, так се те, щобі об'єднання найкращих робітників не шкодило масам, які не належать до цього об'єднання. І поскільки можливо споживчі спілки необмежуються поліпшенням положення своїх членів, вони дуже впливають одночасно на загальне положення цін, утримуючи низько або регулюючи їх. Наслідком цього і нечлени кооперативів виграють від впливу кооперативів на загальне положення на ринку.

б. Сорель.

Корнеліссен бачить тільки лихі сторони кооперативного руху. Сорель одначе зовсім не заперечує, що він дає й вигоди, одначе вигоди, які дуже різняться від тих, котрі цьому руху звичайно приписуються. Книга Сореля *Introduction à l'Economie moderne* — Введення до новітньої економії — містить в собі уваги, неоправдана гострість котрих проти соціалістичних кооперативів не має спонукати нас недоцінювати властивий їм дух справедливости.

Для Сореля споживчі кооперативи уявляють собою чудові „помічні відділи капіталізму,“ бо вони причпляються до того, що сей останній безпосередно досягає до клієнтів і може використувати кожний зріст споживання, котрий за нормальних відносин помічається поруч з падінням цін. З другого боку незаможні люде, котрі купують свої засоби споживи за готівку, можуть користати з вигід гуртового накупку. Але у більшости сих кооперативів нема, так сказати, духу об'єднання. Члени споживчої спілки просто клієнти, котрих більш-менш хитро прив'язується один до одного. І се не тільки в нейтральних кооперативах. Покликання на „принцип“, чим так дуже похваляються бельгійські соціалісти, коли

придивитися до наслідків, треба вважати за систему хитрої й могутньої реклами. В дійсності бедгійські ніби-кооперативи уявляють з себе засновані політичною партією правління для забезпечення впливу на робітниче населення країни.

Щодо сього, продовжає Сорель, повстає з рештою питання, з яких причин споживчу кооперацію не можна би замінити достарчанням засобів споживи. Взагалі теоретики споживчокооперативного руху не хочуть бачити, що так дорогі їм уладження уявляють собою шлях до комуналізації, перебрання подібних справ громадами. Дійсно дуже великий споживчий кооператив не є нічим іншим, ніж громадою незаможних людей, які бажають дешево набувати найнеобхідніші речі. Питання, чи вигідніше полишити їм повне самоуправління, чи зовсім споїти їх з політичною громадою, чи прийняти якусь середню систему, є лише питанням практичного роду, розв'язання котрого залежатиме від обставин. Як би там ні було, певне те, що споживчі спілки мають всі вади демократії: часто нечесність і нездатність у провідників, байдужість у дуже великої частини їх членів, утворення партій, котрі з безсоромністю змагаються до своїх цілей. Коротко й ясно, „можна сказати, що кооперація є брехнею точнісінько так само, як і демокрація. Вона вдає з себе, ніби вона є управлінням місцевих інтересів самими учасниками; вона так же мало здійснює свою програму, як демокрація досягає того, щоби виявити нам загальну розумну волю, по теорії Русо. Се не значить, що кооперативи не виконують жадної служби: демократичні уладження також виконують її, не вважаючи на свої ніби-то ненаправні вади; одначе треба на річ дивитися, як вони є, не дозволяти, себе дурити словами і не надавати формулам жадних властивостей, якими

воши не володіють. Тому що великі споживчі спілки не захищені від вад новітніх політичних корпорацій, нема рішуче жадної причини для апріорного усунення громадських пекарень; все зводиться до питання про оцінку, і я гадаю, що в будучині кооперативні підприємства заміняться мійськими уладженнями.²⁷⁾

Ми охоче прийняли би ці останні виводи Сореля, поскільки річ іде про великі нейтральні кооперативи. Ми недавно оглянули споживчу спілку в Базелі. Майже ціле місто належить їй. На виборах до правління боряться „буржуазні партії“ і соціялісти, список проти списку, неначе розмова йде про громадські вибори. Чудово організована доставка молока має своїх споживців в усіх клясах, і рідко хто купує молоко в приватних молочарнях. Інші уладження, як м'ясниці й пекарні, не набули або ще не досягли такого самого поширення, але взагалі небагато не хватало, щоби означити „Загальну Споживчу Спілку“ по Сорелю як „громаду неможливих людей, котрі можуть купувати за гоївку.“

При таких відносинах різниця між узгальненням кооперативним і мійським уладженням так незначна, що перехід від першого до другого не виявляв би жадних непереможних труднощів і привніс би може справжні вигоди.

Але инакша справа з соціялістичними кооперативами, а під соціялістичними кооперативами ми розуміємо не тільки прилучені до партії кооперативи, як в Бельгії, а й зовсім взагалі кооперативи, котрі установами пропаганди, просвіти й солідарности причиняються до соціялістичного діла визволення пролетаріату.

²⁷⁾ Ж. Сорель. Introduction à l' Economie moderne, 169 стор. Париж.

В сім випадку неможливе жадне порівняння між мійським заведенням і пролетарською боевою організацією, котра не обмежується розділенням товарів по найнижчим цінам, що публично уладження могло би робити так же само добре, коли й не ліпше, але також, і передовсім уявляє собою практичну школу соціалізму, захисток для бойкотованих підприємцями членів, щадничу касту для пропаганди, вищу школу для праці і в певнім значінню кавалок вже тепер здійсненого колективізму.

Ми чуємо, правда, що для Сореля всі кооперативи рівнісінькі і мало що значать; на його думку їм ніби-то навіть зовсім бракує поняття асоціації, так славнозвісні бельгійські кооперативи, мовляв, лише утворені одною політичною партією, управління, кооперативи, мовляв, мають всі вади демократії: байдужість членів, утворення партій, які змагаються до досягнення особистих цілей, касту, нечесність і неспосібність провідників.

Ніхто не заперечує, щоби відібвісти передовсім на перший закид, що в правлінню різних кооперативів можуть бути й безчесні чи нездатні люде. Але по Сорелю можна би подумати, що акційні товариства завжди управляються бездоганними людьми, а автократія й олігархія вільні від вад, які він закидає демократії. Ми як і він знайомі з погано провадженими кооперативами: ми знаємо такі, у котрих бувають втрати й ділові хитрощі. Правда, подібні скандали досить рідкі. Одначе відношення багатьох діловодів до доставщиків, їх ухилення від набуття потрібних товарів у гуртовозакупочних товариств дають привід думати, що їм не чужий звик приймати хабарі. Але сього зовсім не досить для узагальнення і приписання всім чи майже всім, як се робить Сорель, вини кількох осіб.

Нехай собі в малих кооперативах, котрі як би нагодою повстають за неурядованих відносин, і трапляються иноді недоладности. Навпаки великі кооперативи можуть розвиватися лише завдяки діловій спритности провідного персоналу. І ми твердимо, що правління наших великих кооперативів не потребують боятися порівняння щодо чесности з найчеснішими дирекціями буржуазних підприємств.

Щодо другого твердження Сореля, ніби-то в кооперативах утворюються партії, які „з безсоромністю змагаються до своїх особистих цілей“, то ми не знаємо ні одного соціалістичного кооперативу, в котрім би иноді запальна боротьба при виборах нових членів правління прийняла сей характер.

Лишається останній закид: байдужість членів, відсутність справжнього кооперативного духу, при чім соціалістичні кооперативи як і інші уявляють собою тільки великі крамниці з власною клієнтурою, чи також правління, створені політичною партією для забезпечення впливу на робітниче населення.

Ми не хочемо заперечувати, що Сорель в сім пункті говорить почасти правду.

В багатьох кооперативах, і се слушно для соціалістичних кооперативів майже так само як і для інших, маса членів відноситься до провадження кооперативних справ досить байдуже. Поскільки спілка, до котрої вони належать, приносить їм такі-ж самі вигоди, як інші підприємства, і вони дістають назад наприкінці року чи півроку звичайні заощадження, вони мало дбають про те, як осягається сих наслідків.

Коли ми наприклад розглядаємо кооператив *Maison du peuple* в Брюсселі, котрий числить нібито 25.000 членів і до котрого ми приглядаємося ближче всього, що

тоді помічаємо? Ніхто не знає точно, скільки членів числить сей кооператив. При виписі нового члена йому дається біжуче число, але зовсім не ведеться спису членів, котрі вмирають або виступають. Єдиним поважним засобом довідатися, чи діло розвивається чи підупадає, є діаграма споживання хліба, котра тиждень за тижнем, рік за роком рисується на таблиці в залі правління. З допомогою сеї діаграми в звязку з пересічним споживанням на родину можна дійсне число членів кооператива прийняти рівним 18.000. Для скликання загального зібрання друкується оголошення в соціалістичних газетах, а рознощики хліба роздають запрошення всім членам, котрі споживають печиво. Загальне зібрання складається звичайно з 200—300 членів, котрі здебільшого являються робітниками й служачими кооператива. Інші члени з заплющеними очима приймають пропозиції їм баланс.

Справи, розуміється, не пішли би так далі, коли би підприємство попало в кригичне становище або загальне зібрання, в його теперішнім звичайнім складі, ухвалило заходи, які були би шкідливими для сільських інтересів, одначе ся постійна байдужість все-ж-таки зостається жалюгідним фактом.

Але чи інакше йде справа в авдійських товариствах, в політичних спілках і взагалі в усіх товариських об'єднаннях, котрі скільки-будь розвиваються?

Правда те, що всюди, завжде, в усіх країнах більшість, та більшість, котру Ібсен в комедії „Ворог народу“ називає „компактною й ліберальною більшістю“, постійно нерухлива й байдужа була й єсть, завше з нахилом охоче дозволити управляти собою, непокірна лише тоді, коли хто хоче звести її з проторених шляхів. Що взагалі значення для політичної чи кооперативної демократії, що від-

ріжняя її від інших систем, так се не байдужість має, а зменшення сеї байдужости й зріст здатности до самоуправління.

Ріжні бельгійські кооперативи приймають також заходи для розвинення кооперативного духу серед членів. „Вурут“ наприклад зобов'язує своїх членів під уплатою кари, бути присутніми на загальних зібраннях, і ся обов'язкова присутність, як і обов'язкове голосування в політиці спонукає решті членів, зацікавитися спірними справами. У Progrès в Жолімонті майже всіх його членів правління вибирається членами кооператива на основі загального виборчого права, і при кожних виборах тисячі членів приймають участь в голосуванні. Майже в усіх бельгійських кооперативах на маси членів вливається постійною роздачею пропагандних брошур. Часто навіть, і се трапляється все частійше, передплачується на кошти кооператива одну з партійних газет. І в противність до нейтральних кооперативів членів повчається бути свідомими загальних інтересів пролетаріята, накладати на себе жертви в братерської солідарности, розглядати кооператив більше не яко торгове підприємство, а яко знаряддя боротьби, засіб до визволення.

За сих відносин неможливо твердити, що кооперативи уявляють собою помічні відділи капіталізму. Вони утворюють в себе помічні відділи соціалізму. Вони зменшують силу капіталізму не лише частинним усусільненням різних галузей продукції, але також і передовсім помічними засобами, якими вони причиняються до розвою пролетарської боротьби, і впливом на моральне й духове піднесення пролетаріята.

2. Соціалісти й засада нейтральности.

Дебатами на конентагенськім з'їзді про кооперативи з їх відносинами до соціалізму виразно піднесено два

факти, котрі набули признання лише досвідом. дослідженнями й дискусіями протягом трех четвертин століття: перше, в противність до провідників старого інтернаціоналу соціалісти нині одностайно прилають більше значіння споживчим ніж продукційним кооперативам; друге, вони однодумно признають, що кооперативи приносять дійсні вигоди не тільки поодиноким особам, але й загалу робітничої класи.

Як ми бачили, їх розділяє ще єдине питання: питання, чи мають бути кооперативи нейтральними чи соціалістичними. А при тім треба ще згадати, що від першого крайного погляду до другого, як їх заступається більшістю та меншістю французької секції, помітно кілька проміжних щаблів: тим часом як Гед заступав гадку, що кооперативи мусять залежати від партії, бельгійці були тої думки, що вони, хоча й утворюючи складову частину партії, однак мусять мати свою повну й цілковиту автономію; австрійці, не йдучи до прилучення до партії, бажають навязання все тісніших взаємин між кооперативним і соціалістичним рухом, Німці ж навпаки висловлюються за нейтраліст, але їх нейтралізм, скорше показний ніж дійсний, зовсім відрізнявся від сепаратизма більшости французької секції, так що нарешті сей ряд поглядів розпався на різні відтінки і признання до кожного з сих нюансів обумовлювалося, здавалося, головню міркуваннями місцевого чи історичного характеру.

За таких обставин спір між прихильниками нейтрального й прихильниками соціалістичного кооперативного руху стає скорше питанням тактики ніж принципа. Але хоча й трудно провести ясні граничні лінії між Гедом і Анселе, Анселе й Карпелесом, Карпелесом і фон-Ельмом, фон-Ельмом і Тома чи Гелье, то все-ж-таки більше неможлива жадна помилка, як тільки порівняти

розуміння сеї справи соціалістичними кооператорами з розумінням її такими прихильниками принципа нейтральності як Шарль Жід, Ганс Мюллер чи англійські нейтралісти.

За прикладом рочдейльських піонерів нейтралісти з Union Coopérative у Франції, „Споживчокооперативного огляду“ в Німеччині, Cooperative News в Англії, бачать в кооперації засіб, організацією споживачів і спроквольним завоюванням різних галузей виробу й обміну, розв'язати соціальне питання. Для здійснення сього ідеалу вони звертаються до всіх споживачів без різниці віри, поглядів і класи. Вони твердять, що кооперація довліє, вистарчає сама на собі і мусить заховувати повну незалежність у відношенню до всіх партій.²⁸⁾

Навпаки соціалістичні кооператори, котрі формулювали свій спільний погляд в коненгагенській ухвалі, бачать в кооперативнім русі лише один з засобів для визволення пролетаріята. Вони розглядають кооперативний рух яко класовий рух, важний в дійсности для робітників і служачих. Вони признають, що між кооперативами, фаховими спілками і соціалістичними політичними групами, котрі всі здебільшого складаються з тих же самих елементів, треба нав'язувати все тіснійші взаємини, щоби зближити їх змагання до спільної мети: політичної й економічної експропріації буржуазії.

²⁸⁾ Програма Union Coopérative у Франції заявляє наприклад: „Метою кооперації є заміна сучасної капіталістичної держави ладом вільних асоціацій, котрий справедливо регулюватиме розділення господарчих, духових і моральних багатств еуспільности. Споживчі кооперативи не хочуть бути виконавчим органом ні якої-будь політичної партії, ні церкви, ні суспільної класи, але бажають бути органом усіх тих, хто працює над здійсненням кооперативної ідеї.

Обидва сі погляди, як перший так і другий, зовсім логічні.

Як тільки твердиться, що кооперація ніби може сама собі довліти, що вона в стані мов завоювати різні галузи виробу й обміну, тоді не тільки оправдано, але й неминуче треба звертатися до всіх людей без різниці класи, віри й партії, бо инакше узагальнення кооперативного ладу фактично було би неможливим.

Коли ж навпаки кооперація не вистарчає сама по собі, коли вона уявляє собою не за сіб, а лише один з засобів для визволення пролетаріята, коли вона лишена сама собі, грозить зійти на манівці й виродитися, тоді скорше висовується инший вивід: кооперація мусить бути не нейтральною, а соціалістичною: вона мусить лишитися тим, чим вона є нині, рухом робітничої класи, а щоби розвинути як найвище свою діяльність і вплив, вона мусить більше чи менше тісно злучити свої змагання зі змаганнями політичних і фаховоспілекових організацій пролетаріята.

Д-р Ганс Мюллер в своїй брошурі „Теорія класової боротьби і принцип нейтральности споживчо-кооперативного руху“ протиставляє соціалістичній засаді класової боротьби свою нейтралістичну засаду ось в яких словах:

„Навідворіт мусить кожний, хто є кооператором, себто хто бажає послідовно уживати, розвивати й довести до загального признання існуючі в споживчих спілках принципи, мусить відкинути теорію класової боротьби і заперечити класовій боротьбі права, бути міродатним принципом для практичної політики робітничого руху (фахових спілок і політичних робітничих організацій).

Коли саме вірна наука кооператора про суть, здібність до розвитку й тенденції споживчокооперативного руху, коли засоби продукції дійсно дозволяють, себе усупільнити в великім розмірі без соціальної революції, пролетарської диктатури й насильної експропріації, коли ми в стані капіталістичній господарчій лад з усіма його вадами й гострими класовими протилежностями спрокволя перетворити й перевести широкою кооперативною організаційною працею, в соціалістичній, тоді класова теорія невірна і збудована на ній робітнича політика страшенною дурістю, бо вона заражає робітничій класі цілою силою, прокладати той шлях, котрий дійсно веде до бажаної мети.“²⁹⁾

Сі міркування цікаві в двох відношеннях: вони дуже ясно викладають питання і показують з другого боку, що нейтральність лишекооператорів в питанні соціалізму тільки на око: в дійсности вони бажують один соціалізм, добрий, котрий будується на об'єднанню всіх споживачів, не проти ставити иншому соціалізму, поганому, основаному на класовій боротьбі.

Др. Мюллер і не ховається з сим, бо в своїм посліслові він пише ось що:

„Але се було би напівправдою, сказати лише, ніби принцип нейтральности є житевою умовою кооперативного руху, а замовчати при сїм, що політика класової боротьби нинішнього робітничого руху, ба й його матеріалістичний світогляд логічно й практично з сим несполучні.

На мою думку кооперативний рух робить дуже велику приятельську услугу робітничому руху саме тим,

²⁹⁾ Мюллер, Теорія класової боротьби й принципи нейтральности споживчо-кооперативного руху. Стор. 63, Базель, 1907.

що він виявляє останньому, як дуже заважає йому його класова політика при практичнім подоланню капіталістичного суспільного ладу і перешкоджає при виконанню його найважнішої задачі.“⁸⁰⁾)

Коротко кажучи, на погляд др. Мюллера робітники, щоби практично подолати капіталізм, мусять зректися своєї класової акції та йти єдиним шляхом до досягнення свого визволення: кооперативним шляхом. Засадничі нейтралісти отже все ще тримаються надій, як колись піонери, ніби, обмежуючися власними силами, кооперативи будуть в стані, коли й не зовсім, то все-ж-таки в значній мірі здійснити усусільнення засобів виробу.

Що се одначе утопія, і шкідлива утопія, доказом того слугать встановлення самих лишекооператорів.

Опісля цілого століття праці кооперативний рух з його діловим оборотом уявляє собою тільки незначну частинку числа загального обороту. Для Англії наприклад, де він розвинувся далше ніж инде, Лявернь оцінює сю частину в 1:30. І не треба забувати: коли кооперативи й розвиваються, так все-ж-таки капіталізм зростає ще значно швидче.

Але може хто скаже, чи не було би инакше, коли би робітнича класа була класовосвідомішою, коли би всі робітники приймали участь в кооперативнім русі?

Ми не станемо тут розклатати майже непереможні перешкоди, які заважають сьому. Часто зазначалося, що найбільшійші люде взагалі не приступні кооперативній пропаганді, менше за незнання чи байдужости, ніж з необхідности користання з кредиту й неможливости платити готівкою.

⁸⁰⁾ Др. Ганс Мюллер, цит. тв. 102—103 стор.

Але не вважаючи на се припустимо, що то було инакше. що робітники одностайно набували би всі потрібні їм річи в кооперативах, всеж-таки оборіт сих останніх далеко не досягав би числа загального обороту, і се з причин, які сам Шарль Жід, сей апостол чистої кооперації, викладає нам в своїй книзі про споживчі кооперативи. Він каже так:

„Є великі галузи індустрії, котрі виробляють не для споживчих спілок, вона продукують для багатих клас, для експорту, і то на мільярди річно.... Як показав Вансітгарт Нійль, споживчі спілки, навіть коли припустити, що ціла робітнича кляса приступить до них і що сі спілки в стані виробити всі необхідні для їх потреб річи, могли би зайняти лише частину працюючого населення.“²¹⁾

Але чому, може хто считає, не могли би споживчі кооперативи дійти до того, щоби організувати все населення, включаючи й багатих, і з другого боку виробляти все, що призначено й для вивозу.

З хвилику, коли хто віддається своїй уяві, йому не забороняється представляти собі, що багаті ставлять свої інтереси, яко споживачів, вище, ніж свої інтереси, яко продуцентів, і колись постановлять, масово приступити до кооперативів, котрі потім відчинять відділення для продажу кращих вин, самоцвітів чи автомобільних коліс, з розділенням лишків помірною з споживанням. Але навіть коли й існують такі відважні „лишекооператори“, які не лякаються подібних гипотез, вони може добре зробили би, поставити собі питання, чи існувала би ще помітна різниця між кооперативними крамницями й звичайними великими торговими товариствами, коли би одного дня

²¹⁾ Шарль Жід, Les Sociétés cooperatives de consommation, 231 стор.

цілу капіталістичну класу з'їла би кооперація. Приклад Artu and Navy stores дає найкращу відповідь на це питання.

Щодо вивозної торгівлі, то очевидно, що кооперативи, колиб тільки вони зайнялися би продажом і виробом за кордон, для некооперативної заграниці, перестали би бути споживчими кооперативами. Вони займалися би торгівлею. Вони старалися би здобути доходу коштом своїх клієнтів по инший бік кордону. Шарль Жід твердить, правда, що вони могли би лишитися вірними своему основному принципу, продаючи иншим кооперативам, прилученням до міжнародного кооперативного союзу, котрим вони вертали би осягнені продажом лишки. Не заперечуючи, що ся думка, дозволяє себе почасти здійснити, все-ж не можна одначе сумніватися, і Шарль Жід признає се сам, що експортна торгівля в своїй цілості і надалі цуратиметься кооперативів.

Розуміється у „лишекооператорів“ застається ще яко захист покликання на допомогу з боку продукційних кооперативів; коли-ж придивитися одначе до здебільшого розчаруючих наслідків сих останніх то, доведеться все-ж признати, що завеликі спроби в сім напрямі скінчаться в загалі лише гіркими розчаруваннями.

Сих небагатьох уваг досить уже, щоби висловитися проти „лишекооперативного“ погляду д-ра Мюллера з його прихильниками.

Теоретично споживчі товариства відчинені для кожного, і можна собі уявляти, ніби-то кожен приставатиме до них.

Але в дійсності вони складаються в величезній своїй більшості з робітників або принаймні з осіб, життєві умови котрих близькі до обставин робітників. Навпаки, міщанські елементи, як дрібна так і велика буржуазія,

за небагатьма ввійсками лишаються оддаль і виступають навіть вороже проти кооперативів.

Від чого се залежить?

Крім багатьох побічних причин, се залежить від того факту, що лише ті належать до споживчих кооперативів, котрі яко споживачі більше заінтересовані, приступити до них, ніж яко продуценти мали би інтерес, гальмувати їх розвій.

Звернемося тепер з сям мірилом до представників різних клас.

Для наємного робітника, до котрого можна долучити також і урядника, котрий в сям відношенню уявляє з себе теж лише наємного робітника, являється життєвим інтересом, піднести дійсну заробітну платню тим, що він набуває собі продукти доброї якості по можливо дешевим цінам. Яко споживач він знаходить тому справжню вигоду в приналежності до кооператива, поскільки сей останній добре організовано й добре управляється. Яко продуцент він з другого боку не має жадної причини бажати, щоби продукція в якійсь певній галузі лишалася капіталістичною, замість того, аби стати кооперативною. Зовсім навпаки він зацікавлений в тім, щоби кооперативи все більше й більше організовували власну продукцію, вже тому, що звичайнож у робітників кооперативів тако-ж і платня ліпша і поводженвя з ними краще, ніж то буває з робітниками капіталістичних підприємств. Тому він яко споживач і яко продуцент, за себе особисто і за свою класу зацікавлений приймати участь в кооперативнім русі, а коли він сього не робить, так се стається з незнання або іпертності, чи тому також, що він неправильностями умов своєї праці змушений, лишатися клієнтом продавців у набір.

Візьмемо тепер дрібного міщанина, ремесника чи крамаря: бакалейного торговця, шевця, різника і т. д.

В його часті міста засновується кооператив. Сей кооператив з початку уладжує механічну пекарню і продає краший хліб по дешевшій ціні ніж пекарі, з котрими він конкурує. Яко консумент наш дрібний міщанин заінтересований купувати свій хліб в кооперативі. Але він знає, що, „володіючи чуткими вусиками“ кооператив загрожує не лише пекарів. За хлібом прийде на чергу бакалейня, шевня, м'ясниця. За сих умов, приймаючи яко продуцент і яко крамарь участь в продукції, міщанин особисто і з клясової солідарности зацікавлений в гальмуванні спроквольного розвою нового товариства і його переходу до інших областей продукції, включно до його власної. Наслідком сього він зовсім природно, замість того, щоби прилучитися до кооператива, веде з ним уперту боротьбу; кілька марок річно, котрі він виграв би яко споживач, ніщо в порівнянні з шкодою, котра загрожує від кооператива йому яко продуцентові чи крамареві.

Правда, що не всі дрібні міщане однаково загрожені. І якогось числа серед них, ремесло чи торговля котрих лежать поза звичайним полем діяльності кооперативів, ворожість до кооперації пустяла менше коріння. Але в багатьох випадках вистарчає особливого напружума їх кляси, і ще більше їх ділових звязків та особистих зносин з ремесниками чи крамарями, загроженними кооперацією, щоби систематично тримати їх оддаль від кооперативного руху.

Переходячи тепер до селян, сільських господарів. Яє наймитів, які поруч з дрібними міщанами та робітниками уявляють собою третю найчисленнішу категорію населення, ми скоро познаємо, що у них також

переважають інтереси, протилежні до інтересів об'єднаних в кооперативах споживачів.

Правда, аграрна кооперація є одним з найважніших і найзнаменніших явищ сучасної доби. Однак за досить рідкими виїмками, в роді кооперативних пекарень Шаранта і напівсільських споживчих кооперативів Бельгії, сільські господарі групуються головню до об'єднань продуцентів, які наймають на користь своїх членів оплачені помічні сили.

Якщо споживач селянини мало дбає про кооператив. Він сам виробляє значну частину потрібних йому річей і тому не почуває так дуже необхідности закладати споживчі спілки і належати до них, як індустріальний робітник. З другого боку якщо продуцент він зацікавлений в можливо дорогім продажу таких продуктів як збіжжя, овес, вино, м'ясо, тим часом як кооперативи бажають купувати їх за найліпших умов: природна річ, що є протилежність інтересів сполучена в недовір'ям, яке виявляє сільське населення взагалі до робітників і міських об'єднань, зовсім не здатна настроїти їх прихильніше до кооперативного руху.

Однак треба згадати, що надії кооперативів в сільських місцевостях зростають з поступом соціального поділу праці, котрий веде до обмеження значіння виробу для особистих потреб, з уладненням частіших та легчих сполучень між містом і селом, зі зростом протестаризації дрібних селян — власників чи орендарів —, члени родня котрих часом працюють на фабриці чи в шахтах. Але взагалі члени, котрих здобуває тут кооперація, належать до напівпролетарських верств, переважні інтереси котрих тотожні з інтересами пролетаріята.

Ми переглянули отже найчисленніші типи нашої суспільної організації. селян, дрібних міщан, наємних робітників і прийшли до того виводу, що споживчі кооперативи проміж сих трьох груп виявляють справжню приваблюючу силу лише на наємних робітників.

Тепер ми переходимо до великої й середньої буржуазії, котрі хоча й уявляють з себе чисельно досить слабу групу, але зате мають дуже поважну участь в загальнім споживанню. Яке становище мусять логічно зайняти вони в питанню кооперативів?

Яко продуценти вони взагалі мають мало чого боятися з боку кооперативів. Крім виїмкових випадків, повторення котрих нездасться капіталістам поважною погрозою, споживчі кооперативи ледве чи роблять яку-будь, або й жадної конкуренції їх підприємствам. Часто кооперативи являються такими великими клієнтами великої індустрії, що Сорель, як ми се бачили, міг їх назвати чудесними політичними силами капіталізму.

Правда, положення річей змінилося би, здійснилися плани честолюбивих лише-кооператорів і розвій власної продукції кооперативів та гуртовозакупочних товариств набув такого значіння, що велика індустрія й гуртова торгівля могли би зобачити в них погрозу. Але за виїмкою деяких галузей, як молошна торгівля, виготовлення хліба, масництво, продаж колоніальних товарів, нічого подібного не існує. Тому капіталісти зі становища продукції не мають, як дрібні міщане, причин, особистих чи класових інтересів, котрі би утримували їх від вступу до споживчих кооперативів.

Коли ж вони звичайно не вступають до них, то се стається з інших причин, передовсім тому, що кооперативи не задовольняють і не можуть задовольнити їх яко споживачів.

Сі кооперативи засновується, та й мусить засновуватися, здебільшого робітниками, ними управляється, для них покликається до життя. В їх крамницях знаходяться товари, придатні для їх клієнтів, предмети часового споживання, котрі ледве чи припускають вибір і котрі, хоча й доброї, але не вищої якості.

Перенесемося в положення добромисного буржуа, котрого його добродійні почуття або, як наприклад в Бельгії, його політичні нахили спонукають стати кооператором. Він пабував свій хліб в кооперативі. Сей хліб доброї якості, виготовлений з чистої пшеничної муки, випечений в найліпших печах. Але сей дуже цінний в робітничих родинах домашній хліб мусить непадобатися тим, хто звик до хрупоткого припеченого французького й віденського хлібів з ліпших пекарень.

Він замовляє щось в бакалейній крамниці. Йому відповідається, що кооператив не доставляє до дому, бо він має відділення в усіх частинах міста і господині звичайно самі роблять там свої закупки. А навіть коли й організовано доставку до дому, паш буржуа скоро перековається в тім, що бакалейні товари для споживи робітників не можуть зрівнятися з утонченими продуктами, які зявляються на столах багатих або споживаються в їх кухнях.

Потім він звертається до складів готової одіжи. Але готові убрання, які йому показують, далеко нерівні тим, котрі він звик носити; і коли він дасть собі тут зробити убрання по мірі, воно напевне його не задовольнить.

Коротко кажучи, по кількох пробах сього роду паш кооператор лишиться без сумніву в засаді вірним кооперації, але значну частину своїх накулів він знову робитиме в приватних підприємствах; а ті з буржуїв й

капіталістів, котрі вже цураються кооперативних підприємств зза демократичної організації кооперативів та їх протикапіталістичних, почасти соціалістичних змагань, матимуть ще менше причини купувати в них.

Лише певні категорії урядових осіб, державних служачих та урядників, які утворюють досить однорідні групи споживачів, можуть знаходити інтерес, зорганізуватися в кооперативи, котрі з рештою не уявляють собою робітничих кооперативів не тільки наслідком свого складу, але також і по своїм основним принципам; або в містах, як Базель, де нейтральна кооперація набула великого розвою, можна бачити також, як різні уладження, наприклад доставка молока, в певнім значінню стають мійськими, бо всі класи населення мають однаковий інтерес, діставати собі продукти тоїж самої якості за вигідних умов.

Ми приходимо отже нарешті до виводу, що кооперативна організація, робітнича організація по своему походженню і своему теперішньому складу членів, і на будуче востанеться головно робітничою організацією, бо лише робітники чи більш-менш близькі до них верстви аацікавлені приступати до кооперації.

З сього основного твердження можна зробити важні виводи відносно взаємини між соціалізмом і кооперацією:

1. Кооперацію неможна вважати за засіб для досягнення скасування капіталістичного ладу вільним уеуспільненням засобів виробу й обміну. бо тому, що вона впливає з справжньою приваблюючою силою лише на робітників і дотого-ж лише на таких, які можуть купувати за готівку, від неї ухиляються всі галузи індустрії, котрі продукують для багатих чи заможних клас, як рівнож і для вивозу.

2. Тому, що кооперативний рух, як і фаховоспільковий, являється робітничим рухом, він необхідно мусить бути пересякнутий соціалістичним духом, поскільки соціалістична сама робітнича класа.

3. Кооперативна нейтральність, навіть коли її утримується формально, стає чистою фікцією з хвилиєю, як тільки соціалізм здобуває робітничі маси.

4. За сих обставин питання, чи муситимуть споживчі кооперативи прилучитися до партії чи не перестануть бути питанням принципу; воно є передовсім питанням тактики й вигідності.

* * *

Ми виложили наші причини, чому ми відкидаємо засадничий нейтралізм лишекооператорів. Тепер нам зостається ще зайнятися аргументами практичного характеру, котрі висовують на користь кооперативної нейтральності різні наші приятелі, особливо у Франції.

Вони підносять передовсім варту уваги вигоду для кооперативної єдності, котру можна було би досягнути, фаховоспількової єдності, утворити *Confédération générale du Travail*, і політичної єдності вступом до одної іншої несоціалістичної партії марксистів, посьибілістів, блянкістів, незалежних, революціонерів чи реформістів. Кооперативний рух більше не був би тоді розколотим внутрі себе самого. Ставши нейтральною кооперація досягла би максимуму в своїм розвою. Її взаємини з фаховими спілками й соціалістичними групами були би тим ліпшими, чим повнійшою в сім відношенню була би її незалежність. „Утворимо“, так каже Фурнієр: „відкризі кооперативи, відчинемо їх всім; так ми створимо соціалізм, не на словах і обіцянках, а здійснимо його

на ділі. Бо, не забуваймо сього, кооперація має властиву їй соціалізуючу вартість. Вона причиняє ущерб капіталістичному ладу усуспільненням щоденно зростаючої частини засобів продукції й обміну на користь загалу споживачів. Зпоміж форм пролетарських організацій, котрі змагаються до повного перетворення капіталістичної суспільности, споживчокооперативні уладження утворюють уже тепер найважніші органи для загально-громадського розділення багатств: тому вони соціалістичні по своїй природі.“³²⁾

Ми не станемо тут обговорювати питання, чи бажаня, змагатися до зближення між Union coopérative і Bourse des Coopératives ouvrières et socialistes.

Ми хочемо лише зазначити, що Bourse в надії досягти сього, гадала, що вона мусить покинути майже все, що надавало їй специфічно соціалістичного характеру, і що, крім того, численні наші французькі товариші, бо вони являються нашими головними противниками в сім спорі, доводячи до крайності свій нейтралістичний погляд, не вагалися проголосити, що в їх очах нейтральна кооперація рішуче переважає так звану соціалістичну кооперацію.

Їх головний аргумент, позичений зрештою у др. Ганса Мюллера чи Шарля Жіда, — те, що нейтральний кооператив, відкритий для всіх, вільний від усякої політичної чи фаховоспількової залежності, займаючися виключно організацією можливо найбільшого числа членів кооператива, має більші можливості розвою, яких не може мати соціалістичний кооператив, котрий звертається лише до осіб з певними поглядами.

³²⁾ Фурнієр, L' Unité Coopérative. 37 стор., Париж, 1910.

„Ясно як на долоні,“ каже др. Ганс Мюллер,³³⁾ що споживча спілка, котра не тільки змагається до своєї первісної господарчої мети, але поруч з сим бажає служити й „яко зброя в визвольній боротьбі робітничої класи“, ніколи не може сподіватися здобути яко членів всіх споживачів місцевости, в котрій її засновано. Всі ті громадяне, котрі не захоплюються класовою боротьбою, а се не тільки якісь там буржуа та міщане, але й також і дуже багато людей, приналежних до працюючого населення, не приступили би до ‘стоячої на ґрунті класової боротьби’ споживчої спілки. Вони або взагалі зреклися би кооперативної організації своєї закупочної сили, або заснували би для себе власну споживчу спілку.“

І, коли — додається до сього — кооперативи наслідком існування у них політичних тенденцій поборюють один одного, замість того, щоби підтримувати себе взаємно, тоді стають неможливими їх об’єднання і організація закупочної сили споживачів у формі гуртово-закупочних товариств.

Для обоснування сеї аргументації наводиться два важних факти:

1. Осягнуті наслідки Загальної Споживчої Спілки в Базелі, яка є нейтральною, і найбільш цвітучою з соціалістичних кооперативів, *Maison du Peuple* в Брюсселі.

2. Осягнуті результати федерацій чи *Wholesales* в Англії, Німеччині й Швейцарії і соціалістичних федерацій у Франції й Бельгії.

Ми розберемо по черзі дійсне значіння першого й другого аргумента.

³³⁾ Др. Ганс Мюллер, Теорія класової боротьби й принципи нейтральности споживческокооперативного руху, 56 стор.

Базельський кооператив числить, кажуть, майже 30.000 членів при 125-тисячнім населенню, отже 24 відсотки. Брюсельський кооператив числить 2000 членів при 650-тисячнім населенню, отже лише 3 відсотки. Коли збільшити число членів кооператива в 4 рази, щоби прийняти на увагу їх родини, тоді відсотки зростають до 96 або відповідно до 12, одначе се зрештою не має жадного значіння для порівняння.

Се немає ніякого значіння в дійсности, але дуже важно довідатися, в якій мірі сі нерівні процентні складові частини слүшно можна приписати нейтральному чи політичному характеру обох кооперативів. Крім інших чинників, наприклад, розвою народних шкіл, котрий тако-ж свідчить про перевагу Базеля над Брюселем, не треба забувати, що Базель є другорядне місто, тим часом як Брюсель уявляє собою велику столицю. А в усіх містах першого ранґу виступає більше перешкод розвою кооперації, ніж в менше значних мійських громадах. Так кожний знає, що при однім порівнянню нейтральних кооперативів Бристоля чи Гамбурґа з так само нейтральними кооперативами Лондона чи Берліна різниця між ними виявляється хоча й не такою ж великою, а все-ж лишається дуже поважною.³⁴⁾

Берлінський споживчий кооператив 31-го грудня 1910-го року числив 27.957 членів при загальнім населенні, не рахуючи передмість, з 2,070.695 мешканців, себто 1,3 відсотка. Два гамбурзьких кооперативи, обидва прилучені до Центрального Союзу, Продукція й Нове Суспільство мали відповідно 49.000 і 35.000, разом 84.000 членів при 923-тисячнім населенні, себто 9 від-

³⁴⁾ Др. Ганс Мюллер, Теорія класової боротьби й принципи нейтральности споживчокооперативного руху, 4 стор.

сотків. Ріжниця отже майже так само велика як між Брюсельським і базельським кооперативами. І сього досить, щоби показати малу докладність піднесеного проти соціалістичної кооперації аргумента.

Крім того було би помилкою, припускати, ніби Народному Дому в Брюселі, Вуруіту, Прогресу в Желімонті тому не вдалося організувати всіх кооператорів в одно товариство, що вони носять соціалістичну етикетку. Коли би вони проголосили себе нейтральними, то особи, котрі не хочуть тепер приступити до них, правдоподібно й тоді не зробили би сього. В суспільности, котру так глибоко розколото релігійними й класовими протилежностями, майже неминуче, щоби люде різної віри різних поглядів організувалися окремо. Приклад Німеччини, де проголошення нейтральности як Центрального, так і Загального Союзів не перешкоджає взаємному поборюваню обох сих федерацій, — доказує се дуже наглядно.

Безперечно, що федерації чи кооперативні об'єднання Франції й Бельгії відстають від кооперативів Німеччини й Англії, але — на нашу думку — було би помилкою приписувати се — і дотого ж ще виключно чи переважно соціалістичним тенденціям частини кооперативного руху в обох першеназваних країнах.

Розуміється розкіл бельгійських чи французьких кооперативів на дві, чи більше, групи, котрі більше чи менше вороже стоять одна проти одної, передшкоджає утворенню гуртовозакупочного товариства, одначе такі-ж самі відносини панують і в Німеччині. В Німеччині як і в Бельгії та Франції існують релігійні кооперативи, котрі повстали під впливом центра, ліберальні кооперативи з ліберальними змаганнями і зігруповані в Центральнім Союзі кооперативи, нейтральність котрих лише

поверхово прикриває їх соціалістичні тенденції. І все-ж-таки в усіх гуртовозакупочних товариств піодно не розвивається так швидко як гамбурзьке. Хоча й можна признати також, що недостача кооперативної єдності гальмує гуртовозакупочні товариства в їх найбільших можливостях розвою, то все-ж-таки ясно, як день, що не політична вивіска перешкоджає соціалістичним кооперативам Бельгії чи Франції краще й досконаліше сполучитися разом для виробу й гуртового накупу, ніж се вони роблять.

Правда лежить десь инде.

Щодо фєредації бельгійських кооперативів, незначний оборіт котрих — мало що понад 5 мільонів — зрештою упятирився би, коли би більшість бельгійських соціалістичних кооперативів не утворила окремого обєднання для накупу своєї муки, то їх теперішня слабість залежить від складних причин, головно від духу місцевого партикуляризму, об котрий в Бельгії постійно розбивалися й розбиваються оправдані змагання в напрямі централізації. Се треба поставити в вину бельгійському національному характеру, котрий є наслідком історичного розвою. Соціалізм тут не приймається в увагу, зовсім навпаки. Ми відважуємося навіть твердити, що змагання кооперативів, як би вони були нейтральними, коли би соціалізм не с'їарався їх зблизити, розійшлися би ще дальше одно від одного, ніж се діється тепер!

Одним словом: дорадно не перебільшувати значіння ар'ументів практичного характеру, котрі підносяться на користь нейтральности.

Ми не станемо заперечувати одначе, що „поскілки всі виші умови однакові“, нейтральна кооперація, яка звертається до всіх споживачів, має більше надії набути

членів, ніж соціалістична, яка звертається лише до робітників і лише до робітників з певними поглядами.

Але чи бувають коли сі „інші умови однакові“, і хто оцінить наприклад вплив, котрий виявляє приваблююча сила соціалістичної ідеї на розвій кооперації?

Не ми одні говоримо так, сам Шарль Жід стверджує се.

„Треба справедливо признати“, писав він відносно соціалістичних кооператорів, „що будуючи кооператив на основі класової боротьби, вони надали йому міцнішої боевої сили й досягли більшої дисципліни й більших жертв від його членів. І се зовсім природно. Се — факт, що в усіх областях і за всіх часів боевий дух і дух солідарности стоять на однаковім рівні, і втягнені до якої-будь боротьби люде схильніші до замкнення своїх рядів і принесення жертв, ніж ті, які простують лише до більшеменше далекого ідеалу.“³⁵)

Але й принутивши, що се инакше і що дійсно нересічно нейтральна кооперація чисельно переважає соціалістичну, чи треба тому признати їй першенство?

Притакнути на се питання, значить проголосити, що в справах кооперації все мусить підрядитися досягненню великого числа членів.

Се й є погляд лишекооператорів.

Вони мало турбуються про те, чи члени їх кооперативів — буржуа чи робітники, консерватисти чи соціалісти, утилітаристи чи ідеалісти, охотники за дивідендами чи люде, які дбають про загальний добробут. Головна річ число, щоби силою числа, так сказати, автоматично здійснити спроквольне здобуття засобів виробу й обміну.

³⁵) Ш. Жід, Les Sociétés coopératives de consommation.

Правда, розуміється, що різні наші соціалістичні товариші тому висловлюються за кооперативну нейтральність, що вони певно й міцно вірять, що кооперація з соціалістичною етикеткою чи без неї „соціалістична по своїй природі.“ Можна заявляти, що вона відчинена для кожного; не вважаючи на се, вона лишається по свому походженню й складу рухом робітничої класи і, поскільки вона, само собою розуміється, зостається вірною рочдейльським засадам, являється соціалістичним рухом, бо вона змагається експропріювати на користь споживачів все зростаюче число капіталістичних підприємств.

Се в суті підніс Гелье на зїзді Bourses coopératives socialistes в Калé 1911-го року:

„Ми соціалісти, пильні члени партії, такі-ж пильні як і кожний инший, але ми бажаємо передовсім піднести властиву соціалістичну вартість кооперації.

Коли би для здійснення соціалізму вистарчало того, що відбувається капіталістична концентрація, тоді Сполучені Держави були би країною, де соціалізм мусів би бути найміцнішим. Одначе він дуже далекий від сього.

Хиба не уявляє кооператив з його мільонами великого усупільненого багатства, яке належить усім! Зрештою кооперативний рух заступає інтереси загалу кооператорів і тим самим пераз опиняється в сутичці з вузькими союзними чи повітовими інтересами кооперативів або різних депутатів аграрної партії чи инших осіб, які співчують дрібному крамареві чи землевласникові.

В північній Франції відштовхнуто тисячі робітників тим, що вступ до кооперативів сполучалося з позакооперативними умовами. А лїльські товариші навпаки засно-

вують підприємства в роді пивоварні в Лілі на чисто капіталістичній основі.“³⁶⁾

Ми лишимо з сеї аргументації осторонь такі річи, котрі не мають нічого спільного з теперішнім спором, як причини помірної слабости соціалізма в Сполучених Державах або питання, чи зле зробили лільські соціалісти, засновуючи на „капіталістичній основі броварню“, котра дає їм засоби для їх пропаганди.

Важно лише те, що на погляд Гелье рочдейльська кооперація має власну соціалістичну вартість. І в сім він згоджується з Шарлем Жідом, д-ром Гансом Мюллером, французькою Union Coopérative, котра незадовго перед віздом в Калé і без сумніву для того, щоби облегчити зближення з Bourse прийняла ряд засад, з котрих ми наводимо ось які:

„Кооперація має своїм засобом вільну асоціацію і змагається до скасування бариша в його подвійнім виді, яко торгового бариша, одержаного від споживачів, і яко індустриального бариша, набутого з заробітної платні, повертаючи його наємному робітникові.

Тому кооперація є соціалістичною по самому своему призначенню, бо вона старається усушенням паразитарних відчислень з споживання чи праці заткнути джерела великих капіталістичних маєтків і завести справедливійше розділення багатств.

Вона різняється одначе від загального соціалізму в тім, що вона вважає за непотрібне, прийматися за експропріацію революційним чи навіть законодавчим шляхом, а працює в сім капрякі, займаючи спрокволя місце торгових і індустриальних підприємств, забіраючи у них клієнтів наємних робітників і утримуючи для себе

³⁶⁾ Див. звіт в Mouvement socialiste, вересень та жовтень 1911.

лишки, одним словом, роблячи на рахунок робітничої класи те, що в минулім буржуазна класа робила на свій власний рахунок.“

Отже твердиться, що кооперація соціалістична по своїй природі й по свому призначенню, перше тому, що усуває певне число індивідуальних посередників-торговців чи продуцентів і на ділі здійснює частинне усуспільнення засобів виробу й обміну, друге тому, що вона старається скасувати капіталістичний бар'єр в його подвійнім виді, яко торгового бар'єра, осягненого від споживачів, і яко індустріального — від наємних робітників.

Роздивимось, як треба оцінювати ці обидва аргументи.

Кооперація усуває певне число посередників-торговців індивідуальних продуцентів, які зовсім капіталісти, а маленькі люде, котрих вона відкидає до пролетаріату. З сього погляду вона замість їх визволення, створює нових пролетарів. Але вона дійсно заміняє індивідуальне володіння експропрійованих володінням групи споживачів, а тому, що ця група зацікавлена мати можливо найбільше число членів, також трапитися, як се є в Базелі, що для певних уладжень в роді доставки молока чи виготовання хліба великий споживчий кооператив стане чи змагатиметься стати громадським, комунальним організмом.

Ця „вільна комунізація“ має, розуміється, поважні вигоди. Вона старається, зменшити кошти утримання життя. Вона дає певні гарантії якості продуктів. Вона скасовує застарілі форми обміну й виробу. Вона кінчає як і властива комунізація чи державна націоналізація заснуванням загального володіння. Але чи се-ж соціалізм?

Відповідь на се питання очевидячки залежить від поняття, яке хто має про соціалізм, і від способу, яким його встановлюється.

Коли соціалізм ніщо інше, ніж заволодіння певними засобами виробу й обміну з боку міста, громади чи об'єднання споживачів, більше менше подібного до громади, чи коммуні, тоді можна було би бачити соціалізм і в діяльності пруської держави, котра скупує шахти, антисемітичного мійського управління Відня, котре володіє трамваями й улагодженнями для освітлення, або якого-небудь торгового товариства в роді *Armu and Navy*, котре має в своїм володінню склади, а вже зі значно певнішою основою се було би вірним у базельської чи бреславльської споживчих спілок.

Але коли соціалізм, і так ми його означуємо, включає в себе спільне заволодіння засобами виробу й обміну з боку „самих робітників,“ тоді ясно, що спільне підприємствування об'єднань споживачів, котре займає певне число їх яко наємних робітників, являється не більше соціалізмом, ніж провадження громадського управління чи приналежного державному скарбу маєтку.

Але цього певно тримаються. Підхоплюють слово Кауцького: „Що інше уявляє собою соціалістичний лад, як не великий загальний кооператив?“ І ідеалістично, перебільшуючи сучасний розвій, вірять в соціальний лад, де всі споживачі, а наслідком того і всі продуценти з'єднуються в кооперативних федераціях: хіба-ж, мов, за таких обставин кооперативний лад не кінчиться „в усупільненню засобів виробу й обміну“, вимога чого стоїть на чолі всіх соціалістичних програм?

Добре, але поки що ми стоїмо перед відсталими об'єднаннями, однаково чи йде мова про кооперативи чи про гуртовозакупочні товариства, і в сих організаціях

особа продуцента зовсім не тотожна з особою споживача. Мимохіть отже повстає питання, чи в асоціаціях свого роду не конфіскується несправедливо масою споживачів утворену насмними робітниками кооператива надвартість, яка тим перетворюється в барини?

Ми знаємо вже, що відповідять на се питання нейтралісти кооперативних об'єднань, а з ними й соціалістичні прихильники нейтральности. Для них — і тут наслідують другий аргумент, котрий вони підносять — кооперація соціалістична по своему призначенню, бо вона старається усунути торговий барини, набутий від споживача, і індустріальний, набутий від насмних робітників.

Чи се ж дійсно так?

На з'їзді в Калé, як також і в Копенгагені відкриті противники кооперативної нейтральности, гедісти, гостро виступали проти цього. В противність до нейтралістів вони твердили, ніби кооперація сама по собі є лише крамарством. Вона наймає робітників, визискує їх так само, як се роблять і капіталістичні підприємства. Вона не усуває ні торгового ні індустріального барина. Єдина ріжниця та, що вона розділяє його помірно в споживанням, замість розділення згідно з вложенням капіталом. І саме таким способом, як зазначив на копенгагенському з'їзді-Жюль Гед, що в споживчій кооперативі ті, котрі найбільше їдять, товсті, мають найбільшу участь в лишках, тим часом як ті, котрі їдять найменше, худі, обмежуються незначною участю в розділенню, як і в споживанню.

На сей останній аргумент вже не раз відповідалося. Признається, що закид Геда був би вірним, коли би те, що зветься лишками кооператива, було дійсними лишками. Але до цього додається: що характеризує

кооперацію, що відрізняє її від крамарства, є те, що ті ніби-то лишки, котрі вона розділяє, уявляють з себе зовсім не „лишки“, а „забагато перебрану суму“.

Дійсно в кооперативі, котрий зостається вірним рочдейльським засадам, товари поскільки се можливо продається або скорше розділяється по ціні власних коштів. Лише тому, що кооператив потребує оборотний капітал і крім того він не може точно встановити ціни власних коштів, лишається певний вільний простір. Наприклад устанавляється ціну за кіло хліба, виготовлення котрого коштує 23 сантими, висотою, 26 сантиметрів, і лише аж по якимсь певнім часі, наприкінці року чи шівроку, по обчисленню різниці між продажною ціною й ціною власних коштів (чи закупочною ціною), вертається ця різниця членам, опісля відчислення сум для амортизації, для запасного фонду, для пропаганди чи загальнокорисних цілей. І за сих обставин не можна було би заперечувати, що кооперація усуває торговий бар'єр і що вона винагорожує членам кооперативів кожную забагато перебрану в продажній ціні суму або прямо в формі поворота назад або непрямо в виді збільшення загальних витід.

На першій погляд здається, ніби-то се спростовання безперечно вірне.

Але розглянемо його докладнійше.

Розуміється, з погляду споживачів тільки що згадані основи рочдейльської системи розділення помірно споживанню—сама справедливість. Але існують не лише споживачі, існують також і продуценти, існує також і персонал кооператива, служачі й робітники.

В споживних кооперативах, як і в акційних товариствах, служачі й робітники являються отже наємними робітниками. Сі наймати утворюють надвартість.

І зі становища їх яко наємних робітників дуже мало важно, чи ся перетворена в барини надвартість на їх шкоду конфіскується поодиноким капіталістом чи кілька десятками акціонерів або кілька сотками чи тисячами членів кооперативів.

Припустимо, беручи крайній випадок, що якийсь кооператив за прикладом підприємців наймає кулів, платить їм платню, значно меншу ніж встановлено факховоспільковими тарифними договорами, і зловживаючи лякливості й слабости сих робітників, безмірно продовжує денну працю. Чи буде тоді досить того, що він знижує до мінімуму свої продажні ціни або цілком повертає осягнутий барини своїм членам, щоби визиск сього персоналу перестав бути визиском?

Тому невірне те, ніби кооперація по своему призначенню, по своїй природі змагається усунути індустріяльний барини, набутий від наємного робітника, і взагалі всякий визиск робітників підприємцями. Вона сама уявляє собою підприємців, хоча й громадських, але не вважаючи на се, все-ж-таки підприємців.

Розуміється сі річи змінилися би в соціяльній державі, в кооперативній державі нейтралістів. де всі громадяне, одночасно продуценти й споживачі в одній і тій же асоціації рівнопоставлених людей, опинилися би перед неможливістю, визискувати самих себе.

Але тепер кооператив може бути мерзеним підприємцем, і то тим скорше, чим повнійше він відокремлений своєю нейтральністю від інших форм робітничої організації і чим більше він кориться впливу буржуазного духа.

Розуміємо: ми не можемо згодитися, що споживча кооперація соціалістична по своїй природі, соціалістична по своєму призначенню. Вона може зовсім так само, як і капіталістичне підприємство, вимушувати надвартість в зайнятих нею наємних робітників. Вона може бути об'єднанням споживачів, котрі без ідеалу й без огляду на будучину думають виключно про те, щоби набути по дешевим цінам необхідні для життя річи й одержати дивіденди на кошт персоналу і необхідних споживачів. І за таких обставин можна спитатися, чи кооперація не шкодить пролетаріату в його боротьбі проти капіталізму більше ніж приносить користь.

Ми, правда, знаємо, що на се можна відповісти. Нам скажуть, що кооперативи, хоча й нейтральні та теоретично відкриті для всіх, взагалі, не вважаючи на се, являються робітничими об'єднаннями, що в країнах, де робітники міцно організовані політично, панує соціалістичний вплив, що завдяки сьому впливу нема чого боятися, що кооперативи вивискуватимуть свій персонал і що вони виростяться в звичайні торговельні підприємства; словом, що їх нейтральність передовсім тактична нейтральність, яка зовсім не перешкоджає їм, по словам Фурньєра, займатися „соціалізмом, здійснюючи його на ділі.“

Одначе не кожний поділятиме сей оптимізм, а історія багатьох нейтральних кооперативів мало причинилася до оправдання його.

Але признаймо на хвилину, що він вірний. Припустимо, що нейтральні кооперативи, які завдяки на пряму усіх своїх членів являються соціалістичними кооперативами, як се зрештою буває в багатьох спілках Центрального Союзу, уживають для своєї діяльності тих самих метод, навізують такі ж самі взаємини в фахо-

вими спілками, забезпечують персоналу однакові вигоди, як і виразно соціалістичні кооперативи. Хто не бачить тоді, що їх нейтральність нікого не обманить? З двох річей може бути вірною лише одна: або кооператив дійсно нейтральний, відкритий для буржуа, як і для робітників, будується на основі співробітництва клас, дбає лише про постачання споживачам товарів по дешевим цінам, і в сім випадку зрікається всього, в чім є велич і вартість соціалістичних кооперативів для будучини; або він є соціалістичним, неносячи ознак соціалізму, лишається число робітничим кооперативом, стоїть на основі класової боротьби, прилучається до інших пролетарських організацій в їх боротьбі проти капіталізму, і тоді нема жадної причини припускати, що він легше здобуває своїх членів і має більші можливости розвиватися, ніж виразно соціалістичні кооперативи.

Тому ми тримаємося тої думки, що краще привести ознаки в згоду з дійсністю. Се служить забезпеченням проти блудів, корисним заходом перестережи проти небажаних приступів, засобом запобігти того, щоби наслідком припливу несоціалістичних елементів кооперативи не перестали бути знаряддям боротьби - з тим, аби стати здобичю дрібно-крамарського духа і жертвою того, що др Мюллер колись, маючи на увазі авглійські кооперативи, назвав „виключним культом бога діві“.

Чим більше робітники розумітимуть необхідність, приналежати одпочасно до своєї політичної організації, своєї фахової спілки та свого кооперативу, тим все тіснішими ставатимуть взаємини між ріжними формами пролетарської діяльності. Вони зберігатимуть свою автономію, але помагатимуть взаємно одна одній і змагатимуться до спільної мети: перетворення наємної роботи в кооперативну працю.

Зміст.

Стор.

Передмова до німецького видання	I
Перший розділ: Взаємини між соціалізмом і коопера- тивним рухом в минулім	7
I. Овен і Бюше	9
II. Люї Блянк і Лясаль	16
а. Люї Блянк	17
б. Лясаль	24
III. Карло Маркс	38
Другий розділ: Взаємини між соціалізмом і коопера- тивним рухом в сучасности	47
I. Англія	52
II. Франція	59
III. Німеччина	66
IV. Копенгагенський зїзд	85
V. Гамбурзький зїзд	91
Третій розділ: Взаємини між соціалізмом і кооперативним рухом в будучині	97
I. Продукційні кооперативи	98
II. Споживчі кооперативи	106
1. Соціалістичні протикооператисти	107
а. Корнелісен	107
б. Сорель	110
2. Соціалісти і засада нейтральности	116

ВИДАВНИЦТВО ДНІПРОСОЮЗУ

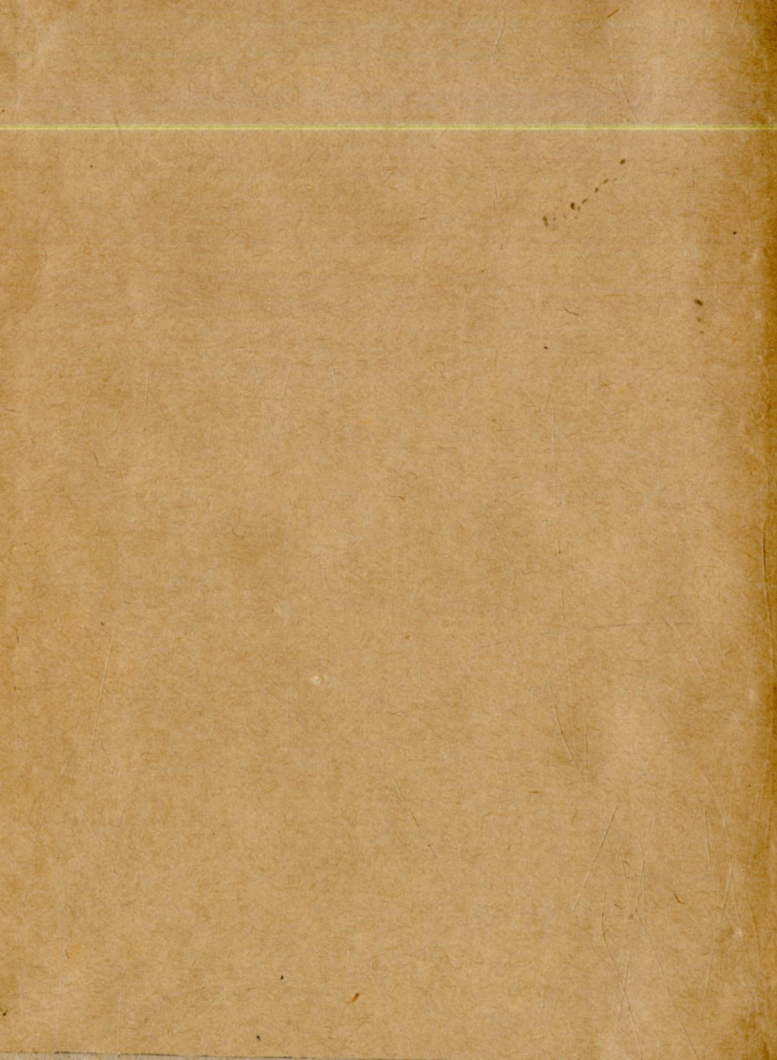
ВИПУСТИЛО, ПОЧИНАЮЧИ З 1918 РОКУ, ТАКІ КНИЖКИ:

I відділ. Кооперативна література:

1. Л. Бертран. Кооперація і соціалізм (2-ге видання).
2. Л. Бертран. Що повинен знати кождий споживач (2-ге видання).
3. В. Тотоміанц. Привіци і теорія кооперації.
4. Ш. Жід. Майбутність кооперації.
5. Проф. М. Туган-Барановський. Кооперація, соціально-економічна природа її та мета.
6. К. Шеметів. Організація торгівлі в споживчих товариствах.
7. Є. Єгоров. Рахівництво для сільських споживчих товариств.
8. З. Ленський. По кооперативній Європі. (З ілюстраціями.)
9. Проф. М. Туган-Барановський. Політична економія. Популярний курс.
10. Труди I-го Всеукраїнського з'їзду представників союзів споживчих кооперативів у Київ.
11. П. Гере. Робітничя кооперація іменщині.
12. Дніпровський Союз Споживчих Союзів України. (Справочно-інформаційне видання з ілюстраціями.)
13. Календарь-книжечка на 1918 рік „Товариш“.
14. О. Касау. Організація та практика споживчої кооперації в Англії.
15. Ш. Жід. Кооперація.
16. С. Андриєнко. Про загальні збори товариств.
17. О. Юркевич. Кооперативні оповідання.
18. Національне відродження і кооперація (збірник).
19. І. Прихоженно. Про споживче товариство.
20. А. Serbinenko. Die ukrainischen Konsumvereine und deren Zentralverband.
21. А. Serbinenko. Die Genossenschaftsbewegung in der Ukraine.
22. S. Andrienko. Les sociétés cooperatives en Ukraine.

680139

И 56.839

654